AMARASARA

OR

AN ABRIDGMENT OF AMARAKOSHA

BEING A

SANSKRIT-ENGLISH

AND

ENGLISH-SANSKRIT

POCKET DICTIONARY

BY

LATE M S GOLE, M A

THIRD EDITION

Revised & rearranged

BY

K G OKA

I Sanskrit Teacher, N E S

POONA CITY

19[illegible]5

(Price An

Printed and published by S. N. J[illegible]
at the Chitrashala Press 818
Sadashiva Peth
Poona City.

PREFACE TO THE FIRST EDITION.

The Sanskrit language possesses one special advantage over all the modern languages, viz., that the language easily lends itself to being moulded into verse and thus makes it easy for learners to get anything by heart and retain it in their memory This is the reason why most of the ancient Sanskrit works, which were intended for study, are written in the form of verses. In beginning the study of Sanskrit, the old custom was to learn by heart the Amarakosha, which contains nearly all those words which it is necessary for an ordinary student of Sanskrit literature to know. This custom now prevails only among the *S'astris*, and that too, not as widely as before while most of the students of English

schools and colleges follow the modern method introduced by Prof Bhandarkar in his First and Second Book of Sanskrit There is no doubt that the modern method possesses several advantages over the old one , it has, however, one defect, viz , that the student does not know any words beyond the vocabularies of the prescribed Sanskrit texts. Whenever, therefore, he attempts to read independently any of the works of the Sanskrit poets, he is forced every now and then to refer to the Sanskrit-English dictionaries of Prof. Benfey and others, even for the interpretation of the simplest S'lokas. It occurred to me that this defect could, to a certain extent, be removed by introducing in a modified form the old system of learning by heart the Amarakosha, The original Amarakosha contains about 1600 S'lokas , it is impossible for any

student of our High Schools to spare, from his numerous studies, sufficient time to commit to memory the whole of this mass, and even if he could, his labours would be, to a large extent, vainly spent. For the Amarakosha contains many words which are rarely met with in classical Sanskrit literature.

In preparing this Abridgment of Amarakosha, it has been my sole endeavour to select only such words as occur in the works of the generally read Sanskrit poets and dramatists and to put them in as few *S*lokas as possible I have succeeded in thus reducing the number of *S*lokas to 530 The *S*lokas are taken where possible, from the original Amarakosha, but in many places, I have been compelled to form new *S*lokas The method followed in forming them is the same as that of the original

I have also introduced all those modern improvements, by which reference to the words can be made easy, and the whole work made more intelligible and useful Thus the Index to English words, which has been appended to this book, will serve the purpose of an English-Sanskrit dictionary for all the wants of an ordinary student There is also an Index to Sanskrit words

M. S. G

POONA.

PREFACE TO THE SECOND EDITION

Several important additions and modifications are made in the present edition

Nearly half as much more matter as in the first edition has been introduced More than a thousand new Sanskrit words are added to the vocabulary, and the Enlgish vocabulary h s been, therefore, considerably enlarged Notes have been added throughout the book giving verbs with their Conjugation and *Pada*, and also their meanings in connection with various prepositions More than two hundred verbs will be found in the book Another improvement made is with reference to compound words Most of such words have been dissolved and the compounds named, synonymous compound words are also given from

which others can be easily formed These additions and improvements will, it is hoped, increase the usefulness of the book

M S. G

POONA

ABBREVIATIONS.

m =Masculine
f =Feminine
n =Neuter
adj =Adjective
adv =Adverb
Indecl =Indeclinable.
pl =Plural only.
du =Dual only
ष० त० = षष्ठी तत्पुरुष
नञ् त० नञ् तत्पुरुष
उ० त०=उपपद तत्पुरुष.
ब०=बहुव्रीहि
क०=कर्मधारय
इ० = &c.
Syn. = Synonyms

A = Atmanepada.

P = Parasmaipada.

(The numbers preceding A. & P. show Conjugation).

pass = Passive.

pp = Past participle.

Cau or *Caus.* = Causal

Desid = Desiderative.

अथामरसारः ।

परिभाषा ।

OR

THE RULES OF INTERPRETING
THE *S*LOKAS

प्रायशो रूपभेदेन साहचर्याच्च कुत्रचित् ॥
स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयं तद्विशेषविधेः क्वचित् ॥ १ ॥

Generally the *gender* of a word *i. e.* whether it is *masc*, *fem*, or *neuter*, should be inferred from its form in the sloka —

E g –शान्तिस्तितिक्षा । भीर्भीतिर्दरस्त्रासश्च साध्वसम् ।

Here the words शान्ति, तितिक्षा, भी and भीति are obviously, from their very form,

fem., दर and त्रास are obviously *masc.*, and साध्वस in the same way is *neuter*

In some cases the gender of a word should be inferred from the gender of the accompanying words —

E g —जनुर्जननजन्मानि जनिरुत्पत्तिरुद्भवः ।

Here जनुस्, जनन and जन्मन् are grouped together and the plural form at the end of the compound indicates the *neuter gender*, all these words are therefore *neuter*, जनि accompanies उत्पत्ति which is *fem* from its form, जनि is therefore *fem.*, उद्भव is by its very form *masc.*

In some rare cases the *gender* is distinctly specified The following words are chiefly used in order to specify the genders —

पुंसि ना पुमान्	= *Masc*
स्त्री स्त्रियाम्	= *Fem.*

क्लीबे = *Neut*

(भूम्नि in the same way shows that the word is to be declined only in the plural)

Examples—

चक्रं रथाङ्गं नेमि स्त्री प्रधि पुंस्यथ धू स्त्रियाम् ।

Here नेमि is *fem* , प्रधि *masc* ,धू *fem*

निधिर्ना शेवधि ।

That is निधि and शेवधि are *masc*

शपनं शपथ पुमान् ।

That is शपथ is *masc*

सुरलोको द्योदिवौ द्वे स्त्रियां क्लीबे त्रिविष्टपम् ।

That is द्यो and दिव are both *fem* , and त्रिविष्टप is *neut*

आप. स्त्री भूम्नि वार्वारि ।

अप् *fem* declined in the plural only.

N B –For the convenience of metre, other words of the same meaning as above are sometimes used in their stead to indicate the respective genders —

E g –सूत्राणि नारि तन्तव । here नरि=पुंसि and shows that तन्तु is *masc* .

त्रिलिङ्ग्यां त्रिष्विति पदं मिथुने तु द्वयोरिति ।
निषिद्धलिङ्गं शेषार्थं त्वन्ताथादि न पूर्वभाक् ॥२॥

The word त्रिषु, accompanying a word, shows that it can be declined in all the three genders, (such words, in most cases, are adjectives).

E. g –कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्वति ।

That is, कोष्ण, &c are declined in all the three genders according to the noun they qualify, all of them being adjectives

त्रिषु स्फुलिङ्गोऽग्निकण ।

Here स्फुलिङ्ग is declined in all the three genders, thus, *Nom sing* स्फुलिङ्ग , स्फुलिङ्गा, or स्फुलिङ्गम्

The word द्वयो. (or others meaning the same thing, as उभयो , स्त्रीपुंसयो , &c) when it accompanies a word, shows that the word can be declined in the *masc* , as well as in the *fem*

E g – वह्नेर्द्वयोर्ज्वालकीलौ ।

That is ज्वाल and कील are both *masc.*

and *fem* , thus *Nom. sing.* ज्वाल , कील , or ज्वाला, कीला

भानु करो मरीचि. स्त्रीपुंसयोर्दीधिति. स्त्रियाम् ।

Here मरीचि is both *masc* and *fem*

N B – In this and the above cases, the words must be made, before declining them, to assume the proper form of the gender

When in the case of a word a particular gender is excepted, that word can be declined only in the remaining genders —

E g — कुलिशं वज्रमस्त्री स्यात् ।

That is, वज्र is *masc* and *neuter*, but not *fem*. Other forms of excepting a gender are – न पुंसि, न ना, न क्लीबे, &c

पेशी कोशो द्विहीनेऽण्डम् ।

द्विहीने= न स्त्रीपुंसयो , therefore अण्ड is only *neuter*

Sometimes such forms as पुंसि वा, स्त्रियां वा, &c accompany a word, in such cases,

these forms indicate that the word which they accompany can be declined optionally in the gender shown by them (as well as in the gender which is obvious from its form in the sloka)

E g - वृन्दारका दैवतानि पुंसि वा देवता स्त्रियाम् ।
घस्रो दिनाहनी वा तु क्लीबे दिवसवासरौ ।

Thus दैवत from its form is obviously *neuter*, it is also optionally *masc*. दिवस and वासर are from their forms *masc*, but they are optionally *neuter* also.

When तु follows a word, that word is to be taken (1) as synonymous with, or (2) as connected with the *succeeding* word or group of words, and not with the words that precede it

E g — निधिर्ना शेवधी रंहस्तरसी तु रय स्यद: ।

(1)Here रंहस्तरसी, a compound word, is followed by तु, this word, therefore, is synonymous with रय and स्यद and not with निधि and शेवधि रंहस्तरसी a *Dvandva* comp

means रंहस् and तरस् both *neut* , the meaning, therefore, is that the four words रंहस्, तरस्, रय and स्यद are synonymous, the last two being *masc*.

वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी ।

(2) Here तु indicates that वा is to be taken as connected with the succeeding word पुंसि, which goes with आकाशविहायसी The meaning of the line, therefore, is that आकाश and विहायस् are optionally *masc* (See the preceding Rule)

अथ (or अथो) is sometimes used to separate two words or groups of words, which differ from each other in their meaning, in other words, with अथ begins a new group of words with different meaning —

E g — नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो भर ।

Here अथ stands between two groups of words, viz , नित्य, अनवरत and अजस्र on one side, and अतिशय and भर on the other,

these groups of words, therefore, have different meanings, in other words with अथ begins a new group of words having a different meaning

इति परिभाषा ।

स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालया. ।
सुरलोको द्योदिवौ द्वे स्त्रिया क्लीबे त्रिविष्टपम् ॥ ३ ॥

Heaven, Paradise—स्वर् *indecl* स्वर्ग, नाक, त्रिदिव, त्रिदशालय, सुरलोक *m* , द्यो, दिव् *f* , त्रिविष्टप *n* (त्रिदश+ आलय=ष० त०, सुर+ लोक=ष० त०)

अमरा निर्जरा देवास्त्रिदशा विबुधा सुरा ।
सुपर्वाण सुमनसस्त्रिदिवेशा दिवौकस ॥ ४ ॥
आदितेया दिविषदो गीर्वाणा दानवारय ।
वृन्दारका दैवतानि पुंसि वा देवता स्त्रियाम् ॥५॥

Gods, Heavenly beings, Immortals – अमर, निर्जर, देव, त्रिदश, विबुध, सुर, सुपर्वन, सुमनस्, त्रिदिवेश, दिवौकस, आदितेय, दिविषद् , गीर्वाण, दानवारि, वृन्दारक *m* , दैवत *m* & *n* , देवता *f*. (न म्रियत इत्यमर. उ० त०=अमर्त्य from मृ 6 A. to die, त्रिदिव+ईश= ष० त०, दिव्+ओकस्= ब०, अदितेरपत्यं

पुमान्=आदित्येय =अदितिसुत . (**अदिति** *f* the mother of gods.) दिवि सीदति दिविषद्=उ० त० from सद् (सीद) 1 P to move, दानव+अरि= ष० त०)

विद्याधराप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिन्नरा ।
पिशाचो गुह्यक सिद्धो भूतोऽमी देवयोनय ॥ ६ ॥

Different kinds of demi-gods.–विद्याधर *m* , अप्सरस *f* , यक्ष *m* , रक्षस *n* , गन्धर्व, किन्नर, पिशाच, गुह्यक, सिद्ध, भूत *m*.

आदित्या द्वादश प्रोक्ता विश्वेदेवास्त्रयोदश ।
वसवश्चाष्ट संख्याता रुद्रा एकादश स्मृता ॥ ६ ॥ अ

आदित्य *m* A kind of demigods 12 in number

विश्वदेवा (विश्व *m*.) A kind of demi-gods 13 in number

वसव. (वसु *m*.) A kind of demigods 8 in number

रुद्रा (रुद्र *m*) A kind of demigods 11 in number

असुरा दैत्यदैतेयदनुजेन्द्रारिदानवा. ।
शुक्रशिष्या दितिसुता पूर्वदेवा सुरद्विष ॥ ७ ॥

Demons —**असुर, दैत्य, दैतेय, दनुज, इन्द्रारि, दानव, शुक्रशिष्य, दितिसुत, पूर्वदेव, सुरद्विष्** *m*

(**अ सुर** =असुर, नञ्तत०, दितेरपत्य पुमान् दैत्य, दैतेय., दितिसुत, (दिति, दनु *f* the mothers of the demons), इन्द्रारि, शुक्रशिष्य=**ष० त०**, (सुरान् द्वेष्टि इति सुरद्विट उ० त०)

ब्रह्मात्मभू सुरज्येष्ठ परमेष्ठी पितामह ।
हिरण्यगर्भो लोकेश स्वयभूश्चतुरानन ॥ ८ ॥
धाताब्जयोनिर्द्रुहिणो विरिञ्चि कमलासन. ।
स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृड्विधि ॥ ९ ॥

The god Brahma, the creator —ब्रह्मन, **आत्मभू**, सुरज्येष्ठ, परमेष्ठिन्, पितामह, हिरण्यगर्भ, लोकेश, **स्वयंभू, चतुरानन**, धातृ, **अब्जयोनि**, द्रुहिण, विरिञ्चि, **कमलासन**, स्रष्टृ, प्रजापति, वेधस, विधातृ, **विश्वसृज्**, विधि *m*

(आत्मना भवति=आत्मभू, स्वय भवति=स्वयंभू. (the Self-existent) उ० त०, चत्वारि आननानि यस्य स ब०, अब्ज+योनि=ब०, कमल+आसन=ब०, syn **चतुर्मुख, कमलोद्भव, सरसिजासन, इ०**, विश्व सृजति उ० त०.)

पीताम्बरोऽच्युत शार्ङ्गी गोविन्दो गरुडध्वज ।
उपेन्द्र इन्द्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुज ॥ ९ ॥ अ
पद्मनाभो मधुरिपुर्वासुदेवस्त्रिविक्रम ।
देवकीनन्दन. शौरि श्रीपति पुरुषोत्तम ॥९॥ आ
वनमाली बलिध्वसी कंसारातिरधोक्षज ।
विश्वंभर कैटभजिद् विधु श्रीवत्सलाञ्छन ॥९॥ इ
जलशायी विश्वरूपो मुकुन्दो मुरमर्दन. ।

K*ri*sh*n*a or Vish*n*u---पीताम्बर, अच्युत, शार्ङ्गिन , गोविन्द, गरुडध्वज, उपेन्द्र, इन्द्रावरज, चक्रपाणि, चतुर्भुज, पद्मनाभ, मधुरिपु, वासुदेव, त्रिविक्रम, देवकीनन्दन, शौरि, श्रीपति, पुरुषोत्तम, वनमालिन्, बलिध्वसिन्, कंसा-राति, अधोक्षज, विश्वभर, कैटभजित्, विधु, श्रीवत्सलाञ्छन, जलशायिन, विश्वरूप, मुकुन्द, मुरमर्दन *m*

[पीत+अम्बर=ब०, syn **पीतवसन**, **पीतवासस्**, **इ०**, गरुड+ध्वज=ब०, चक्र पाणौ यस्य स =ब०, पद्म नाभौ यस्य स =ब०, मधु+रिपु=ष० त०, syn **मधुद्विष्**, देवकी+नन्दन=ष० त०, syn **देवकीसुत**, **इ०**, श्रिय, पति =ष० त०, syn **लक्ष्मीपति**, **इ०**, बलिं ध्वसयति बलिध्वसी उ० त०, कंस+अराति=ष० त०, syn **कंसारि** इ०, कैटभ जयति=उ० त०, जले शेते=उ० त०, also **शेषशायिन्**, मुर मर्दयति=उ० त०, syn. **मुरारि**, **इ**]

वसुदेवोस्य जनक. स एवानकदुन्दुभि ॥९॥ ई

Father of K*r*ish*n*a —वसुदेव, आनकदुन्दुभि *m*

रेवतीरमणो रामो बलदेवो हलायुध ।
नीलाम्बर सीरपाणिर्बलश्च मुसली हली ॥ ९ ॥ उ

K*r*ish*n*a's elder brother —रेवतीरमण, राम, बलदेव, हलायुध, नीलाम्बर, सीरपाणि, बल, मुसलिन्, हलिन् *m* (रेवती+रमण=ष० त०, syn **रेवतीपति**, हल+आयुध=ब०=हलिन्, सीरपाणि like चक्रपाणि)

* (**रमण** *m* -णी *f* a lover, a beloved.)

मदनो मन्मथो मार प्रद्युम्नो मीनकेतन ।
कंदर्पो दर्पकोऽनङ्ग काम पञ्चशर स्मर ॥१०॥
शंबरारिर्मनसिज कुसमेषुरनन्यज ।
पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वज आत्मभू ॥ ११ ॥

Love, the god of love —मदन, मन्मथ, मार, प्रद्युम्न, मीनकेतन, कंदर्प, दर्पक, अनङ्ग, काम, **पञ्चशर**, स्मर, **शंबरारि**, **मनसिज**, कुसुमेषु, **अनन्यज**, **पुष्पधन्वन्**, **रतिपति**, **मकरध्वज**, **आत्मभू** *m*

[मीन+केतन=ब०, also **मकरध्वज**, syn **झषकेतन**, पञ्च+शर=ब०, syn **पञ्चबाण**, **मनसि** जायते= उ० त० अलुक्, syn **मनोभव**, **चित्तजन्मन्** , कुसुम+इषु=ब०, syn. **पुष्पबाण**, **कुसुमायुध**, पुष्प+धनुस्=ब०,

syn कुसुमचाप, आत्मना भवति आत्मभू, syn अनन्यजन्मन्].

लक्ष्मी पद्मालया पद्मा कमला श्रीर्हरिप्रिया ।
इन्दिरा लोकमाता मा क्षीरोदतनया रमा ॥ १२ ॥

Lakshmi, the goddess of wealth.– लक्ष्मी, पद्मालया, पद्मा, कमला, श्री, हरिप्रिया, इन्दिरा, लोकमातृ, मा, क्षीरोदतनया, रमा *f* [पद्म+आलय=ब०, also पद्मजा, क्षीरोद+तनया=ष० त०]

शङ्खो लक्ष्मीपतेः पाञ्चजन्यश्चक्रं सुदर्शनः ।
कौमोदकी गदा खड्गो नन्दकः कौस्तुभो मणिः ॥
चापः शार्ङ्गं मुरारेस्तु श्रीवत्सो लाञ्छनं स्मृतम् ॥१२॥ अ

The conch-shell of V पाञ्चजन्य *m*

The discus of V. सुदर्शन *m*.

The mace of V कौमोदकी *f*

The sword of V नन्दक *m*

The jewel worn by V कौस्तुभ *m*.

The bow of V शार्ङ्ग *n*

The mark on the breast of V. श्रीवत्स *m*

शंभुरीश पशुपति· शिव शूली महेश्वर· ।
ईश्वर शर्व ईशान· शंकरश्चन्द्रशेखर ॥ १३ ॥
भूतेश खण्डपरशुर्गिरीशो गिरिशो मृड ।
मृत्युंजय कृत्तिवासा पिनाकी प्रमथाधिप· ॥ १४ ॥
वृषध्वजोऽष्टमूर्तिश्च धूर्जटिश्च त्रिलोचन ।
हर स्मरहरो भर्गस्त्र्यम्बकस्त्रिपुरान्तक ॥ १५ ॥
गङ्गाधरश्च श्रीकण्ठ स्थाणू रुद्र उमापति ।

The god *S*iva –शम्भु, ईश, पशुपति, शिव, शूलिन्, महेश्वर, ईश्वर, शर्व, ईशान, शंकर, चन्द्रशेखर, भूतेश, खण्डपरशु, गिरीश, गिरिश, मृड, मृत्युंजय, कृत्तिवासस्, पिनाकिन्, प्रमथाधिप, वृषध्वज, अष्टमूर्ति, धूर्जटि, त्रिलोचन, हर, स्मरहर, भर्ग, त्र्यम्बक, त्रिपुरान्तक, गङगाधर, श्रीकण्ठ, स्थाणु, रुद्र, उमापति m

[**चन्द्र+शेखर** = ब० like चक्रपाणि, syn **भालचन्द्र, चन्द्रचूड**, कृत्ति+वासस = ब०, पिनाको ऽस्यास्तीति पिनाकिन्, so also शूलिन्, syn **पिनाकपाणि, शूलपाणि**. (**पिनाक** the bow **of** *S*iva) अष्टौ मूर्तयो यस्य स अष्ट० one having eight manifestations or forms, त्रि+लोचन=ब०, त्रि+अम्बक=ब०. (**अम्बक** n the eye), स्मरं हरति= उ० त०, syn **स्मरारि, मदनान्तक**, so also **गङ्गाधर**].

उमा कात्यायनी गौरी काली हैमवतीश्वरी ।
अपर्णा पार्वती दुर्गा गिरिजा चण्डिकाम्बिका॥१६॥

Parvati, the wife of Siva —उमा, कात्यायनी, गौरी, काली, हैमवती, ईश्वरी, अपर्णा, पार्वती, दुर्गा, गिरिजा, चण्डिका, अम्बिका *f*

[हिमवत अपत्य स्त्री हे० from हिमवत् *m*. the Himalaya mountain]

अथैकदन्तहेरम्बलम्बोदरगजाननाः ।
विनायको विघ्नराजद्वैमातुरगणाधिपाः ॥१७॥,

Ganapati —एकदन्त, हेरम्ब, लम्बोदर, गजानन, विनायक, विघ्नराज, द्वैमातुर, गणाधिप *m* [गण+अधिप=ष० त०, syn गणपति, गज+आनन=ब०, syn गजमुख]

षाण्मातुर. कार्त्तिकेय. शरजन्मा षडानन ।
पार्वतीनन्दन स्कन्द सेनानीरग्निभूर्गुह ॥ १८ ॥

Kartikeya, the eldest son of Siva.- षाण्मातुर, कार्त्तिकेय, शरजन्मन्, षडानन, पार्वतीनन्दन, स्कन्द, सेनानी, अग्निभू, गुह *m*

इन्द्रो मरुत्वान्मघवा बिडौजा पाकशासन ।
शक्र. पुरदरो वज्री वासवो वृत्रहा वृषा ॥
आखण्डल सहस्राक्षस्तुराषाण्मेघवाहन ॥ १९ ॥
पुरुहूत सुरपतिर्बलाराति शचीपति ।

Indra –इन्द्र, मरुत्वत्, *मघवन्, बिडौजस, पाकशासन, शक्र, पुरंदर, वज्रिन्, वासव, *वृत्रहन, वृषन, आखण्डल, सहस्राक्ष, *तुरासाह, मेघवाहन, पुरुहूत, बलाराति, सुरपति, शचीपति *m*

पुलोमजा शचीन्द्राणी नगरी त्वमरावती॥ १९॥ अ
हय उच्चै श्रवा सूतो मातलिर्नन्दन वनम् ।
ऐरावतोऽभ्रमातङ्गो जयन्त पाकशासनि. ॥१९॥आ

Indra's wife or queen –पुलोमजा, शची, इन्द्राणी *f*

Indra's capital – अमरावती *f*

Indra's horse –उच्चै श्रवस *m*

Indra's charioteer –मातलि *m*

Indra's garden, or Paradise –नन्दन *n*

Indra's elephant –ऐरावत, अभ्रमातङ्ग *m*

Indra's son -जयन्त, पाकशासनि *m*.

व्योमयान विमानोऽस्त्री स्वर्वैद्यावश्विनीसुतौ ।

Balloon, air-chariot –व्योमयान *n* , विमान *m*. *n*.

Heavenly physicians –स्वर्वैद्य, अश्विनीसुत *m du*

उर्वशीमेनकारम्भेत्याद्या अप्सरसो दिवि ॥ १९ ॥ इ

Heavenly damsels –उर्वशी, मेनका, रम्भा *f* इत्यादयो दिव्यप्सरस

कुलिशं वज्रमस्त्री स्यात् पवि पुंस्यशनिर्द्वयो ।

Indra's thunderbolt –कुलिश *n* , वज्र *m n* , पवि *m* ,अशनि *m f*

मन्दाकिनी वियद्गङ्गा पीयूषममृतं सुधा ॥२०॥

Galaxy, the Ganges of heaven –मन्दाकिनी, वियद्गङ्गा *f*

(वियत+गङ्गा=ष० त०, syn स्वर्णदी, आकाशगङ्गा)

Nectar.–पीयूष *n* , अमृत *n*., सुधा *f*

अग्निर्वैश्वानरो वह्नि कृशानु पावकोऽनल ।
रोहिताश्वो वायुसखो हुतभुग्दहन शिखी ॥ २१ ॥
तनूनपाज्जातवेदा ज्वलनो हव्यवाहन ।

Fire –अग्नि, वैश्वानर, वह्नि, कृशानु, पावक, अनल, रोहिताश्व, वायुसख, हुतभुज्, दहन, शिखिन्, तनूनपात्, जातवेदस्, ज्वलन, हव्यवाहन *m* (वायु+सखि= ष० त० or ब०, हुत भुङ्क्ते इति हु० =उ० न०, शिखा (ज्वाला) अस्य सन्तीति शि०. syn. मरुत्सहाय, हुताशन,

शिखावत्, अर्चिष्मत्, इ०, हव्य+वाहन=ष० त०.)

वह्नेर्द्वयोर्ज्वालकीलावर्चिर्हेतिः शिखा स्त्रियाम् ॥

Flame – ज्वाल *m* & *f* (ल॰, ला), कील *m* & *f* (-ल , ला), अर्चिस *f* & *n* , हेति *f* , शिखा *f*

त्रिषु स्फुलिङ्गोऽग्निकण संताप संज्वर समौ ॥२२॥

Spark –स्फुलिङ्ग *m f n* , अग्निकण *m*

Heat, burning heat –सन्ताप, सञ्ज्वर *m*

उल्का स्यान्निर्गतज्वाला भूतिर्भसितभस्मनी ।

क्षारो रक्षा च दावस्तु दवो वनहुताशन ॥

A fire-brand –उल्का *f* =निर्गतज्वाला

Ashes –भूति *f* , भसित *n* , भस्मन् *n*., क्षार *m* , रक्षा *f*

Forest-conflagration –दाव, दव, वनहुताशन *m* (वन+ हुताशन=ष० त०)

राक्षस कौणप क्रव्यात्कर्बुरो यातुरक्षसी ॥ २३ ॥

Demon, giant –राक्षस, कौणप, क्रव्याद् , कर्बुर *m* , यातु, रक्षस् *n*

कालोऽन्तक कृतान्तश्च धर्मराज परेतराट् ।

यम. पितृपतिश्चौर्वो वाडवो वडवानल ॥२३॥ अ

The god of death –काल, अन्तक, कृतान्त, धर्मराज, परेतराज्, यम, पितृपति *m*

Submarine fire –और्व, वाडव, वडवानल *m* (परेत+राज=ष० त० वडवा+अनल वडवा, in mythology, a being consisting of flame but with the head of a mare, who sprang from उर्व and was received by the ocean, and therefore also called और्व)

प्रचेता वरुण पाशी यादसांपतिरप्पति ।

The god Varuna –प्रचेतस्, वरुण, पाशिन्, यादसांपति, अप्पति *m*

अनिल श्वसनो वायुर्मातरिश्वा सदागति. ॥२४॥
समीरमारुतमरुद्गन्धवाहसमीरणा ।
नभस्वद्वातपवनपवमानप्रभञ्जना ॥ २५ ॥

Wind, air —अनिल, श्वसन, वायु, मातरिश्वन्, सदागति, समीर, मारुत, मरुत्, गन्धवाह, समीरण, नभस्वत, वात, पवन, पवमान, प्रभञ्जन *m* (गन्धं वहति=उ० त०)

प्रकम्पनो महावातो झञ्झावात सवृष्टिक ।

Violent wind –प्रकम्पन, महावात *m*

Storm, tempest —झञ्झावात *m*.= सवृष्टिको महावात ।

कुबेर किन्नरेश त्र्यम्बकसख यक्षराड् गुह्यकेश्वर ॥ २६ ॥
मनुष्यधर्मा धनदो राजराजा धनाधिप ।

The god of wealth -कुबेर, **किन्नरेश, यक्षराज्, गुह्यकेश्वर,** मनुष्यधर्मन्, धनद, राजराज, **धनाधिप** *m* (किन्नर+ईश=ष० त०, तथा यक्षराज्, इ०)

स्यात्किन्नर किंपुरुषस्तुरंगवदनो मयु ॥ २७ ॥

Kinnara -किन्नर, किंपुरुष, **तुरंगवदन,** मयु *m* (तुरंगस्येव वदन यस्य=ब०, syn. **अश्वमुख**).

निधिर्ना शेवधी रंहस्तरसी तु रय स्यद ।
जवोऽथ शीघ्रं त्वरितं लघु क्षिप्रमर द्रुतम् ॥ २८ ॥
सत्वर चपलं तूर्णमविलम्बितमाशु च ।

Treasure. -निधि, शेवधि *m* Speed, swiftness -रहस्, तरस *n* , रय, स्यद, जव *m* Quick, speedy, rapid, swift, &c or the corresponding adverbs, *i e.* quickly, &c -शीघ्र, त्वरित, लघु, क्षिप्र, अर, द्रुत, सत्वर, चपल, तूर्ण, अविलम्बित, आशु *adj* or *adv* (*n. sing*) [लम्ब् 1 A. to hang downwards, विलम्ब् to tarry, to delay]

सततेऽनारताश्रान्तसंततविरतानिशम् ॥ २९ ॥
नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो भर ।

Constant, continual, usual, eternal, &c or the corresponding adverbs, *i e.* constantly, always, &c.-सतत, **अनारत, अश्रान्त,**

संतत, अविरत, अनिश, नित्य, अनवरत, अजस्र *adj* or *adv.* (*n sing*)[श्रम् (श्राम्यति)4 P to be wearied, tired, fatigued, विश्रम् to repose, to take rest, to cease, *p. p* श्रान्त *adj.* fatigued, weary, &c. विश्रान्त=reposing, taking rest, calm]

Excess, much, excessive, replete – अतिशय *m* (or *n sing* when *adv*), भर *m*

अतिवेलभृशात्यर्थातिमात्रोद्गाढनिर्भरम् ॥ ३० ॥
तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढबाढदृढानि च ।

Much, excessive, full, very – अतिवेल, भृश, अत्यर्थ, अतिमात्र, उद्गाढ, निर्भर, तीव्र, एकान्त, नितान्त, गाढ, बाढ, दृढ *adj* or *adv* (*n sing*)

क्लीबे शीघ्राद्यसत्त्वे स्यात्त्रिष्वेषां सत्त्वगामि यत् ॥३१॥

[The words from शीघ्र to दृढ in the above, when they are used as adverbs take the form of *neut sing* , when they are used as adjectives, they take the same gender, number and case as the nouns they qualify]

इति स्वर्गवर्गः ।

द्योदिवौ द्वे स्त्रियामभ्रं व्योम पुष्करमम्बरम् ।
नभोऽन्तरिक्षं गगनमनन्तं सुरवर्त्म खम् ॥ ३२ ॥
वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी ।
तारापथोऽपि नाकोऽपि द्युरपि स्यात्तदव्ययम् ॥३३॥

Sky, heavens, atmosphere –द्यो, दिव् , *f* , अभ्र, व्योमन, पुष्कर, अम्बर नभस् अन्तरिक्ष, गगन, अनन्त, सुरवर्त्मन, ख, वियत, विष्णुपद *n* , आकाश *m* & *n* , विहायस *m* & *n* , तारापथ, नाक *m* , द्यु *adv*. (सुर+वर्त्मन् =ष० त०, विष्णु+पद=ष० त०, ताराणा पन्थाः= ष ० त०)

दिशस्तु ककुभ काष्ठा आशाश्च हरितश्च ता ।
प्राच्यवाचीप्रतीच्यस्ता पूर्वदक्षिणपश्चिमा ॥ ३४ ॥
उत्तरा दिगुदीची स्याद्दिश्यं तु त्रिषु दिग्भवे ।
क्लीबाव्ययं त्वपदिशं दिशोर्मध्ये विदिक् स्त्रियाम् ॥

Direction, quarter, region –दिश् (or दिशा), ककुभ्, काष्ठा, आशा, हरित् *f* East –प्राची, पूर्वा *f* South – अवाची, दक्षिणा *f* West –प्रतीची, पश्चिमा *f* North– उदीची,उत्तरा *f*

An intermediate point of the compass –

अपदिशम् . (*adv*), विदिश् *f*. What is produced in a direction – दिश्य, दिग्भव *adj*

अभ्यन्तरं त्वन्तरालं चक्रवालं तु मण्डलम् ॥ ३५ ॥

Space included, interior – अभ्यन्तर, अन्तराल *n* Circle, horizon – चक्रवाल, मण्डल *n*

अभ्रं मेघो वारिवाहो जीमूतोपि बलाहक ।
धाराधरो जलधरो जलमुग्वारिदो घन ॥ ३६ ॥

Cloud – अभ्र *n*, मेघ, वारिवाह, जीमूत, बलाहक, धाराधर, जलधर, जलमुच्, वारिद, घन *m*

(वारि वहति इति वा०= उ० त०, syn अम्बुद, इ०, also तडित्वत्, स्तनयित्नु, इ०)

स्तनितं गर्जितं मेघनिर्घोषे रसितादि च ।

The prattling, roaring or grumbling of thunder – स्तनित, गर्जित, रसित *n* (इत्यादि) =मेघनिर्घोष ।

तडित्सौदामनीविद्युच्चञ्चलाश्च शतह्रदा ॥ ३७ ॥

Lightning – तडित्, सौदामनी (or -मिनी), विद्युत्, चञ्चला, शतह्रदा *f*

इन्द्रायुधं शक्रधनुस्तदेव ऋजु रोहितम् ।

Rain-bow – इन्द्रायुध, शक्रधनुस्, रोहित *n*

(इन्द्र+आयुध=ष० त०, शक्र+धनुस्=ष० त०)

वृष्टिर्वर्षं तद्विघातेऽवग्राहावग्रहौ समौ ॥ ३८ ॥

Rain – वृष्टि *f.*, वर्ष *n.* [वृष 1 P to rain, to shower]

Drought.–अवग्राह, अवग्रह *m* = वृष्टिविघातः । (विघात *m* Destruction, failure, impediment)

धारासंपात आसारः शीकरोऽम्बुकणाः स्मृता ।

Shower –धारासंपात, आसार *m* Drop of water –शीकर, अम्बुकण *m*

वर्षोपलस्तु करका मेघच्छन्नेऽह्नि दुर्दिनम् ॥ ३९ ॥

Hail.– वर्षोपल *m* , करका *f* A cloudy day – दुर्दिन *n.*=मेघच्छन्नमह ।

अपिधानतिरोधानपिधानाच्छादनानि च ।

Covering, enveloping –अपिधान,तिरोधान, पिधान, आच्छादन *n.*

हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्र इन्दु कुमुदिनीप्रिय ॥ ४० ॥
विधुः सुधांशु शुभ्रांशुरोषधीशो निशापति ।
अब्जो जैवातृक सोमो ग्लौर्मृगाङ्क. कलानिधि ॥४१॥
द्विजराज. शशधरो नक्षत्रेश क्षपाकर ।

The moon – हिमांशु, चन्द्रमस्, चन्द्र, इन्दु,

कुमुदिनीप्रिय, विधु, सुधांशु, शुभ्रांशु, ओषधीश, निशापति, अब्ज, जैवातृक, सोम, ग्लौ, **मृगाङ्क, कलानिधि, द्विजराज, शशधर, नक्षत्रेश, क्षपाकर** *m*

(हिमांशु, सुधांशु & शुभ्रांशु are similarly dissolved -हिमाः अंशवः यस्य=ब०, syn. **तुहिनरश्मि**, इ०, कुमुदिनी+प्रिय=ष० त० or ब०, syn कुमुदिनीपति, कुमुदबान्धव, इ०, ओषधि+ईश=ष० त०, syn **ओषधिपति** (ओषधि= a plant, an herb), so also निशापति, नक्षत्रेश and द्विजराज, मृग इव अङ्क or मृग एव अङ्क. यस्य=ब०, so also **शशाङ्क**, कला+निधि =ष० त०, शशस्य धर , शश धारयति वा श०, तथैव क्षपाकर , (शश *m* a hare), syn **मृगलाञ्छन, शशलाञ्छन, कलानाथ,** इ०)

कला तु षोडशो भागो, बिम्बोऽस्त्री मण्डल त्रिषु ॥४१॥अ

A phase of the moon—कला *f* Disc of the sun or moon.—बिम्ब *m* *n.*, मण्डल *m. f. n.*

भित्तं शकलखण्डे वा पुंस्यर्धोऽर्धं समेंऽशके ।

A part, piece, bit.—भित्त *n.*, शकल, खण्ड *m.* & *n.* **अर्ध** *m.* A half, half.-अर्ध *n.* or *adj.*

[खण्ड् 10 P to cut to pieces, to break, to bite, to destroy]

चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता ॥ ४२॥

Moonlight - चन्द्रिका, कौमुदी, ज्योत्स्ना *f*
Clearness, brightness, favour –प्रसाद *m* , प्रसन्नता *f*

कलङ्काङ्कौ लाञ्छनं च चिह्नं लक्ष्म च लक्षणम् ।

Spot, mark, stigma –कलङ्क, अङ्क *m* , लाञ्छन, चिह्न, लक्ष्मन, लक्षण *n*

सुषमा परमा शोभाऽभिख्या कान्तिर्द्युतिश्छवि ॥४३॥

Exquisite beauty –सुषमा=परमा शोभा *f*
Beauty –शोभा, अभिख्या, कान्ति, द्युति, छवि *f*

[द्युत 1 A to shine, उद्द्युत to beam forth, विद्युत to flash like lightning शुभ् 1 A. to shine, to be splendid]

अवश्यायस्तुषारश्च प्रालेयं तुहिनं हिमम् ।

Frost, snow –अवश्याय, तुषार *m* , प्रालेय, तुहिन, हिम *n*

तुषार शीतल शीतो हिमोऽपि शिशिरो जड ॥४४॥

Cold, frigid, cool –तुषार, शीतल, शीत, हिम, शिशिर, जड *adj*.

नक्षत्रमृक्षं भं तारा तारकाऽप्युडु वा स्त्रियाम् ।
ध्रुव औत्तानपादि. स्यादगस्त्य कुम्भसंभव. ॥ ४५ ॥

A star –नक्षत्र, ऋक्ष, भ *n*, तारा, तारका *f* उडु *f. n* The polestar –ध्रुव, औत्तानपादि *m.*

The star canopus –अगस्त्य, कुम्भसभव *m*

बुध शुक्रो मही भौमो गुरु सौरिरिमे ग्रहा ।

ग्रह *m* A planet बुध *m* Mercury, शुक्र *m* Venus, मही *f* The earth, भौम *m* Mars, गुरु *m* Jupiter, सौरी *m* Saturn

अङ्गारक कुजो भौम. समौ सौरिशनैश्चरौ ॥

The planet Mars –अङ्गारक, कुज, भौम *m*
The planet Saturn –सौरि, शनैश्चर *m*

बृहस्पति सुराचार्यो गीष्पतिर्धिषणो गुरु ॥ ४६ ॥

Jupiter, the preceptor of gods –बृहस्पति, सुराचार्य, गीष्पति, धिषण, गुरु *m*

शुक्रो दैत्यगुरु काव्य उशना भार्गव कवि ।

Venus, the preceptor of demons –शुक्र, दैत्यगुरु, काव्य, उशनस्, भार्गव, कवि *m*

सूरसूर्यार्कमार्तण्डविकर्तनदिवाकरा ॥ ४६ ॥ अ
भास्वद्विवस्वत्सप्ताश्वहरिदश्वोष्णरश्मय ।

भास्करस्तरणि पूषा तपन सविता रविः ॥ ४७ ॥
भानुर्मित्रो दिनमणि सहस्रांशुर्विभावसु ।
इनश्चण्डांशुरादित्यश्चांशुमाल्यब्जिनीपतिः ॥ ४७॥अ

The sun.-सूर, सूर्य, अर्क, मार्तण्ड, विकर्तन, दिवाकर, भास्वत्, विवस्वत्, सप्ताश्व, हरिदश्व, उष्णरश्मि, भास्कर, तरणि, पूषन्, तपन, सवित, रवि, भानु, मित्र, दिनमणि, सहस्राश, विभावसु, इन, चण्डाशु, आदित्य, अशुमालिन्, अब्जिनीपति *m*

सूरसूतोऽरुणोऽनूरु काश्यपिर्गरुडाग्रज. ।

The charioteer of the sun.–सूरसूत, अरुण, अनूरु, काश्यपि, गरुडाग्रज *m*. (सूर+सूत=ष० त०, न ऊरू विद्येते यस्य सः नञ्ब०, गरुड +अग्रज=ष० त०)

परिवेषस्तु परिधिरुपसूर्यकमण्डले ॥ ४८ ॥

Circumference, the disc of the sun or moon, a halo –परिवेष, परिधि *m*., उपसूर्यक, मण्डल *n*.

किरणोस्रमयूखांशुगभस्तिघृणिरश्मयः ।
भानु करो मरीचि स्त्रीपुंसयोर्दीधिति स्त्रियाम् ॥४९॥

Ray –किरण, उस्र, मयूख, अश, गभस्ति, घृणि, रश्मि, भानु, कर *m*., मरीचि *m*. *f*., दीधिति *f*.

स्युः प्रभा रुग्रुचिस्त्विड् भा भाश्छविद्युतिदीप्तय ।
रोचिः शोचिरुभे क्लीबे प्रकाशो द्योत आतप ॥ ५०॥

Light, splendour, brightness, lustre.- प्रभा, रुच्, रुचि, त्विष्, भा, भास्, छवि, द्युति, दीप्ति *f*, रोचिस्, शोचिस् *n*., प्रकाश, द्योत, आतप *m* [काश् 1 A to shine, प्रकाश् to be visible, to appear, to shine, प्रकाशय Cau to show, to light, to illuminate, दीप् 4 A to shine, with उत् Cau. (उद्दीपय) to excite, to kindle, to inflame, with सम to blaze, to kindle. भा 2 P to shine, to appear.]

कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्वति ।

Warmth, warm - कोष्ण, कवोष्ण, मन्दोष्ण कदुष्ण *n & adj*.

तिग्मं तीक्ष्णं खरं तद्वन्मृगतृष्णा मरीचिका ॥ ५१॥

Hot, sharp, keen –तिग्म, तीक्ष्ण, खर *adj*.
Mirage.–मृगतृष्णा, मरीचिका *f*.

इति व्योमादिवर्ग ।

कालो दिष्टोऽप्यनेहाऽपि समयोऽपि च पुंसि ते ।

Time.--काल, दिष्ट, अनेहस्, समय *m*

घस्रो दिनाहनी वा तु क्लीबे दिवसवासरौ ॥ ५२ ॥

Day --घस्र *m.* , दिन, अह्न *n* , दिवस, वासर *m* & *n*

प्रत्यूषोऽहर्मुखं कल्यमुष प्रत्युषसी अपि ।

Morning, dawn --प्रत्यूष *m* , अहर्मुख, कल्य, उषस्, प्रत्युषस, प्रभात *n*

प्रभातं च दिनान्ते तु सायं संध्या पितृप्रसू ॥५३॥

Evening, twilight --दिनान्त *m* , सायम् *indecl* , सध्या, पितृप्रसू *f*

प्राह्णापराह्णमध्याह्नास्त्रिसंध्यमथ शर्वरी ।

निशा निशीथिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणदा क्षपा ॥५४॥

विभावरीतमस्विन्यौ रजनी यामिनी तमी ।

(1) Forenoon, (2) afternoon, & (3) noon, respectively -- १ प्राह्ण, २ अपरा , ३ मध्याह्न *m*

Night --शर्वरी, निशा, निशीथिनी, रात्रि, त्रियामा, क्षणदा, क्षपा, विभावरी, तमस्विनी, रजनी, यामिनी, तमी *f*

तमिस्रा तामसी रात्रि प्रदोषो रजनीमुखम् ॥५५॥

Dark night –तमिस्रा *f* = तामसी रात्रि ।

The first part of the night, evening – प्रदोष *m* , रजनीमुख *n*

अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ द्वौ यामप्रहरौ समौ ।

Midnight –अर्धरात्र, निशीथ *m*

A watch, or a period of three hours – याम, प्रहर *m*.

पक्षौ पूर्वापरौ शुक्लकृष्णौ मासस्तु तावुभौ ॥५५॥ अ

Fortnight –पक्ष *m*

First or bright fortnight –शुक्लपक्ष *m*

Second or dark fortnight –कृष्णपक्ष *m*

Month –मास *m*

“ **द्वौ द्वौ माघादिमासौ स्यादृतुस्तैरयनं त्रिभिः ।**

A season, or two months –ऋतु *m* = **माघादारभ्य द्वौ द्वौ मासौ ।**

Half year, the time between two equinoxes –अयन *n* = **तैस्त्रिभि (ऋतुभि),**

पूर्णिमा स्यात् पौर्णमासी पूर्णे राका निशाकरे ।

अमावास्या त्वमावस्या दर्श सूर्येन्दुसंगम ॥५५॥आ

Day of the full moon.–पूर्णिमा, पौर्णमासी, राका *f*.

Day of the new moon, day of conjunction of the sun and moon.–अमावास्या, अमावस्या *f*, दर्श, सूर्येन्दुसगम *m*

उपरागो ग्रह पुंसि हेमन्त. शिशिरोऽस्त्रियाम् ।

Eclipse of the sun or moon –उपराग, ग्रह *m*

The two seasons of the year together equal to winter –हेमन्त *m*, शिशिर *m* & *n*.

वसन्ते पुष्पसमय. सुरभिर्ग्रीष्म ऊष्मक ॥ ५६ ॥
निदाघ उष्णोपगम उष्ण ऊष्मागमस्तप. ।

Spring (season).—वसन्त, पुष्पसमय, सुरभि *m*. (पुष्प+समय=ष० त०, syn कुसुमकाल)

Summer –ग्रीष्म, ऊष्मक, निदाघ, उष्णोपगम, उष्ण' ऊष्मागम, तप *m*

स्त्रियां प्रावृट् स्त्रियां भूम्नि वर्षा अथ शरत्स्त्रियाम् ।

Autumn –प्रावृष् *f*, वर्षा *f*. *pl.*

End of autumn –शरद् *f*

संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री शरत्समा ॥५७॥

Year –सवत्सर, वत्सर, अब्द *m*, हायन *m*. *n*.; शरद *f*., समा *f* *p'*.

संवत प्रलय कल्प क्षय कल्पान्त इत्यपि ।

The time of the destruction of the universe – संवर्त, प्रलय, कल्प, क्षय, कल्पान्त *m*.

अस्त्री पङ्कं पुमान्पाप्मा पापं किल्बिषकल्मषम् ।
कलुषं वृजिनैनोघमंहो दुरितदुष्कृतम् ॥ ५८ ॥

Sin – पङ्क *m n* , पाप्मन् *m* , पाप *n* & *adj* , किल्बिष, कल्मष, कलुष, वृजिन, एनस्, अघ, अंहस्, दुरित, दुष्कृत *n*.

स्याद्धर्ममस्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः ।

Merit, good act -धर्म *m.*& *n* , पुण्य *n* & *adj* , श्रेयस्, सुकृत *n* , वृष *m*

मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः ।
स्यादानन्दथुरानन्दः शर्मसातसुखानि च ॥ ५९ ॥

Joy, delight, pleasure, happiness.–मुद्, प्रीति *f* , प्रमद, हर्ष, मोद, आनन्द *m* , सुख *n*. [नन्द् 1 P. to be pleased, to be glad अभिनन्द् to salute, to receive kindly, to approve. आनन्द् to be glad प्रतिनन्द् to salute, to show one's satisfaction, to favour]

श्वःश्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम् ।
भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियाम् ॥ ६० ॥

Good fortune, happiness, prosperity – श्वःश्रेयस्, शिव, भद्र, कल्याण, मङ्गल, शुभ , शस्त,

भावुक, भव्य, कुशल *n* , क्षेम *m* & *n* All these are also *adj*

दैव दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्विधि ।

Fate, destiny, fortune, luck – दैव, दिष्ट, भागधेय, भाग्य *n* , नियति *f* , विधि *m*

हेतुर्ना कारणं बीजं निदानं त्वादिकारणम् ॥ ६१ ॥

Cause, reason – हेतु *m* , कारण, बीज *n* First or primary cause – निदान, आदिकारण *n.*

क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुष प्रधानं प्रकृति स्त्रियाम् ।
विशेष कालिकोऽवस्था गुणा सत्त्वं रजस्तम ॥६१॥अ

The soul, the spirit – क्षेत्रज्ञ, आत्मन्, पुरुष *m*

Nature, the material cause of the world– प्रधान *n* , प्रकृति *f*

State, condition of age or position.– अवस्था *f.*=कालिको विशेष ।

Any of the three fundamental qualities of the mind – गुण *m*

Virtue or goodness – सत्त्व *n*

Passion – रजस् *n*

Ignorance or vice – तमस् *n.*

जनुर्जननजन्मानि जनिरुत्पत्तिरुद्भवः ।

Birth, rise, production –जनुस्, जनन, जन्मन् *n.*, जनि, उत्पत्ति *f.*, उद्भव *m*

प्राणी तु चेतनो जन्मी जन्तुजन्युशरीरिणः ॥ ६२ ॥

A living being, animal, creature –प्राणिन्, चेतन, जन्मिन्, जन्तु, शरीरिन् *m* [अन् 2 P to breathe, to live]

जातिर्जातं च सामान्यं व्यक्तिस्तु पृथगात्मता ।

Kind, class,species – जाति *f*, जात,सामान्य *n.*, Individuality –व्यक्ति, पृथगात्मता *f.*

चित्तं तु चेतो हृदयं स्वान्तं हृन्मानसं मनः ॥ ६३ ॥

Mind, heart –चित्त, चेतस, हृदय, स्वान्त, *हृद्, मानस, मनस् *n*

इति कालवर्गः ।

बुद्धिर्मनीषोपलब्धिर्धीः प्रज्ञा चेतना मतिः ।

Understanding, intellect, wisdom, knowledge. – बुद्धि, मनीषा, उपलब्धि, धी, प्रज्ञा, चेतना, मति *f*

धीर्धारणावती मेधा संकल्पः कर्म मानसम् ॥ ६४ ॥

A comprehensive mind – मेधा= धारणावती धी ।

Will, intention, resolve —संकल्प *m* = मानस कर्म।

(क्लृप् 1 A. to resolve upon, to design, with अनु Cau to give faith, with उप to be suitable, with प्र Cau. to prepare, with वि to change, to doubt, with सम् to desire)

चित्ताभोगो मनस्कारश्चर्चा संख्या विचारणा।

Reflection, consideration, deliberation—चित्ताभोग, मनस्कार *m* , चर्चा, संख्या, विचारणा *f*

अध्याहारस्तर्क ऊहो विचिकित्सा तु संशयः ॥ ६५ ॥
संदेहद्वापरौ चाथ समौ निर्णयनिश्चयौ।

Discussion, reasoning, argument —अध्याहार, तर्क, ऊह *m*. (ऊह् 1 A. to reason, to apprehend, to infer तर्क् 10 P. to suppose, to reflect, to bear in mind, with प्र to search, to investigate, to infer)

Doubt, uncertainty — विचिकित्सा *f* , संशय, संदेह, द्वापर *m*.

Determination, certainty, decision—निर्णय, निश्चय *m*

समौ सिद्धान्तराद्धान्तौ भ्रान्तिर्मिथ्यामतिर्भ्रमः ॥६६॥

Establishment of truth –सिद्धान्त, राद्धान्त *m*

Error, mistake, illusion –भ्रान्ति, मिथ्यामति *f*, भ्रम *m*

(भ्रम् 1 & 4 P to turn round, to whirl, to roam, to wander, to surround, to mistake, to be unsteady, with परि to walk round about, with वि to play, with सम् to be agitated or confused)

संविदागूः प्रतिज्ञानं नियमाश्रवसंश्रवाः ।
अङ्गीकाराभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः ॥ ६७ ॥

Promise, assent, agreement, contract–संविद्, आगू *f*, प्रतिज्ञान *n*, नियम, आश्रव, संश्रव, अङ्गीकार, अभ्युपगम, प्रतिश्रव, समाधि *m*

मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम् ।
मोक्षोऽपवर्गोऽथाज्ञानमविद्याहंमतिः स्त्रियाम् ॥ ६८ ॥

Absolution, final, beatitude.– मुक्ति *f*, कैवल्य, निर्वाण, श्रेयस्, निःश्रेयस, अमृत *n*, मोक्ष, अपवर्ग *m*.

Ignorance, spiritual ignorance, illusion –अज्ञान *n*, अविद्या, अहंमति *f*

रूपं शब्दो गन्धरसस्पर्शाश्च विषया अमी ।
गोचरा इन्द्रियार्थाश्च हृषीकं विषयीन्द्रियम् ॥६८॥(अ)

An object of sense — विषय, गोचर, इद्रियार्थ *m*

Colour, figure —रूप *n*

Sound —शब्द *m*.

Smell —गन्ध *m*

Taste —रस *m*

Touch —स्पर्श *m*

A sense i e eye, ear, nose, palate, skin.—हृषीक, विषयिन्, इन्द्रिय *n*

(रूप् 10 P to form, to perform, to assume the form of, with नि to perceive, to consider, to search, with वि to disfigure, to deform)

तुवरस्तु कषायोऽस्त्री मधुरो लवण कटु ।
तिक्तोऽम्लश्च रसा पुंसि तद्वत्सु षडमी त्रिषु ॥ ६९ ॥

Astringent taste or astrigent.—तुवर, कषाय *m* & *n* (both *adj* also).

Sweet taste or sweet —मधुर *m* & *adj*.

Salt taste or salt.— लवण *m*. & *adj*.

Pungent taste or pungent –कटु *m* & *adj*

Bitter taste or bitter –तिक्त *m* & *adj*.

Sour taste or sour –अम्ल *m* & *adj*

अथामोद परिमलो सुरभिर्घ्राणतर्पण ।

इष्टगन्ध सुगन्धि स्याद् दुर्गन्धं पूतिगन्धि च ॥७०॥

Exquisite scent, fragrance –आमोद, परिमल *m*

Fragrant, sweet-scented –सुरभि, घ्राणतर्पण, इष्टगन्ध, सुगन्धि *adj*

Stinking –दुर्गन्ध, पूतिगन्धि *adj*

शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपाण्डरा ।

अवदात. सितो गौरोऽवलक्षो धवलोऽर्जुन ॥ ७१ ॥

White, fair.–शुक्ल, शुभ्र, शुचि, श्वेत, विशद, श्येत, पाण्डर, अवदात, सित, गौर, अवलक्ष, धवल, अर्जुन *adj*

हरिण पाण्डुर पाण्डुर्धूम्र स्यात्कृष्णलोहिते ।

Pale, yellowish white –हरिण, पाण्डुर, पाण्डु *adj*.

Reddish black, smoky –धूम्र *adj* =कृष्णलोहित

कृष्णे नालीसितश्यामकालश्यामलमेचका. ।

Black, dark, blue –कृष्ण, नील, असित, श्याम, काल, श्यामल, मेचक *adj*

पीतो गौरो हरिद्राभ पालाशो हरितो हरित् ॥ ७२ ॥

Yellow –पीत, गौर, हरिद्राभ *adj*

Green –पालाश, हरित, हरित् *adj*

लोहितो रोहितो रक्त श्वेतरक्तस्तु पाटल ।

Red, scarlet –लोहित, रोहित, रक्त *adj*

Pink –पाटल, श्वेतरक्त *adj*.

अव्यक्तरागस्त्वरुण ईषत्पाण्डुस्तु धूसर ॥ ७३ ॥

Reddish, tawny –अरुण, अव्यक्तराग *adj*

Grey –धूसर, ईषत्पाण्डु *adj*

कडार कपिल. पिङ्गपिशङ्गौ कद्रुपिङ्गलौ ।

Brown –कडार, कपिल, पिङ्ग, पिशङ्ग, कद्रु, पिङ्गल *adj*.

चित्रं किर्मीरकल्माषशबलैताश्च कर्बुरे ॥ ७४ ॥

Variegated, spotted –चित्र, किर्मीर, कल्माष, शबल, एत, कर्बुर *adj* (चित्र 10 P to variegate, to diversify)

इति धीवर्ग ।

ब्राह्मी तु भारती भाषा गीर्वाग्वाणी सरस्वती ।

Goddess of speech, language.–ब्राह्मी, भारती, भाषा, गिर्, वाच, वाणी, सरस्वती *f*.

व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वच ॥ ७५ ॥

Speaking, a speech.-व्याहार *m*, उक्ति *f*, लपित, भाषित, वचन, वचस *n*.

अपभ्रंशोऽपशब्द स्यादोङ्कारप्रणवौ समौ ।

Corruption of a word -अपभ्रंश, अपशब्द *m*

The holy syllable -ओङ्कार, प्रणव *m*

स्त्रियामृक् सामयजुषी वेदाम्नायौ श्रुतिस्त्रयी ॥

The Rig-Veda -ऋच *f*

The Sama Veda - सामन् *n*

The Yajur-Veda -यजुस *n*

The Vedas -वेद, आम्नाय *m*, श्रुति, त्रयी *f*

इतिहास पुराणं च कथा चाख्यायिका पृथक् ॥ ७६ ॥

History -इतिहास *m*

Mythology -पुराण *n*

Novel, story, narration.-कथा *f*.

Tradition, legend -आख्यायिका *f*

आन्वीक्षिकी दण्डनीतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयो. ।

Logic or metaphysics -आन्वीक्षिकी, तर्क-विद्या *f*.

The science of politics - दण्डनीति *f*, अर्थ-शास्त्र *n*.

समाहृति संग्रहश्च किंवदन्ती जनश्रुति ॥

Collection, abridgment, summary –समा-हृति *f*, संग्रह *m*

Rumour, report –किंवदन्ती, जनश्रुति *f*.

वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त उदन्त स्यादथाह्वय ॥ ७७ ॥
आख्याह्व अभिधानं च नामधेयं च नाम च ।

News, intelligence, tidings –वार्ता, प्रवृत्ति*f*., वृत्तान्त, उदन्त *m*.

Name, appellation, title –आह्वय *m*, आख्या, आह्वा *f*, अभिधान, नामधेय, नामन् *n*

हूतिराकारणाह्वानं शपनं शपथ पुमान् ॥ ७८ ॥

Calling, summoning, invitation –हूति, आकारणा *f*, आह्वान *n*

Oath, curse –शपन *n*, शपथ *m*

उपोद्घात उदाहार उपन्यासश्च वाङ्मुखम् ।

Introduction, preface, prologue, beginning –उपोद्घात, उदाहार, उपन्यास *m*, वाङ्मुख *n*

प्रश्नोऽनुयोग. पृच्छा च प्रतिवाक्योत्तरे समे ॥ ७९ ॥

Question –प्रश्न, अनुयोग *m*, पृच्छा *f*

Answer –प्रतिवाक्य, उत्तर *n* [प्रछ 6 P. (पृच्छ) to ask, with आ *Atm* to greet, with सम् *Atm* to ask, to ask about.]

विवादो व्यवहार स्यादुच्चैर्घुष्टं तु घोषणा ।

Dispute about business – विवाद, व्यवहार *m*

Noise, crying, proclamation.–घोषणा *f* = उच्चैर्घुष्टम् ।

यश कीर्ति समाज्ञा च स्तव स्तोत्रं स्तुतिर्नुति ॥

Fame, reputation.–यशस् *n* , कीर्ति, समाज्ञा *f*

Praise, eulogy, extolling -स्तव *m* , स्तोत्र *n* , स्तुति, नुति *f*

उपालम्भो जुगुप्सा च कुत्सा निन्दा च गर्हणे ॥ ८० ॥

Abuse, censure, reproach –उपालम्भ *m*• जुगुप्सा, कुत्सा, निन्दा *f* , गर्हण *n*

[जुगुप्स from गुप् 1 A to disdain, to abuse, to censure]

(निन्द् 1 P. to blame, to censure.)

आक्षेपस्त्वपवाद स्याद्भर्त्सनं त्वपकारगी ।

Charge, allegation – आक्षेप, अपवाद *m.*

Threat, menace, reproach – भर्त्सन *n.*= अपकारगी ।

स्यादाभाषणमालाप प्रलापोऽनर्थक वचः ॥ ८१ ॥

Conversation, talk, addressing (to), discourse.–आभाषण *n* , आलाप *m*

Unmeaning speech, nonsense -प्रलाप *m* =अनर्थकं वच ।

अपलापो निह्नवश्च विलाप परिदेवनम् ।

Concealment or evasion -अपलाप, निह्नव *m*
Lamentation, bewailing -विलाप *m* , परिदेवन *n*

[ह्नु 2 A to conceal, अपह्नु the same, निह्नु to deny]

विप्रलापो विरोधोक्ति सलापो भाषणं मिथ ॥

Quarrel, idle dispute --विप्रलाप *m* , विरोधोक्ति *f*.

Dialogue, conversation.-सलाप *m* = मिथ भाषणम् ।

अस्त्री चाटु चटु श्लाघा प्रेम्णा मिथ्याविकत्थनम्॥८२॥

Flattery, agreeable speech -चाटु, चटु *m* & *n* , श्लाघा *f* =प्रेम्णा मिथ्या विकत्थनम् ।

(श्लाघ् 1 A to praise, to flatter, *Caus* to approve)

सदेशवाग्वाचिकं स्याद् वितथ त्वनृत वच ।

Message, errand -सदेशवाच् *f* , वाचिक *n*
False, untrue - वितथ, अनृत *adj*

निष्ठुरं परुषं ग्राम्यमश्लीलं सूनृतं प्रिये ॥ ८३ ॥

Harsh, cruel -निष्ठुर, परुष *adj*.

Coarse, vulgar, abusive, indecent -ग्राम्य, अश्लील *adj*

Agreeable, true.-सूनृत, प्रिय *adj*

सत्यं तथ्यमृतं सम्यगमूनि त्रिषु तद्वति ।

Truth, reality, true, real, honest, sincere (speech).-सत्य, तथ्य, ऋत, सम्यच *n* or *adj*

सोल्लुण्ठनं तु सोत्प्रासं विस्पष्ट प्रकटोदितम् ॥८४ ॥

Ironical, taunting, sarcastic -सोल्लुण्ठन, सोत्प्रास *adj*.

Evident, distinct, intelligible.-विस्पष्ट, प्रकटोदित *adj*.

शब्दे विरावनिर्घोषध्वनिनादरवस्वना ।

Sound, noise, cry -शब्द, विराव, निर्घोष, ध्वनि, नाद, रव, स्वन *m*

(घुष् 1 P to proclaim, with उत् to cry ध्वन् 1 P to sound, to roar, with प्र or प्रति to resound)

मर्मरो वस्त्रपर्णानां भूषणानां तु शिञ्जितम् ॥ ८५ ॥

Rustling sound of cloth or dry leaves – मर्म्मर *m*. =वस्त्रपर्णांना शब्द. ।

Tinkling –शिञ्जित *n* =भूषणानां शब्द ।

कोलाहल कलकल कूजितं वाशितं रुतम् ।

Noise, great shouting –कोलाहल *m* , कलकल *m*.

Cry (of birds)–कूजित, वाशित, रुत *n* = तिरश्चां शब्द ।

(कूज् 1 P to make an inarticulate sound, to buzz, to chirp रु 2 P. to sound, to hum, with आ to make noise, to cry, with वि to lament)

स्त्री प्रतिश्रुत्प्रतिध्वाने गीतं गानमिमे समे ॥ ८६ ॥

Echo, resounding –प्रतिश्रुत *f* , प्रतिध्वान *m*

Singing, music -गीत, गान *n*

इति शब्दादिवर्ग ।

निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताः ।

पञ्चमश्चेत्यमी सप्त तन्त्रीकण्ठोत्थिता स्वराः ॥८६॥ अ

A note in music, tune –स्वर *m* (The following are the notes of the musical

scale:—षड्ज, ऋषभ, गान्धार, मध्यम, पञ्चम, धैवत, निषाद *m*)

The string of a lute -तन्त्री *f*.

विपञ्ची वल्लकी वीणा ध्वनौ तु मधुरास्फुटे ।
कलो मन्द्रस्तु गम्भीरे तारोऽत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु ॥ ८७ ॥

Lute -विपञ्ची, वल्लकी, वीणा *f*

Low and indistinct (sound, as humming) -कल *adj* =मधुरास्फुटो ध्वनि ।

Deep, hollow or grave (tone) -मन्द्र *adj*. =गम्भीरो ध्वनि. ।

High, loud (tone)- तार *adj* =अत्युच्चैर्ध्वनि ।

वाद्य वादित्रमातोद्यं मृदङ्गमुरजौ समौ ।

A musical instrument -वाद्य, वादित्र, आतोद्य *n*

Musical drum -मृदङ्ग, मुरज *m*

आनक पटहोऽस्त्री स्याद् भेरी स्त्री दुन्दुभि पुमान्॥८८॥

A drum or kettle-drum.-आनक *m* , पटह *m n*., भेरी *f* , दुन्दुभि *m*

ताल कालक्रियामानं लय साम्यमथास्त्रियाम् ।

Musical time or measure.-ताल *m* (ताल also means clapping the hands together)

Harmony -लय *m*

ताण्डवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तने ॥ ८८ ॥ अ

Dancing, dance.–ताण्डव *m. n* , नटन, नाट्य, लास्य, नृत्य, नर्तन *n*.

[नट् 1 P to dance, Caus and 1 P. (नाट्य) to represent, as an actor, to act.]

भगिनीपतिरावुत्तो भावो विद्वानथावुक ।
जनको युवराजस्तु कुमारो भर्तृदारक ॥ ८८ ॥ (आ)
राजा भट्टारको देवस्तत्सुता भर्तृदारिका ।
देवी कृताभिषेकायामितरासु तु भट्टिनी ॥८८॥ (इ)

In dramatic language the ' brother-in-law ' is addressed as आवुत्त *m*

,, a ' learned man ' as भाव *m*

,, the ' father ' as आवुक *m*.

,, the ' heir apparent or prince ' (युवराज) as कुमार, भर्तृदारक *m*

,, the ' king ' as भट्टारक, देव *m*

,, the ' princess ' as भर्तृदारिका *f*

,, the ' crowned queen ' as देवी *f*

,, any other queen as भट्टिनी *f*.

आर्यस्तु मारिष इति राजश्यालस्तु राष्ट्रिय ।

A respectable man as मारिष, आर्य *m*

The brother-in-law of the king as राष्ट्रिय *m* =राजश्याल ।

हण्डे हञ्जे हलाह्वाने नीचां चेटी सखी प्रति ॥८८॥(ई)

A female of in rior rank is addressed as हण्डे *voc*

A female attendant or maid servant as हञ्जे *voc*.

A femal friende as हला *voc*

अब्रह्मण्यमवध्योक्तौ व्यञ्जकाभिनयौ समौ ।

Alas! woe! An exclamation of distress –अब्रह्मण्यम् *indecl* =अवध्योक्ति ।

Acting, gestures –व्यञ्जक, अभिनय *m*.

शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानका ॥ ८९ ॥

बीभत्सरौद्रौ च रसा कारुण्य करुणा घृणा ।

कृपा दयाऽनुकम्पा स्यादनुक्रोशोऽप्यथो हस ॥ ९० ॥

हासो हास्यं च बीभत्स विकृतं त्रिष्विद द्वयम् ।

The eight sentiments –अष्टौ रसा ।

Love or the sentiment of love.–शृङ्गार *m*

The heroic sentiment –वीर *m*

The sentiment of sorrow or pathos –करुण *m*

The sentiment of wonder.–अद्भुत *m*

The comical sentiment –हास्य *m*

The sentiment of fear –भयानक *m*

The sentiment of disgust –बीभत्स *m*.

The sentiment of anger –रौद्र *m*

Tenderness, pity, compassion, sympathy, mercy –कारुण्य *n* , करुणा, घृणा, कृपा, दया, अनुकम्पा *f* , अनुक्रोश *m*

Laughter –हस, हास *m* , हास्य *n*

(हस् 1 P. to laugh, अपहस to ridicule, उपहस to mock, परिहस् to joke, to jest)

Disgust, disgusting (*adj*) –बीभत्स, विकृत *n*. & *adj*

विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं चित्रमप्यथ भैरवम् ॥ ९१ ॥
दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकम् ।
भयंकरं प्रतिभयं रौद्रं तूग्रममी त्रिषु ॥ ९१ ॥ (अ)

Wonder, astonishment, surprise.–विस्मय *m*., अद्भुत, आश्चर्य, चित्र *n* & *adj*.

Terrible, dreadful, fearful –भैरव, दारुण, भीषण, भीष्म, घोर, भीम, भयानक, भयङ्कर, प्रतिभय *adj*. Exceedingly terrible.–रौद्र, उग्र *adj*

(भी 3 P. to fear, to be afraid of भीषय *Caus* of भी (A) to terrify, to frighten)

क्षान्तिस्तितिक्षा भीर्भीतिर्दरस्त्रासश्च साध्वसम् ।

Patience, forbearance -क्षान्ति, तितिक्षा *f*
[तितिक्ष् from तिज् 1 A to endure, to suffer.]

Terror, dread, fear.-भी, भीति *f.*, दर, त्रास *m* , साध्वस *n*

दर्पोऽवलेपोऽवष्टम्भश्चित्तोद्रेकः स्मयो मदः ॥ ९२ ॥
गर्वोऽभिमानोऽहंकारो व्रीडा लज्जा च ह्रीस्त्रपा ।

Arrogance, pride, vanity, conceit.-दर्प, अवलेप, अवष्टम्भ, चित्तोद्रेक, स्मय, मद, गर्व, अभिमान, अहंकार *m*

Shame, bashfulness -व्रीडा, लज्जा, ह्री, त्रपा *f*
[दृप् 4 P to be mad, to be arrogant, to be proud]

अक्षान्तिरीर्ष्याऽसूया तु दोषारोपो गुणेष्वपि ॥ ९३ ॥

Envy, jealousy, rivalry, emulation.-अक्षान्ति, ईर्ष्या (or ईर्षा) *f*

Detraction, malice - असूया *f* =गुणेष्वपि दोषारोप.।

अनादर परिभव परीभावस्तिरस्क्रिया ।
रीढावमाननावज्ञावहेलनमसूक्षणम् ॥ ९३ ॥ (अ)

Disrespect, contempt, humiliation – अनादर, परिभव, परीभाव *m* , तिरस्क्रिया, रीढा, अवमानना, अवज्ञा *f* , अवहेलन, असूक्षण *n*

वैर विरोधो विद्वेषो मन्युशोकौ तु शुक् स्त्रियाम् ।

Enmity, hatred, opposition –वैर *n* , विरोध, विद्वेष *m*

Grief, sorrow, distress –मन्यु, शोक *m* , शुच *f*

[शुच् 1 P to lament, to grieve, to bewail]

पश्चात्तापोऽनुताप स्यादुन्मादश्चित्तविभ्रम. ॥ ९४ ॥

Repentance, regret –पश्चात्ताप, अनुताप *m*

Madness, infatuation, ecstacy –उन्माद, चित्तविभ्रम *m*

कोपक्रोधामर्षरोषप्रतिघा रुट्क्रुधौ स्त्रियौ ।

Anger, resentment, fury – कोप, क्रोध, अमर्ष, रोष, प्रतिघ *m*., रुष, क्रुध् *f*.

(मृष् 4 & 10 P to bear, to suffer, to endure patiently, to pardon, with वि to negelct रुष् 1 & 4 P to be angry, *Caus*. to irritate)

शुचौ तु चरिते शीलं रोमाञ्चो रोमहर्षणम् ।

Virtuous conduct -शील *n* =शुचि चरितम् ।

Horripilation, the hair standing on end -रोमाञ्च *m* , रोमहर्षण *n*

स्नेह प्रेमाऽस्त्रियां हार्दं प्रियता चाथ दोहदम् ॥९५॥
इच्छा काङ्क्षा स्पृहेहा तृड् वाञ्छा लिप्सा मनोरथ॰ ।
कामोऽभिलाषस्तर्षोऽथ पुस्याधिर्मानसी व्यथा ॥९६॥

Affection, kindness, love -स्नेह *m* , प्रेमन् *m*. & *n* , प्रियता *f* , हार्द *n*.

Desire, wish, inclination, want -दोहद *n*., इच्छा, काङ्क्षा, स्पृहा, ईहा, तृष्, वाञ्छा, लिप्सा *f*., मनोरथ, काम, अभिलाष, तर्ष *m*.

Mental agony, affliction, anxiety - आधि *m* =मानसी व्यथा [काङ्क्ष् 1 P to wish, to desire, with आ to expect स्पृह् 10 P A to desire, to long for, to envy वाञ्छ् 1 P to wish]

स्याच्चिन्ता स्मृतिराध्यानमुत्कण्ठोत्कलिके समे ।

Remembrance, recollection -चिन्ता, स्मृति *f* , आध्यान *n*.

Longing, pining (for)- उत्कण्ठा,उत्कलिका *f*

उत्साहोऽध्यवसायः स्यात् प्रमादोऽनवधानता ॥९७॥

Energy, ardour, perseverance – उत्साह, अध्यवसाय *m*

Carelessness, want of precaution. –प्रमाद *m*., अनवधानता *f*

(ध्यै 1 P to contemplate, to think, to meditate, with अभि to desire, to contemplate, with नि to be absorbed in meditation, with प्राणि to direct one's attention to)

कपटोऽस्त्री व्याजदम्भौ शाठ्यं छद्म च कैतवम् ।

Fraud, deceit, cheating,–कपट *m* & *n* , व्याज, दम्भ *m* , शाठ्य, छद्मन्, कैतव *n*

घर्मो निदाघ स्वेद स्यात् कौतुकं तु कुतूहलम्॥९८॥

Sweat, perspiration.–घर्म, निदाघ, स्वेद *m*

Curiosity, interest, wonder.–कौतुक (or कुतुक), कुतूहल *n*.

(स्विद् 4 P to perspire, to sweat.)

द्रवकेलिपरीहासा क्रीडा लीला च नर्म च ।

Play, amusement.–द्रव, केलि, परीहास (or परिहास) *m* , क्रीडा, लीला *f* , नर्मन् *n*

(क्रीड् 1 P to play)

व्याजोऽपदेशो लक्ष्यं च त्वरा संवेगसंभ्रमौ ॥ ९९ ॥

Pretext, disguise – व्याज, अपदेश *m*, लक्ष्य *n*

Hurry, haste, confusion.–त्वरा *f*, संवेग, संभ्रम *m*.

क्रन्दितं रुदितं क्रुष्टं जृम्भस्तु त्रिषु जृम्भणम् ।

Weeping, crying –क्रन्दित, रुदित, क्रुष्ट *n*.

Gaping, yawning –जृम्भ *m*. *f*. *n*., जृम्भण *n*

(क्रन्द् 1 P A to cry, to implore रुद् 2 P. to weep, to cry, to bewail क्रुश् 1 P. to cry, to call, with अनु to pity, with आ to lament जृम्भ 1 A to yawn, to open, with उत to open wide, with समुत् to endeavour, with वि to increase, to grow)

विप्रलम्भो विसंवादो रिङ्गणं स्खलनं समे ॥

Deceit, inconsistency –विप्रलम्भ, विसवाद *m*.

Falling from virtue –रिङ्गण, स्खलन *n*

(स्खलन or स्खलित also means making a mistake or blunder in speech, stum-

blıng, trıppıng स्खल 1 P to stumble, to stagger, to falter, to err)

स्यान्निद्रा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेश इत्यपि॥ १०० ॥

Sleep –निद्रा *f*., शयन *n* , स्वाप, स्वप्न, संवेश *m*

स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गः प्रकृतिः स्त्रियाम्।

Nature, dısposıtıon –स्वरूप *n* , स्वभाव, निसर्ग *m*., प्रकृति *f*

कम्पो वेपथुरुद्धर्षो महः उद्धव उत्सवः ॥ १०१ ॥

Tremblıng, shakıng, shıverıng –कम्प, वेपथु *m*

Festıval, celebratıon –उद्धर्ष *m* , मह *m* , उद्धव *m* , उत्सव *m*

(वेप 1 A to shake, to tremble)

इति नाट्यवर्गः ।

अधोभुवनपातालं नागलोको रसातलम्।

The nether world, the region of serpents –अधोभुवन, पाताल *n* , नागलोक *m* , रसातल *n*

गर्तस्तु रन्ध्रं कुहरं श्वभ्रं च विवरं बिलम्॥ १०२ ॥

A cavıty, ravıne, hole -गर्त *m* , रन्ध्र, कुहर, श्वभ्र, विवर, बिल *n*

अन्धकारोऽस्त्रियां ध्वान्तं तमिस्रं तिमिरं तमः ।

Darkness, gloom –अन्धकार *m* & *n* , ध्वान्तम् ।
तमिस्र, तिमिर, तमस् *n*

ध्वान्ते गाढेऽन्धतमसं विष्वक् संतमसं तमः ॥१०३॥

Intense darkness.–अन्धतमस *n* =गाढं ध्वान्तम्

Utter or universal darkness –सन्तमस *n* =
विष्वक् तमः ।

वासुकिः सर्पराट् शेषोऽनन्तोऽथाजगरः शयुः ।

The king of snakes –वासुकि, सर्पराज् *m*

The chief of the serpent race –शेष,
अनन्त *m*.

A large serpent –अजगर, शयु *m*

(सर्प+राज=ष० त०, syn सर्पराज, नागराज)

सर्पो भुजगो भुजगो नाग आशीविषः फणी ।
दर्वीकरो द्विरसनो व्यालश्चक्षुःश्रवा अहिः ॥ १०४ ॥
उरगः पन्नगो भोगी जिह्मगः पवनाशनः ।

Snake, serpent –सर्प, भुजग, भुजग, नाग, आशी
विष, फणिन्, दर्वीकर, द्विरसन, व्याल, चक्षुःश्रवस्, अहि,
उरग, पन्नग, भोगिन, जिह्मग, पवनाशन *m*.

(द्वे रसने यस्य सः =ब०, चक्षुषी एव श्रवसी यस्य=ब०,
भोगोऽस्यास्तीति, पवन+अशन=ब०, syn. द्विजिह्व,

भोगधर, वाताशन, भुज+गच्छति इति=भुजग , भुजंग' or भुजगम =उ० त०)

[सृप् 1 P to creep, to go, अपसृप् to go away, उपसृप to approach, संसृप to flow, विसृप् to creep along, to go along]

अहे शरीरं भोग स्यात् स्फटायां तु फणा द्वयो ॥१०५॥

The body of a snake -भोग *m* =अहे शरीरम् ।

The expanded hood of a cobra -स्फटा, फणा *f.* or फण *m*

समौ कञ्चुकनिर्मोकौ क्ष्वेडस्तु गरल विषम् ।

The skin or slough of a snake -कञ्चुक, निर्मोक *m*

Poison.-क्ष्वेड *m* , गरल, विष *n.*

विषवैद्यो जाङ्गुलिको व्यालग्राह्यहितुण्डिक.॥१०६॥

A dealer in antidotes against poison.-विषवैद्य, जाङ्गुलिक *m*

Snake-catcher -व्यालग्राहिन्, अहितुण्डिक *m*

इति पातालभोगिवर्ग. ।

नरको निरयश्चाथ यातना तीव्रवेदना ।

Hell, the infernal regions.–नरक, निरय *m.*
Agony, excessive pain.–यातना, तीव्रवेदना *f.*

पीडा बाधा व्यथा दुःखकृच्छ्रकष्टानि त्रिष्वपि ॥१०७॥

Pain, anguish, misery, affliction –पीडा, बाधा, व्यथा *f* , दुःख, कृच्छ्र, कष्ट *n.* & *adj*

(पीड् 10 P to give pain, to afflict, to squeeze, with नि to press, to embrace, with उप to eclipse बाध् 1 A to oppose, to annoy, to grieve, to torment व्यथ् 1 A to tremble, to be afflicted, to fear, *Caus* to afflict, to frighten)

इति नरकवर्गः ।

समुद्रः सागरः सिन्धुः पारावारः सरित्पतिः ।
उदन्वानब्धिरुदधिस्तथा रत्नाकरोऽर्णवः ॥ १०८ ॥

Ocean, sea –समुद्र, सिन्धु, सागर, पारावार, सरित्पति, उदन्वत, अब्धि, उदधि, रत्नाकर, अर्णव *m*

[सरित्+पति=ष० त०, उदन्+वत् (possessive termination), अपो दधाति, उदकं दधाति च=अब्धि.

रुदधिश्च, रत्न+आकर=ष०त०, syn सिन्धुपति, वाराशि or वारिराशि, अम्बुधि, जलधि, जलनिधि, इ०]

आपः स्त्री भूम्नि वार्वारि सलिलं जीवनं जलम् ।
अम्भोऽर्णस्तोयपानीयनीरक्षीराम्बुपुष्करम् ॥ १०९ ॥
उदकं च पयः पाथस्त्रिषु द्वे आप्यमम्मयम् ।

Water – अप् *f pl*, वार, वारि, सलिल, जीवन, जल, अम्भस्, अर्णस्, तोय, पानीय, नीर, क्षीर, अम्बु, पुष्कर,* उदक, पयस, पाथस् *n*

Watery, aqueous –आप्य, अम्मय *adj*

(जीव् 1 P to live, with अनु to depend upon, to survive, with उप to maintain oneself by, to subsist upon, with सम *Cau* to animate, to revive)

(पा 1 P (पिब्) to drink, to swallow, with नि to sip)

भङ्गस्तरंग ऊर्मिर्वा स्त्रियां वीचिरथोर्मिषु ॥ ११० ॥
महत्सूल्लोलकल्लोलौ स्यादावर्तोऽम्भसां भ्रमः ।

Wave –भङ्ग, तरंग *m*, ऊर्मि *m* & *f*, वीचि *f*

A large wave, surge.–उल्लोल, कल्लोल *m*.= महानूर्मि ।

Whirlpool.–आवर्त *m*.=अम्भसां भ्रम ।

(भञ्ज् 7 P. to split, to break, to be disappointed)

पृषन्ति बिन्दुपृषताः पुमांसो विप्रुषः स्त्रियाम्॥११॥

A drop, spray.–पृषत *n* , बिन्दु, पृषत *m* , विप्रुष *f*

तीरं रोधस्तटं कूलं तीरयो पात्रमन्तरम् ।

Bank, shore –तीर, रोधस *n* , तट *n* (also *m*), कूल *n*

Basin –पात्र *n* =तीरयोरन्तरम् ।

द्वीपोऽस्त्रियामन्तरीपं यदन्तर्वारिणस्तटम् ।

An island –द्वीप, अन्तरीप *m* *n* =वारिणोऽन्तर्यत्तट तत् ।

तोयोत्थितं तत्पुलिनं सैकतं सिकतामयम् ॥ ११२ ॥

A bank or island in a river.–पुलिन *n*.= तोयोत्थितम् ।

Sand-bank –सैकत *n* =सिकतामयं तीरम् ।

जलोच्छ्वासाः परीवाहाः पङ्के जम्बालकर्दमौ ।

A channel made to carry off water from an overflowing pond.–जलोच्छ्वास, परीवाह *m*

Mud, mire –पङ्क *m*. & *n* , जम्बाल, कर्दम *m*.

उडुपं तु प्लव· पोत स्त्रियां नौस्तरणिस्तरिः ॥ ११३ ॥

A raft or small boat -उडुप *n*, प्लव पोत *m*

Boat, ship -नौ *f*, तरणि (or तरणी) *f*, तरि (or तरी) *f*.

(तॄ 1 P to pass over, to cross, to accomplish, to fulfil, *Caus* to save, to relieve, *Desider* तितीर्ष to desire to pass over, &c, with अव to descend, to be incarnate, to descend down from heaven (like gods), with प्र *Caus* to persuade, to deceive, with वि to grant, to give, to favor with, to give away.)

नाव्यं त्रिलिङ्गं नौतार्यं कर्णधारस्तु नाविक ।

Navigable -नाव्य, नौतार्य *adj*

Helmsman -कर्णधार, नाविक *m*

नौकादण्ड. क्षेपणी स्यादरित्रं केनिपातकः ॥ ११३ ॥अ

An oar -नौकादण्ड *m*, क्षेपणी *f*

A rudder, helm -आरित्र *n*, केनिपातक *m*

सांयात्रिक पोतवणिक्कूपको गुणवृक्षक ।

A merchant who trades by sea.-सांयात्रिक, पोतवणिज् *m*.

The mast of a ship -कूपक, गुणवृक्षक *m*

†त्रिष्वागाधात्प्रसन्नोऽच्छः कलुषोऽनच्छ आविलः ।

Clear, clean -प्रसन्न, अच्छ *adj* Muddy, dirty -कलुष, अनच्छ, आविल *adj*

निम्नं गभीरं गम्भीरं उत्तानं तद्विपर्यये ॥ ११४ ॥

Deep -निम्न, गभीर, गम्भीर *adj*

Shallow -उत्तान, गाध *adj*

अगाधमतलस्पर्शे कैवर्ते दाशधीवरौ ।

Unfathomable -अगाध, अतलस्पर्श *adj*

A fisherman -कैवर्त, दाश, धीवर *m.*

अथ मत्स्यो झषो मीनो यादांसि जलजन्तवः ॥११५॥

Fish.-मत्स्य, झष, मीन *m*

Aquatic animal -यादस *n*, जलजन्तु *m*

स्यात्कुलीरः कर्कटकः कूर्मे कमठकच्छपौ ।

Crab -कुलीर, कर्कटक *m*

Tortoise -कूर्म, कमठ, कच्छप *m*

नक्रो ग्राहः स्त्रियां शुक्तिः शंखः स्यात्कम्बुरस्त्रियौ ॥११६॥

A crocodile.-नक्र, ग्राह *m.*

A shell -शुक्ति *f*

A conch-shell -शंख, कम्बु *m* & *n*

---

† त्रिष्वागाधात् *i. e.* from प्रसन्न to अगाध the words are *adj*

भेके मण्डूकवर्षाभूशालूरप्लवदर्दुरा. ।

A frog –भेक,मण्डूक, वर्षाभू *f* , शालूर,प्लव, दर्दुर *m*

जलाशया जलधारास्तत्रागाधजलो ह्रद ॥ ११७ ॥

A tank, reservoir of water –जलाशय, जलाधार *m*

A deep lake –ह्रद *m* =अगाधजलो जलाशय. ।

(आधार *m* a bund, a canal)

पद्माकरस्तडागोऽस्त्री कासार सरसी सर ।

A lake –पद्माकर *m* , तडाग *m* & *n* ,कासार *m* , सरसी *f* , सरस् *n*

वेशन्त. पल्वल चाल्पसरो वापी तु दीर्घिका ॥ ११८ ॥

Pond, pool –वेशन्त *m* , पल्वल, अल्पसरस् *n*

A well with steps –वापी, दीर्घिका *f*

पुंस्येवान्धु प्रहि कूप उदपान च पुंसि वा ।

A well –अन्धु, प्रहि, कूप *m* उदपान *m* *n*

खेय तु परिखावाप आलवाल नदी सरित् ।
तरगिणी शैवलिनी तटिनी निम्नगापगा ॥ ११९ ॥

Ditch, trench –खेय *n* , परिखा *f*.

A basin for water round a tree.–आवाप *m.*, आलवाल *n*

A river –नदी, सरित्, तरंगिणी, शैवलिनी, तटिनी, निम्नगा, आपगा *f*.

भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्रोता जाह्नवी तथा ।

The Ganges.–भागीरथी, त्रिपथगा, त्रिस्रोतस्, जाह्नवी *f*

कालिन्दी सूर्यतनया यमुना शमनस्वसा ॥

The Yamuna or Jamna river –कालिन्दी, यमुना, सूर्यतनया, शमनस्वसृ *f*

कृत्रिमाऽल्पा सरित्कुल्या संभेदः सिन्धुसंगमः ॥१२०॥

A small artificial channel –कुल्या *f* =अल्पा कृत्रिमा सरित् । (कृत्रिम *adj* artificial)

Mouth of a river, or confluence –संभेद *m*. =सिन्धुसंगम ।

स्यादुत्पलं कुवलयमथ नीलाम्बुजन्म च ।
इन्दीवरं च नीलेऽस्मिन् सिते कुमुदकैरवे ॥ १२१ ॥

A water-lily, lotus – उत्पल, कुवलय *n*. Blue lotus – नीलाम्बुजन्मन्, इन्दीवर *n*

White lotus.–कुमुद, कैरव *n*

वा पुंसि पद्मं नलिनमरविन्दं सरोरुहम् ।
पङ्केरुहं तामरसं शतपत्रं कुशेशयम् ॥ १२२ ॥
कमलं चापि राजीवपुष्कराम्भोरुहाणि च ।

Lotus (in general) –पद्म *n.* & *m.*, नलिन, अरविन्द, सरोरुह, पङ्केरुह, तामरस, शतपत्र, कुशेशय, कमल, राजीव, पुष्कर, अम्भोरुह *n*

(सरसि, पङ्के, अम्भसि वा रोहति इति सरोरुहादय.= उ० त०, शत पत्राणि यस्य तत्=ब०, syn सरसिज, सरोज, पङ्कज, सहस्रपत्र, अम्भोज, अब्ज)

[रुह् 1 P to grow, आरुह् to ascend, अवरुह् to descend, to alight अधिरुह् to mount on]

पुण्डरीकं कोकनदं शैवालं शैवलोऽपि तत् ॥ १२३ ॥

White lotus –पुण्डरीक *n*

Red lotus –कोकनद *n*

Moss –शेवाल (or शै०) *m* , शैवल *m*

मृणालं तु बिसं नालमस्त्री किञ्जल्ककेसरौ ।

Fibres in a lotus –मृणाल, बिस *n*

Stalk of a lotus –नाल *m* & *n*.

Filaments or pollen of a lotus –किञ्जल्क, केसर *m*

कुमुद्वती कुमुदिनी नलिन्या पद्मिनीमुखा ॥ १२४ ॥

The plant of white lotus –कुमुद्वती, कुमुदिनी *f*

Common lotus plant –नलिनी, पद्मिनी, कमलिनी इ० *f*.

इति वारिवर्ग ।

भूर्भूमि पृथिवी क्षोणी रसा विश्वंभरा क्षिति ।
धरा धरित्री धरणि क्ष्माऽवनिर्मेदिनी मही ॥
वसुंधरोर्वी वसुधा जगती सागराम्बरा ॥ १२५ ॥

The earth -भू, भूमि, पृथिवी (or पृथ्वी), क्षोणी, रसा, विश्वंभरा, क्षिति, धरा, धरित्री, धरणि, क्ष्मा, अवनि, मेदिनी, मही, वसुधरा, उर्वी, वसुधा, जगती, सागराम्बरा *f*

विश्व बिभर्ति इति=उ० त०, वसूनि+धारयति इति=उ० त०, वसु *n* a jewel सागर एवाम्बर यस्या सा=ब०, syn लोकधात्री, वसुमती, रत्नगर्भा, रत्नसू, समुद्रवसना इ०

मृन्मृत्तिका चोर्वरा तु सस्याढ्याऽथोषरेतरा ।

Soil, earth -मृद्, मृत्तिका *f*

Fertile soil -उर्वरा *f* or *adj* =सस्याढ्या ।

Barren or saline soil -ऊषरा *f* or *adj* = सस्यविहीना ।

त्रिष्वथो जगती लोको विष्टपं भुवनं जगत् ॥ १२६ ॥

The world -जगती *f*, लोक *m*, विष्टप, भुवन जगत् *n*.

नीवृज्जनपदो देशविषयौ तूपवर्तनम् ।

An inhabited country, kingdom –नीवृत्, जनपद *m*

A country, region –देश, विषय *m*, उपवर्तन *n*

सुराज्ञि देशे राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र राजवान् ॥१२७॥

(A country) governed by a good king –राजन्वत् *adj*

(A country) ruled by a king –राजवत् *adj*

शाद्वल शादहरिते सजम्बाले तु पङ्किल ।

Green with grass, verdant –शाद्वल, शादहरित *adj*

Muddy, marshy –सजम्बाल, पङ्किल *adj*

गोष्ठ गोस्थानकं चैव वल्मीकं पुन्नपुंसकम् ॥१२७॥ अ

Cow-pen –गोष्ठ, गोस्थानक *n*

Ant-hill –वल्मीक *m* & *n*

पर्यन्तभू परिसर सेतुराली स्त्रियां पुमान् ।

Skirts –पर्यन्तभू *f*, परिसर *m*

Bridge, mound, bund –सेतु *m*, आलि *f*

अयनं वर्त्म मार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः ॥ १२८ ॥

सरणि पद्धती रथ्या शृङ्गाटकचतुष्पथे ।

Road, path, way –अयन, वर्त्मन् *n*, मार्ग, अध्वन्, *पथिन् *m*, पदवी, सृति, सरणि, पद्धति, रथ्या *f*

Crossing of roads – शृङ्गाटक, चतुष्पथ *n*

दुर्गमं वर्त्म कान्तारं विपथ कापथ समौ ॥ ११९ ॥

Wilderness, difficult pass –कान्तार *n*. = दुर्गम वर्त्म ।

Bad road –विपथ, कापथ *m*

गव्यूति स्त्री क्रोशयुगं सुपन्थास्त्वपि सत्पथः ।

Two koss –गव्यूति *f* =क्रोशयुग *n*

(क्रोश *m* =a koss)

Good road –सुपथिन्, सत्पथ *m*

द्यावापृथिव्यौ रोदस्यौ द्यावाभूमी च रोदसी ॥

The earth and the sky – द्यावापृथिवी *f du*, द्यावाभूमि *f du*, रोदसी *f du*, रोदस् *n du*

इति भूमिवर्गः ।

पूः स्त्री पुरीनगर्यौ वा स्थानीयं पत्तनं तथा ॥ १२० ॥

Town, city –पुर् *f*, पुरी *f* or पुर *n*, नगरी *f*. or नगर *n*, स्थानीय, पत्तन *n*

आपणस्तु निषद्यायां विपणि पण्यवीथिका ।

Shop –आपण *m*, निषद्या *f*

Market –विपणि *f* =पण्यवीथिका *f*

वप्रं चयोऽथ प्राकारो भित्ति स्त्री कुड्यमेव च ॥१३१॥

A mud-wall –वप्र *n* चय *m*

An enclosure or rampart –प्राकार *m*

Wall, partition –भित्ति *f*, कुड्य *n*

गृहं गेहं च सदनं भवनागारमन्दिरम् ।

निकेतनं वेश्म सद्म निशान्तं निलयालयौ ॥ १३२ ॥

House, dwelling –गृह, गेह, सदन, भवन, अगार, मन्दिर, निकेतन, वेश्मन्, सद्मन्, निशान्त *n*, निलय, आलय *m*

(ली 1, 10, 9 P to adhere, to dwell, to live, with नि to lie down, to hide oneself)

वास कुटी सभा शाला पर्णशालोटजोऽस्त्रियाम् ।

A house, hall, a shed –वास *m*, कुटी, सभा, शाला *f*

Hermitage, hut –पर्णशाला *f* उटज *m* & *n*

गर्भागार वासगृहं वाजिशाला तु मन्दुरा ॥ १३३ ॥

The middle of a house, sleeping-room – गर्भागार, वासगृह *n*

Stable –वाजिशाला, मन्दुरा *f*

(वस् 1 P to dwell, to live, with अधि to

inhabit, with उप to observe a fast, to fast, with निस् *Cau* to banish, with प्र to travel, to go abroad)

मठश्छात्रादिनिलयो गञ्जा तु मदिरागृहम् ।

A school or building inhabited by students or ascetics, a monastery —मठ *m* = छात्रादीना निलय ।

A tavern —गञ्जा *f*, मदिरागृह *n*

कुट्टिमोऽस्त्री निबद्धाभूश्चन्द्रशाला शिरोगृहम् ॥१३३॥

A floor or ground paved or plastered — कुट्टिम *m* & *n* =निबद्धा भू ।

An apartment on the house-top, terrace — चन्द्रशाला *f*, शिरोगृह *n*.

आवेशनं शिल्पिशाला प्रपा पानीयशालिका ।

Workshop, manufactory —आवेशन *n*, शिल्पिशाला *f*

A place where water is distributed, cistern —प्रपा, पानीयशालिका *f*

वातायनं गवाक्षोऽथ सौधोऽस्त्री भूपमन्दिरम् ॥१३४॥

Window —वातायन *n*, गवाक्ष *m*

Palace —सौध *m* & *n*., भूपमन्दिर *n*.

हर्म्यादि धनिना वास प्रासादो देवभूभुजाम् ।

Mansion –हर्म्य *n* =धनिना वास ।

Royal palace or temple –प्रासाद *m* =देवभू-भुजा वास ।

अन्तःपुरे तु शुद्धान्तश्चावरोधोऽथ देहली ॥ १२५ ॥

Harem –अन्त पुर *n* , शुद्धान्त, अवरोध *m*

Threshold –देहली *f*

गोपानसी तु वलभी चत्वरे त्वजिराङ्गने ।

Roof –गोपानसी, वलभी *f*

Compound, quadrangle –चत्वर, अजिर, अङ-गन *n*

स्त्री द्वार्द्वारं प्रतीहार स्याद्वितर्दिस्तु वेदिका ॥१२६ ॥

Door, entrance –द्वा *f* द्वार *n* , प्रतीहार *m*.

A raised seat –वितर्दि, वेदिका *f*

तोरणोऽस्त्री बहिर्द्वारं पुरद्वारं तु गोपुरम् ।

A front door, an ornamental arch.–तोरण *m* & *n* =बहिर्द्वारम् ।

A town-gate–पुरद्वार, गोपुर *n*

कपाटमररं तुल्ये तद्विष्कम्भोऽर्गलं न ना ॥

The leaf or panel of a door –कपाट, अरर *n*

A wooden bolt to fasten the door.–अर्गल

f & *n* =कपाटस्य विष्कम्भ । (विष्कम्भ *m* Obstacle, hindrance, & therefore the bolt of a door)

आरोहणं स्यात्सोपान ग्रामसंवसथौ समौ ॥ १३७ ॥

A staircase.–आरोहण, सोपान *n*

A village –ग्राम, संवसथ *m*

संमार्जनी शोधनी स्यात्संकरोऽवकरस्तथा ।

Broom, brush –समार्जनी, शोधनी *f*

Sweepings, dust –संकर, अवकर *m*

इति पुरवर्गः ।

महीध्रे शिखरिक्ष्माभृदहार्यधरपर्वताः ॥ १३८ ॥

अद्रिगोत्रगिरिग्रावाचलशैलशिलोच्चयाः ।

Mountain, hill –महीध्र, शिखरिन्, क्ष्माभृत, अहार्य, धर, पर्वत, अद्रि, गोत्र, गिरि, ग्रावन्, अचल, शैल-शिलोच्चय *m*

(महीं धारयति, क्ष्मा बिभर्ति, गा त्रायते, इ०=महीध्रा॰ दय॰ उ० त०, *syn* महीधर, भूधर, धराधर, भूभृत्, महीभृत)

पाषाणप्रस्तरग्रावोपलाश्मानः शिला दृषत् ॥ १३९ ॥

Stone, rock –पाषाण, प्रस्तर, ग्रावन्, उपल, अश्मन् *m*, शिला, दृषद *f*

कूटोऽस्त्री शिखरं शृङ्गं प्रपातस्त्वतटो भृगु ।

Top, summit–कूट *m* & *n*, शिखर, शृङ्ग *n*.

Cliff, precipice–प्रपात, अतट, भृगु *m*

कटकोऽस्त्री नितम्बोऽद्रे स्नु प्रस्थ सानुरस्त्रियाम्॥१४०॥

The side or ridge of a mountain–कटक *m* & *n* =अद्रेर्नितम्ब ।

Table land, level land on the top of a mountain–स्नु, प्रस्थ *m*, सानु *m* & *n*

धातुर्मन शिलाद्यद्रे पादा प्रत्यन्तपर्वता ।

उत्स. प्रस्त्रवणं वारिप्रवाहो निर्झरो झर ॥ १४१॥

Ore, mineral, metal–धातु *m*

Foot of a mountain–पाद *m* =प्रत्यन्तपर्वत ।

Cascade, waterfall–उत्स *m* प्रस्त्रवण *n*

Spring, fountain–वारिप्रवाह, निर्झर, झर *m*

दरी तु कन्दरो वा स्त्री गह्वर तु गुहा स्मृता ।

Valley, vale – दरी *f* कन्दर *m* or कन्दरा *f*

Cave, den–गह्वर *n*, गुहा *f*

निकुञ्जकुञ्जौ वा क्लीबे खनि खानी तथाकर ॥१४२॥

Grove, bower–निकुञ्ज, कुञ्ज *m* & *n*

A mine–खनि, खानी *f* आकर *m*

उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका ।

Land near the foot of a mountain – उपत्यका *f* =अद्रेरासन्ना भूमि ।

Land on the upper part of a mountain – अधित्यका *f* =अद्रेरूर्ध्वं भूमि ।

इति शैलवर्गः ।

अटव्यरण्यं विपिनं गहनं काननं वनम् ॥ १४३ ॥

Forest, wilderness, jungle –अटवी *f*, अरण्य, विपिन, गहन, कानन, वन *n*

आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेव यत् ।

A garden, a grove –आराम *m*, उपवन *n*

पुमानाक्रीड उद्यानमङ्कुरोऽभिनवोद्भिदि ॥ १४४ ॥

A royal or public garden –आक्रीड *m*, उद्यान *n*

A Sprout –अङकुर *m* =अभिनवोद्भिद ।

वीथ्यालिरावलिः पङ्क्तिः श्रेणी लेखास्तु राजयः ।

Row –वीथी, आलि, आवलि, पङक्ति, श्रेणी (or ॰णि) *f*

Continuous or thick line –लेखा, राजि *f*

वृक्षो महीरुहः शाखी विटपी पादपस्तरुः ॥ १४५ ॥

अनोकहः कुटः शालः पलाशी द्रुद्रुमागमाः ।

Tree—वृक्ष, महीरुह, शाखिन्, विटपिन्, पादप, तरु, अनोकह, कुट, शाल, पलाशिन्, द्रु, द्रुम, अगम *m*

वन्ध्योऽफलोऽवकेशी च फलवान् फलिनः फली ।

Barren, fruitless—वन्ध्य (बन्ध्य), अफल, अवकेशिन् *adj*

Bearing fruit, fruitful—फलवत्, फलिन, फलिन् *adj*

(फल् 1 P to produce, to bear fruits With प्रति to be reflected)

त्रिषु फुल्ले विकसितोन्मीलितौ विकचस्फुटौ ॥ १४६ ॥

Blown, opened—फुल्ल, विकसित, उन्मीलित, विकच, स्फुट *adj*

(फुल्ल् 1 P to blossom to open मील् 1 P to close, to wink, to close the eyes, मीलय *Caus* to close, to shut, उन्मील to be opened as eyes or a flower, to open, समुन्मील to open of itself, to spring up, to rise, निमील to close, to shut, to be covered स्फुट 6 P & 1 A to burst, to open, to expand)

लता तु वल्ली व्रतति सा वीरुधा प्रतानिनी ।

Creeper—लता, वल्ली, व्रतति *f*

A spreading creeper -वीरुध् *f* =प्रतानिनी लता।

नगाद्यारोह उच्छ्राय उत्सेधश्चोच्छ्रयश्च स ॥ १४७ ॥

Height, loftiness -आरोह, उच्छ्राय, उत्सेध, उच्छ्रय *m* =नगादीनामारोह॰।

अस्त्री प्रकाण्ड. स्कन्ध. स्यात् समे शाखालते तथा।

The trunk of a tree -प्रकाण्ड *m* & *n*. स्कन्ध *m*

Bough, branch -शाखा, लता *f*

शिरोग्रं शिखरं त्वक् स्त्री वल्कं वल्कलमस्त्रियाम् ॥१४८॥

The top or crown of a tree -शिरस्, अग्र, शिखर *n*

Bark -त्वच *f*, वल्क, वल्कल *m* & *n*

ग्रन्थिर्ना पर्वपरुषी स्तम्बगुल्मौ शिफाजटे।

A knot, a joint in a cane or body - ग्रन्थि *m*, पर्वन्, परुस् *n*.

Shrub.-स्तम्ब, गुल्म *m*

A fibrous root -शिफा, जटा *f*

काष्ठं दार्विन्धनं त्वेध इध्ममेध समित्स्त्रियाम्।

Wood - काष्ठ, दारु *n*

Fuel,dry wood - इन्धन,एधस्, इध्म *n*, एध *m*, समिध् *f* (इन्ध् 7 A. to kindle)

निष्कुह कोटरं वा ना वल्लरिर्मञ्जरि स्त्रियौ ॥१४९॥

The hollow of a tree –निष्कुह *m* , कोटर *n* & *m*

Shoot, sprout, blossom –वल्लरि, मञ्जरि or मञ्जरी *f*

पत्रं पलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान् ।

Leaf, foliage –पत्र, पलाश, छदन, दल, पर्ण *n* छद *m*

पल्लवोऽस्त्री किसलयं विस्तारो विटपोऽस्त्रियाम् ॥१५०॥

A twig full of young leaves – पल्लव *m* & *n* , किसलय *n*

The extension of a tree – विस्तार *m* , विटप *m* & *n*

वृक्षादीनां फलं सस्यं वृन्तं प्रसवबन्धनम् ।

Crops, harvest –सस्य *n* =वृक्षादीनां फलम् ।

Stalk, stem –वृन्त *n* =प्रसवबन्धनम् ।

स्याद्गुच्छकस्तु स्तबकः कुड्मलो मुकुलोऽस्त्रियाम्॥१५१॥

Bunch, nosegay –गुच्छक, स्तबक *m*

An opening bud –कुड्मल *m* , मुकुल *m* & *n*

स्त्रियः सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं सुमम् ।

Flower –सुमनस *f pl* , पुष्प, प्रसून, कुसुम, सुम *n*

मकरन्द पुष्परस पराग सुमनोरज· ॥ १५२ ॥

The nectar of a flower –मकरन्द *m* =पुष्परस ।

Pollen –पराग *m* =सुमनसा रज ।

कोरक· पुंसि कलिका मन्दार पारिजातक· ।

Bud –कोरक *m* कलिका *f*

A kind of tree –मन्दार, पारिजातक *m*

आम्रश्चूतो रसालोऽपि सहकारोऽथ वेतसे ॥ १५३ ॥
शीतवञ्जुलवानीरा पलाशे पर्णकिंशुकौ ।

Mango tree –आम्र, चूत, रसाल, सहकार *m*

The Ratan reed –वेतस, शीत, वञ्जुल, वानीर *m*

The Palas'a tree –पलाश, पर्ण, किंशुक *m*

अतिमुक्त पुण्ड्रक स्याद्वासन्ती माधवी लता ॥१५४॥

The creeper *Mogra* –अतिमुक्त, पुण्ड्रक *m* , वासन्ती, माधवी, लता *f*

सुमना मालती जाति सप्तला नवमालिका ।

The creeper jasmine –सुमना (or सुमनस), मालती, जाति *f*

A creeper –सप्तला, नवमालिका *f*

मृद्वीका गोस्तनी द्राक्षा स्वाद्वी मधुरसेति च ॥१५५॥

The vine, also grape —मृद्वीका, गोस्तनी, द्राक्षा, स्वाद्वी, मधुरसा *f*

अस्त्री कुशं कुथो दर्भो वंशो वेणुश्च कीचक ।

A kind of grass —कुश *m* & *n* , कुथ, दर्भ *m*

Bamboo tree, a bamboo —वंश, वेणु, कीचक *m*

शष्प बालतृण घासो यवस तृणमर्जुनम् ॥ १५६ ॥

Young grass – शष्प, बालतृण *n*

Meadow or pasture grass – घास *m* , यवस *n*

Grass in general – तृण, अर्जुन *n*

(घस 1 P to devour, to eat)

अश्वत्थ पिप्पलो बिल्व श्रीफलोऽथाप्युदुम्बर ।
अम्लिका तिन्तिडी चिञ्चा कर्कन्धूर्बदरी तथा॥१५६ अ

The Indian fig tree – अश्वत्थ, पिप्पल *m*

The *Bel* tree or its fruit – बिल्व, श्रीफल *m*

The glomerous fig-tree – उदुम्बर *m*

The tamarind tree – अम्लिका, तिन्तिडी, चिञ्चा *f*

The jujube tree – कर्कन्धू , बदरी *f*

इङ्गुदी तापसतरुर्भूर्जे चर्मिमृदुत्वचौ ।
ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागवल्ल्यथ केसरे ॥१५६॥ आ
बकुलो वञ्जुलोऽशोके समौ करकदाडिमौ ।

The name of a plant – इङ्गुदी *f* , तापसतरु *m*

The birch-tree – भूर्ज, चर्मिन्, मृदुत्वच् *m*

The *betel*-plant – ताम्बूलवल्ली, ताम्बूली, नागवल्ली *f*

The *Bakul* tree – केसर, बकुल *m*

The *Asoka* tree – वञ्जुल, अशोक *m*

The pomegranate tree – करक, दाडिम *m*

नीप कदम्ब प्रियको बन्धूको बन्धुजीवक ॥१५८॥

The *Kadamba* tree – नीप, कदम्ब, प्रियक *m*

The *Bandhuka* plant – बन्धूक, बन्धुजविक *m*

अथ शोणे कुरबकस्तथा पीते कुरण्टक ।
नालिकेरो नारिकेलस्तापिच्छस्तु तमालक ॥ १५६ ॥

A crimson species of Amaranth, its flower (when neuter) – कुरबक *m* & *n*

The yellow species of Amaranth – कुरण्टक *m*

The cocoanut tree – नालिकेर, नारिकेल *m*.

The *tamala* tree, with dark blossoms – तापिच्छ, तमाल *m*

रसालेक्षू तुम्ब्यलाबू रम्भा तु कदली स्त्रियाम् ।

The sugar-cane – रसाल, इक्षु *m*

The gourd creeper – तुम्बी, अलाबू *f*
The plantain tree – रम्भा, कदली *f*

खदिरो रक्तसारश्च चम्पको हेमपुष्पक ॥ १५६ ॥ उ

The *Khadira* tree – खदिर, रक्तसार *m*,
The *Champaka* tree – चम्पक, हेमपुष्पक *m*

कुन्दं शिरीषं धत्तूर केतकी मल्लिका जपा ।
प्रियङ्गु पूग एरण्ड शमी चामलकी तथा ॥१५६॥ ऊ

A kind of jasmine – कुन्द *n*
The *Sirisha* tree – शिरीष *n*
The *Dhattura* tree – धत्तूर *m*
The *Ketaka* tree – केतकी *f*
The *Mogri*-plant – मल्लिका *f*
The *jasvandu* plant – जपा *f*
The *Priyangu*-plant – प्रियङ्गु *m*
The betel-nut tree – पूग *m*
The castor oil plant – एरण्ड *m*
The *Sami* tree – शमी *f*
A kind of tree – आमलकी *f*

पलाण्डुर्लशुनो मुस्ता दूर्वा श्यामाक एव च ।

An onion – पलाण्डु *m*
Garlic – लशुन *m*.

A kind of grass – मुस्ता *f*

A kind of grass – दूर्वा *f*

A sort of grain – श्यामाक *m*

जम्बू स्त्री पुंसि जम्बीर कर्कटी शाल्मलिर्द्वयो ॥१५६॥ ऋ

A fruit tree – जम्बू *f*

The citron tree – जम्बीर *m*

The cucumber – कर्कटी *f*

The silk-cotton tree – शाल्मलि *m* & *f*

इति वनौषधिवर्ग ।

शार्दूलद्वीपिनौ व्याघ्रे कण्ठीरवमृगद्विषौ ।
सिंहो मृगेन्द्र पञ्चास्यो हर्यक्ष केसरी हरि ॥१५७॥

Tiger – शार्दूल, द्वीपिन्, व्याघ्र *m*

Lion – कण्ठीरव, मृगद्विष, सिंह, मृगेन्द्र, पञ्चास्य, हर्यक्ष, केसरिन्, हरि *m*

(मृग+द्विष, मृग+इन्द्र=ष० त०, पञ्च आस्य यस्य=ब० पञ्च *(adj)* spreading, wide केसरा अस्य सन्ति इति के० केसर *m* the mane of the lion or **horse**, Syn मृगराज, मृगपति, पञ्चानन)

कपिप्लवंगप्लवगशाखामृगवलीमुखा ।
मर्कटो वानर कीशो वराह कोलसूकरौ ॥ १५८ ॥

Monkey – कपि, प्लवग, प्लवग, शाखामृग, वलीमुख, मर्कट, वानर, कीश *m*

(प्लव गच्छति इति प्लवग , प्लवंग & also प्लवगम = उ० त०)

Hog – वराह, कोल, सूकर *m*

भल्लूक ऋक्षो महिषे लुलायश्चाथ जम्बुके ।

शृगालो वञ्चक क्रोष्टा कोकस्त्वीहामृगो वृक. ॥१५९॥

Bear – भल्लूक, ऋक्ष *m*

Buffalo – महिष, लुलाय *m*

Fox, jackal – जम्बुक, शृगाल, वञ्चक, क्रोष्टु *m*

Wolf – कोक, ईहामृग, वृक *m*

ओतुर्बिडालो मार्जारो वृषदंशक आखुभुक् ।

A cat – ओतु, बिडाल, मार्जार, वृषदंशक, आखुभुज *m*

[दंश (दश) 1 P to bite, with परि to bite through, to bite violently, with सम् to press together, to crush, to pinch]

चमूरुकृष्णसारैणकुरङ्गहरिणा मृगे ॥ १६० ॥

Deer, antelope – चमूरु, कृष्णसार (or ०शार), एण, कुरङ्ग, हरिण, मृग *m*

रुरुसारङ्गपृषता अन्याश्च मृगजातय ।

Different kinds of deer or antelope – रुरु, सारंग, पृषत, इ० *m*

कृमिकीटौ क्षुद्रजन्तौ वृश्चिक शूककीटक ॥ १६०॥ अ

Insect, worm – कृमि, कीट *m* =क्षुद्रजन्तु ।

A scorpion, a caterpillar -वृश्चिक, शूककीट *m*

ऊर्णनाभस्तन्तुवाय आखुस्तन्दुरमूषकौ ।

A spider – ऊर्णनाभ, तन्तुवाय *m*

A mouse – आखु, उन्दुर (or उन्दुरु), मूषक *m*

(ऊर्णु 2 P A to cover मूष् 1 P or मुष 1, 9 P to steal)

गरुत्मान् गरुडस्तार्क्ष्यो वैनतेय खगेश्वर. ॥

The king of birds, eagle – गरुत्मत्, गरुड, तार्क्ष्य, वैनतेय, खगेश्वर *m*

पारावत· कलरव कपोतोऽथ शशादन ॥ १६१ ॥

पत्री श्येन उलूकस्तु वायसारातिपेचकौ ।

दिवान्ध कौशिको घूको दिवाभीतो निशाटन ॥१६२॥

A pigeon, dove – पारावत, कलरव, कपोत *m*

A hawk, falcon – शशादन, पत्रिन्, श्येन *m*

Owl – उलूक, वायसाराति, पेचक, दिवान्ध, कौशिक, घूक, दिवाभीत निशाटन *m*

(निशायां अटति इति निशाटन , अट् 1 P to

roam, to wander, with परि to wander about, to make a tour)

कृकवाकुस्ताम्रचूड कुक्कुटश्चरणायुध ।

A cock – कृकवाकु, ताम्रचूड, कुक्कुट, चरणायुध *m*

चटक कलविङ्क स्याद् बलाका बिसकण्ठिका ॥१६३॥

Sparrow – चटक, कलविङ्क *m*

A kind of crane – बलाका, बिसकण्ठिका *f*

वनप्रिय परभृत कोकिल पिक इत्यपि ।

Cuckoo – वनप्रिय, परभृत, कोकिल, पिक *m*

(पर+भृत=तृ० त०, syn परपुष्ट)

काकस्तु बलिभुग् ध्वाङ्क्षो वायसो मौकुलिस्तथा ॥१६४॥

Crow – काक, बलिभुज, ध्वाङ्क्ष, वायस, मौकुलि *m*

(बलिं भुङ्क्ते =उ० त०, syn बलिपुष्ट)

आतापिचिल्लौ दाक्षाय्यगृध्रौ कीरशुकौ समौ ।

A kite – अतापिन्, चिल्ल *m*

A vulture – दाक्षाय्य, गृध्र *m*

A parrot – कीर, शुक *m*

क्रुङ् क्रौञ्चोऽथ बक. कह्व पुष्कराह्वस्तु सारस ॥१६५॥

Heron – क्रुञ्च, क्रौञ्च *m*

A crane – बक, कह्व *m*

A kind of crane – पुष्कराह्व, सारस *m*

कोकश्चक्रश्चक्रवाक कादम्ब कलहंसक ।

Ruddy goose – कोक, चक्र, चक्रवाक *m*

A kind of goose – कादम्ब, कलहस *m*

हंसभेदो राजहंसो मल्लिकाक्षस्तथाऽपर ॥ १६६ ॥

Flamingo, swan – हंस *m*

Kinds of swans –राजहस, मल्लिकाक्ष *m*

समौ चातकसारंगौ दंशस्तु वनमक्षिका ।

The *chataka* bird – चातक, सारग *m*

A gad-fly, a large wasp – दश *m*, वनमाक्षिका *f*

वरटा त्वपि गन्धोली सरघा मधुमक्षिका ।

Wasp – वरटा, गन्धोली *f*

Bee – सरघा, मधुमक्षिका *f*

समौ पतंगशलभौ खद्योतो ज्योतिरिङ्गण ॥ १६७ ॥

A grass-hopper – पतग, शलभ *m*

Glow-worm, firefly – खद्योत, ज्योतिरिङ्गण *m*

मधुव्रतो मधुकरो मधुलिण्मधुपालिन ।

द्विरेफपुष्पलिडभृङ्गपट्पदभ्रमरालय ॥ १६८ ॥

A bee – मधुव्रत, मधुकर, मधुलिह्, मधुप, अलिन्, द्विरेफ, पुष्पलिह, भृङ्ग, षटपद, भ्रमर, अलि *m*.

मयूरो बर्हिणो बर्ही नीलकण्ठो भुजगभुक।
शिखावलः शिखी केकी मेघनादानुलास्यपि ॥ १६९ ॥

A peacock – मयूर, बर्हिण, बर्हिन, नीलकण्ठ, भुजगभुज, शिखावल, शिखिन, मेघनादानुलासिन् *m*

(भुजगान् भुक्ते इति=उ० त० the snake eater, नील+कण्ठ=ब०, शिखा, केका यस्यास्तीति=शिखी, केकी, मेघनाद अनुलसति इति=उ० त०, syn भुजगाशन, भुजगद्विष, शितिकण्ठ, शिखण्डिन्)

केका वाणी मयूरस्य समौ चन्द्रकमेचकौ।

Cry of the peacock – केका *f* =मयूरस्य वाणी।

The eye on peacock's feathers – चन्द्रक, मेचक *m*

शिखा चूडा शिखण्डस्तु पिच्छबर्हे नपुंसके ॥ १७० ॥

Crest – शिखा, चूडा *f*

Feathers, tail – शिखण्ड *m*, पिच्छ, बर्ह *n*

शकुन्तिरण्डजः पक्षी शकुन्तविहगद्विजाः।
खगः पत्री विहायाश्च विविष्किरपतत्त्रयः ॥ १७१ ॥

A bird – शकुन्ति, अण्डज, पक्षिन्, शकुन्त, विहग, द्विज, खग, पत्रिन, विहायस, वि, विष्किर, पतत्रि (or पतत्रिन्) *m*

कारण्डवस्तित्तिरिश्च जीवजीवश्चकोरकः।

Different kinds of birds – कारण्डव *m*, तित्तिरि *m*, जीवजीव *m*, चकोर *m*

पक्ष पत्त्रं पतत्त्रं च चञ्चुस्त्रोटिरुभे स्त्रियौ ॥

A wing – पक्ष *m* पत्त्र, पतत्त्र *n*

Beak, bill – चञ्चु, त्रोटि *f*

पेशी कोशो द्विहीनेऽण्ड कुलायो नीडमस्त्रियाम् ॥ १७२ ॥

Egg – पेशी *f*, कोश *m* अण्ड *n*

A nest – कुलाय *m*, नीड *m* & *n*

पोत पाकोऽर्भको डिम्भ पृथुक शावक शिशु ।

A young, a child – पोत, पाक, अर्भक, डिम्भ, पृथुक, शावक, शिशु *m*

स्त्रीपुंसौ मिथुनं द्वन्द्व युग्म तु युगल युगम् ॥ १७३ ॥

A couple, a pair (male and female) – स्त्रीपुंस *m du*, मिथुन, द्वन्द्व *n*

A pair – युग्म, युगल, युग *n*

समूहनिवहस्तोमसंदोहनिकरव्रजा ।
समुदायश्च संघात समवायश्चयो गण ॥ १७४ ॥
स्त्रियां तु संहतिर्वृन्दं निकुरम्बं कदम्बकम् ।

A collection, group, flock, troop, herd, crowd – समूह, निवह, स्तोम, संदोह, निकर, व्रज, समु-

दाय, सघात, समवाय, चय, गण *m*, सहति *f*., वृन्द, निकुरम्ब, कदम्बक *n*

वृन्दभेदा समैर्वर्ग संघसार्थौ तु जन्तुभि. ॥ १७५ ॥
सजातीयै कुल यूथं तिरश्चा पुन्नपुंसकम् ।

A class, species – वर्ग *m* =समैर्वृन्दम ।

Flock of animals – सघ, सार्थ *m* =प्राणिभि सजातीयैर्विजातीयैर्वा वृन्दम् ।

A collection or flock of animals of the same kind – कुल *n*

Herd, flock – यूथ *m* & *n* =तिरश्चा वृन्दम् ।

पुञ्जो राशिश्चोत्करश्च कूटं स्यात्पुन्नपुंसकम् ।

A heap – पुञ्ज, राशि, उत्कर *m* कूट *m* & *n*

गृहासक्ता पक्षिमृगाश्छेकास्ते गृह्यकाश्च ते ॥ १७६ ॥

Tame or domesticated (bird or beast). छेक, गृह्यक *adj* =गृहासक्त पक्षी मृगो वा ।

इति सिंहादिवर्ग ।

मनुष्या मानुषा मर्त्या मनुजा मानवा नरा ।

Man – मनुष्य, मानुष, मर्त्य, मनुज, मानव, नर *m*

स्यु. पुमांस पञ्चजना पुरुषा पूरुषा नर ॥ १७७ ॥

Male – पुंस्, पञ्चजन, पुरुष, पूरुष, नृ *m*

स्त्री योषिदबला योषा नारी सीमन्तिनी वधूः ।
प्रतीपदर्शिनी वामा वनिता महिला तथा ॥ १७८ ॥

Woman, female – स्त्री, योषित्, अबला, योषा, नारी, सीमन्तिनी, वधू, प्रतीपदर्शिनी, वामा, वनिता, महिला *f*

विशेषास्त्वङ्गना भीरुः कामिनी वामलोचना ।
प्रमदा मानिनी कान्ता ललना च नितम्बिनी ॥१७९॥
सुन्दरी रमणी रामा कोपना सैव भामिनी ।
वरारोहा मत्तकाशिन्युत्तमा वरवर्णिनी ॥ १८० ॥

Words denoting varieties of women but now used in the general sense of a beautiful woman – मानिनी *f* = one indignant towards her lover कोपना, भामिनी *f* = Passionate or angry-tempered woman (वामे लोचने यस्याः सा=व०, वरौ आरोहौ यस्याः सा=व० one of excellent hips Syn वामनयना, वराङ्गी)

पत्नी पाणिगृहीती च द्वितीया सहधर्मिणी ।
भार्या जायाऽथ पुंभूम्नि दाराः स्यात्तु कुटुम्बिनी॥१८१॥
पुरन्ध्री सुचरित्रा तु सती साध्वी पतिव्रता ।

Wife – पत्नी, पाणिगृहीती, द्वितीया, सहधर्मिणी, भार्या, जाया *f*, दार *m pl*

Matron – कुटुम्बिनी, पुरन्ध्री *f*

A chaste or faithful wife – सुचरिता, सती, साध्वी, पतिव्रता *f*

कृताभिषेका महिषी कन्या तु स्यात्कुमारिका॥ १८२॥

A crowned queen – महिषी *f* = कृताभिषेका नृपत्नी।

A girl – कन्या, कुमारी or कुमारिका *f*

पुंश्चली धर्षिणी बन्धक्यसती कुलटेत्वरी।

स्वैरिणी पांशुला च स्यात्तरुणी युवति समे॥ १८३॥

An unchaste woman, harlot – पुंश्चली, धर्षिणी, बन्धकी, असती, कुलटा, इत्वरी, स्वैरिणी, पांशुला *f*

A young woman – तरुणी, युवति *f*

रजस्वला पुष्पवती स्याद्रज पुष्पमार्तवम्।

A woman in her courses – रजस्वला, पुष्पवती *f*

The menses – रजस, पुष्प, आर्तव *n*

पुनर्भूर्दिधिषूरूढा द्विस्तस्या दिधिषू पति।

A widow re-married – पुनर्भू, दिधिषू *f* = द्विरूढा।

The husband of a re-married widow – दिधिषू *m* =तस्या पति।

कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं साभिसारिका ॥१८३ अ

A woman who makes or keeps an assignation — अभिसारिका *f* = या कान्तार्थिनी० (संकेत *m* assignation)

पत्यौ देशान्तरगते यात्तीं प्रोषितभर्तृका ।

A woman whose husband is gone to a distant country — प्रोषितभर्तृका *f*

आयात्यन्योपभोगाङ्कैर्यस्या उषसि तु प्रिय ॥१८३॥आ
खण्डिता साऽथावमत्य पतिं या परितप्यते ।
कलहान्तरिता सा स्याद्विप्रलब्धा तु सा भवेत्॥१८३॥इ
अनालोक्य पतिं खिन्ना या संकेतनिकेतने ।

खण्डिता *f* = A woman whose lover has been false to the appointment and is suspected of inchastity, a disappointed and offended woman

कलहान्तरिता *f* = A woman who has been angry with her lover, but afterwards repents for it, a penitent woman

विप्रलब्धा *f* =A woman whose lover is false to his appointment or engagement, a woman deceived by her lover

विलम्बिनि प्रिये चिन्ताव्याकुलोत्कण्ठिता भवेत् ।

उत्कण्ठिता *f* =A woman whose lover has too long delayed going to the appointed place and is therefore full of anxiety and suspicion

आज्ञापरः प्रियो यस्याः स्वाधीनपतिका च सा ॥१८३॥ ई

स्वाधीनपतिका *f* = A woman who has much influence over her husband

अद्य प्रियसङ्केतितदिनमिति शृङ्गारपूर्णसामग्रीम् ।
सज्जीकरोति या स्त्री वासकसज्जेति सा प्रोक्ता॥१८३॥उ

वासकसज्जा *f* = A woman dressed with all her ornaments and making decorations to receive her lover on the appointed day

समाः स्नुषाजनीवध्वो विश्वस्ता विधवा समे ।

A daughter-in-law – स्नुषा, जनी, वधू *f*

widow – विश्वस्ता, विधवा *f*

आलिः सखी वयस्याथ पतिवत्नी सभर्तृका ॥ १८४ ॥

A female friend – आलि, सखी, वयस्या *f*.

A woman having her husband living – पतिवत्नी, सभर्तृका *f*

वृद्धा स्त्री तु पलिक्नी स्याद् दूतीसंचारिके समे ।

An old woman – वृद्धा, पलिक्नी *f.*

A female **messenger** – दूती, सञ्चारिका *f*

वारस्त्री गणिका वेश्या कुट्टिनी शम्भली समे ॥१८५॥

A public woman – वारस्त्री, गणिका, वेश्या *f*

A bawd, **a** go–between – कुट्टिनी, शम्भली *f*

आपन्नसत्त्वा स्याद् गुर्विण्यन्तर्वत्नी च गर्भिणी॥

A pregnant woman – आपन्नसत्त्वा, गुर्विणी, अन्तर्वत्नी, गर्भिणी *f*

पैतृष्वसेय स्यात्पैतृष्वस्रीयश्च पितृष्वसु ॥ १८६ ॥
सुतो मातृष्वसुश्चैव वैमात्रेयो विमातृज ।

Paternal aunt's son, cousin – पैतृष्वसेय, पैतृष्वस्रीय *m*

Maternal aunt's son, cousin – मातृष्वसेय, मातृष्वस्रीय *m.*

Step-brother.– वैमात्रेय, विमातृज *m*

आत्मजस्तनय सूनु सुत पुत्र स्त्रियां त्वमी ॥१८७॥
आहुर्दुहितर सर्वेऽपत्यं तोकं तथा समे ।

Son – आत्मज, तनय, सूनु, सुत, पुत्र *m.*

Daughter.– आत्मजा, तनया, सूनु, सुता, पुत्री, दुहितृ *f.*

Offspring (male or female) – अपत्य, तोक *n.*

स्वजाते त्वौरसोरस्यौ तातस्तु जनक पिता ॥ १८८ ॥

Legitimate son – औरस, उरस्य *adj.*

Father – तात, जनक, पितृ *m*

जनयित्री प्रसूर्माता जननी भगिनी स्वसा ।

Mother – जनयित्री, प्रसू, मातृ, जननी *f*

Sister – भगिनी, *स्वसृ *f*

ननान्दा तु स्वसा पत्युर्नप्त्री पौत्री सुतात्मजा ॥१८९॥

Husband's sister – ननान्दृ *f* =पत्यु स्वसा ।

Grand-daughter – नप्त्री, पौत्री *f*

भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातर स्यु परस्परम् ।

Husband's brother's wife – यातृ *f*

पतिपत्न्यो प्रसू श्वश्रू श्वशुरस्तु पिता तयो ॥१९०॥

Mother-in-law – श्वश्रू *f*

Father-in-law – श्वशुर *m*

पितुर्भ्राता पितृव्य स्यान्मातुर्भ्राता तु मातुल. ।

Paternal uncle – पितृव्य *m.*=पितुर्भ्राता ।

Maternal uncle – मातुल *m* =मातुर्भ्राता ।

श्याला स्युर्भ्रातर. पत्न्या. स्वामिनो देवृदेवरौ ॥१९१॥

Wife's brother – श्याल *m.*=पत्न्या भ्राता ।

Husband's brother.– देवृ, देवर *m.*=स्वामिनो भ्राता ।

स्वस्रीयो भागिनेयः स्याज्जामाता दुहितुः पतिः ।

Sister's son, nephew.– स्वस्रीय, भागिनेय *m.*

Son-in-law – जामातृ *m.*=दुहितु पतिः ।

पितामहः पितृपिता तत्पिता प्रपितामहः ॥ १९२ ॥

मातुर्मातामहाद्येवं सपिण्डास्तु सनाभयः ।

(1) Paternal and (2) maternal grand-father.– १ पितामह, पितृपितृ, २. मातामह *m.*

(1) Paternal and (2) maternal great grand-father.– १. प्रपितामह, २ प्रमातामह *m.*

A kinsman upto seventh remove.– सपिण्ड, सनाभि *m.*

समानोदर्यसोदर्यसगर्भ्यसहजाः समाः ॥ १९३ ॥

Born of the same parents, (brother or sister).– समानोदर्य, सोदर्य, सगर्भ्य,-सहज *adj.*

सगोत्रबान्धवज्ञातिबन्धुस्वस्वजना समाः ।

A relative – सगोत्र, बान्धव, ज्ञाति, बन्धु, स्व, स्वजन *adj.*

धवः प्रियः पतिर्भर्ता जारस्तूपपतिः समौ ॥

Husband.– धव, प्रिय, पति, भर्तृ *m.*

A paramour, gallant.– जार, उपपति *m*

भ्रात्रीयो भ्रातृजो भ्रातृभगिन्यौ भ्रातरावुभौ ॥१९४॥

Brother's son – भ्रात्रीय, भ्रातृज *m*

Brother & sister.– भ्रातृ *m dual* (भ्रातृ *m.* brother)

मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ ।

Parents – मातापितृ, पितृ, मातरपितृ प्रसूजनयितृ *m. du.*

श्वश्रूश्वशुरौ श्वशुरौ पुत्रौ पुत्रश्च दुहिता च ॥ १९५ ॥

Father and mother-in-law.– श्वश्रूश्वशुर, श्वशुर *m du.*

Son and daughter.– पुत्र *m du.*=पुत्रश्च दुहिता च

दंपती जंपती जायापती भार्यापती च तौ ।

Husband and wife.– दंपती, जंपती, जायापती, भार्यापती *m du*

शिशुत्वं शैशवं बाल्यं तारुण्यं यौवनं समे ॥ १९६ ॥

Infancy, childhood – शिशुत्व, शैशव, बाल्य *n*

Youth.– तारुण्य, यौवन *n*

स्यात्स्थाविरं तु वृद्धत्वं वृद्धसंघेऽपि वार्द्धकम् ।

Old age.– स्थाविर, वृद्धत्व, वार्द्धक *n*.

An assemblage of old folks – वार्द्धक *n*.

स्यादुत्तानशयो डिम्भ स्तनपश्च स्तनंधय ॥१९६॥(अ)

An infant, a child – उत्तानशय, डिम्भ, स्तनप, स्तनधय *m* or *adj* [धे 1 P to suck, to drink]

पलितं जरसा शौक्ल्य केशादौ विस्रसा जरा ।

Grayness of the hair – पलित *n*.= जरसा केशादौ शौक्ल्यम ।

Oldage – विस्रसा, जरा *f*

बालस्तु स्यान्माणवको वयस्यस्तरुणो युवा ॥ १९७ ॥

Child, boy or girl – बाल, माणवक *m*

Young, adult.– वयस्य, तरुण, युवन् *adj*

प्रवया स्थविरो वृद्धो जीनो जीर्णो जरन्नपि ।

Old, aged – प्रवयस्, स्थविर, वृद्ध, जीन, जीर्ण, जरत *adj*

[जॄ 1, 4, 9 P. to grow old, to wear out.]

जघन्यजे स्यु॰ कनिष्ठयवीयोऽवरजानुजा ॥ १९८ ॥

Younger.– जघन्यज, कनिष्ठ, यवीयस , अवरज, अनुज *adj*

पूर्वजस्त्वग्रजोग्रीयो बलवान्मांसलोंसल ।

Elder - पूर्वज, अग्रज, अग्रीय *adj*
Strong, robust - बलवत्, मांसल, असल *adj*.

तुन्दिलस्तुन्दिभस्तुन्दी खर्वो ह्रस्वश्च वामनः ॥ १९९॥
Fat, bulky - तुन्दिल, तुन्दिभ, तुन्दिन् *adj*.
Dwarfish.- खर्व, ह्रस्व, वामन *adj*

कुब्जः पङ्गु कुणि खञ्जो बधिरोन्धश्च केकर ।
इत्येते विकलाङ्गा स्यु भिषग्वैद्यौ चिकित्सके ॥२००
Hump-backed - कुब्ज *m*
Crippled, lame - पङ्गु *m*
Crippled in the arm - कुणि *m f*
Lame or crippled in the leg - खञ्ज *m*.
Deaf - बधिर *m f*
Blind - अन्ध *m f*
Squint-eyed - केकर *m*
Doctor, physician - भिषज्, वैद्य, चिकित्सक *m*

अनामयं स्यादारोग्यं चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया ।

Health - अनामय, आरोग्य *n*
Healing, curing, administering or applying remedies.- चिकित्सा, रुक्प्रतिक्रिया *f*
(चिकित्स् from कित् 1 P. A to administer

remedies, to cure, with वि to doubt, to inquire.)

भेषजौषधभैषज्यान्यगदो जायुरित्यपि ॥ २०१ ॥

Medicine – भेषज, औषध, भैषज्य *n*, अगद, जायु *m*

स्त्री रुग्रुजा चोपतापरोगव्याधिगदामया ।

Disease, illness – रुज्, रुजा *f*, उपताप, रोग, व्याधि, गद, आमय *m*

क्षयः शोषश्च यक्ष्मा च कासस्तु क्षवथुः पुमान् ॥

Consumption – क्षय, शोष, यक्ष्मन् *m*

Cough – कास, क्षवथु *m*

(शुष् 4 P to become dry, to be withered, to be afflicted)

व्रणोऽस्त्रियामरुः क्लीबे पामपामे विचर्चिका ॥२०१॥ (अ)

A wound.– व्रण *m*, *n*, अरुस् *n*

Itch – पामन्, पामा, विचर्चिका *f*

कण्डूः खर्जूश्च कण्डूया विस्फोट पिटकस्तथा ॥२०२॥

Itch, itching, scratching.– कण्डू, खर्जू, कण्डूया *f*

A boil, pustule.– विस्फोट, पिटक *m*.

वार्त्तो निरामयः कल्यो विकृतव्याधितातुरा ।

Recovered, cured.– वार्त्त, निरामय, कल्य *adj*.

Sick, ill – विकृत, व्याधित, आतुर *adj*

शुक्रं तेजोरेतसी च बीजवीर्येन्द्रियाणि च ॥ २०३ ॥

Semen – शुक्र, तेजस, रेतस, बीज वीर्य, इन्द्रिय *n*

मायु पित्तं कफ श्लेष्मा स्त्रिया तु त्वगसृग्धरा ।

Bile – मायु *m* , पित्त *n*

Phlegm – कफ, श्लेष्मन् *m*

Skin – त्वच्, असृग्धरा *f*

सृणिका स्यन्दिनी लाला नाडी तु धमनि शिरा ॥२०३ अ

Saliva, spittle – सृणिका, स्यन्दिनी, लाला *f*

An artery or vein – नाडी, धमनि, शिरा *f*

अन्त्रं पुरीतद् गुल्मस्तु प्लीहा पुंस्यथ वस्नसा ।

स्नायु: स्त्रिया कालखण्डयकृती तु समे इमे ॥ २०४ ॥

The entrails – अन्त्र, पुरीतत *n*.

Spleen – गुल्म, प्लीहन् *m*

Muscles – वस्नसा, स्नायु *f*

The liver – कालखण्ड, यकृत *n*.

पिशितं तरसं मांसं पललं क्रव्यमामिषम् ।

Flesh – पिशित, तरस, मांस, पलल, क्रव्य, आमिष *n*,

रुधिरेऽसृग्लोहितास्त्ररक्तक्षतजशोणितम् ॥ २०४ ॥ अ

Blood – रुधिर, *असृज्, लोहित, अस्र, रक्त, क्षतज, शोणित *n*

मूत्रं प्रस्रावोऽथ विष्ठा पुरीषं शमलं शकृत् ।

Urine – मूत्र *n* , प्रस्राव *m*

Fæces, excrement.–विष्ठा *f* , पुरीष, शमल, शकृत *n*

बुक्काग्रमांसं हृदयं हृन्मेदस्तु वपा वसा ॥

The substance of the heart – बुक्का *f* , अग्रमांस *n*

Heart – हृदय, * हृद *n*.

Fat – मेदस् *n*., वपा, वसा *f*

स्याच्छरीरास्थि कंकाल कपाल. स्यात्तु कर्पर ॥२०५॥

Skeleton – कंकाल *m* =शरीरास्थि

Skull.– कपाल, कर्पर *m* (*अस्थि *n* bone)

अङ्गं प्रतीकोऽवयवोऽपघनोऽथ कलेवरम् ।
गात्रं वपु संहननं शरीरं वर्ष्म विग्रह ॥ २०५ ॥ अ
कायो देहः क्लीबपुंसो स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनू ।

Limb, a member.– अङ्ग *n*., प्रतीक, अवयव, अपघन *m*

The body.– कलेवर, गात्र, वपुस्, संहनन, शरीर,

वर्ष्मन *n* , विग्रह, काय *m* , देह *m* *n*., मूर्ति, तनु, तनू *f*

वामं शरीरं सव्य स्यादपसव्यं तु दक्षिणम् ॥ २०६ ॥

Left, left-hand side – सव्य *adj* =वामं शरारम् ।

(वाम *adj* =left)

Right, right-hand side –अपसव्य *adj*.=दक्षिण शरीरम् ।

(दक्षिण *adj* =right, on the right)

सक्थि क्लीबे पुमानूरु पदङ्घ्रिश्चरणोऽस्त्रियाम् ।

Thigh – *सक्थि *n* , ऊरु *m*

Foot – *पद *n* , अङ्घ्रि *m* , चरण *m* *n*., (पाद *m*)

जङ्घाऽथ घुटिका जानु कटि श्रोणि स्त्रियां समे ॥२०७॥

Leg – जङ्घा *f*

Ankle – घुटिका *f*

Knee – जानु *n*

Hip, loins.– कटि, श्रोणि *f*.

पश्चान्नितम्ब स्त्रीकट्या. क्लीबे तु जघनं पुर. ।

The hinder part of the loins of a woman, hip, buttocks.– नितम्ब *m*.

The front part of the loins of a woman, hip, loins.–जघन *n*.

पिचण्डकुक्षी जठरोदर तुन्दं स्तनौ कुचौ ।

The belly –पिचण्ड, कुक्षि *m* ,जठर,उदर, तुन्द *n*.

The female breasts – स्तन, कुच *m*.

(also उरोज, पयोधर, वक्षोज &c *m*)

चुचुकं तु कुचाग्रं स्यान्न ना क्रोडं भुजान्तरम् ॥२०८॥

Nipple – चुचुक, कुचाग्र *n*

Chest – क्रोड *n* (or क्रोडा *f*), भुजान्तर *n*.

उरो वत्सं च वक्षश्च पृष्ठं तु चरमं तनोः ।

बाहुमूले उभे कक्षौ पार्श्वमस्त्री तयोरधः ॥ २०९ ॥

The breast, bosom.– उरस, वत्स, वक्षस *n*.

Back – पृष्ठ *n* =तनोश्चरमम् ।

Arm-pit – बाहुमूल *n* , कक्ष *m*

Sides – पार्श्व *m* *n*.=तयो कक्षयोरधोभाग ।

स्कन्धोऽप्यंसोऽवलग्नं तु मध्योऽस्त्री मध्यमं तथा ।

Shoulder – स्कन्ध *m* , अंस *m*. & *n*.

Waist – अवलग्न *n* , मध्य *m* & *n*. मध्यम *n*

दोर्दोषा च भुजो बाहु पाणिर्हस्त करस्तथा ॥२१०॥

Arm – *दोस, *दोषन, भुज, बाहु *m*.

Hand.– पाणि, हस्त, कर *m*.

कूर्परोऽथ प्रकोष्ठोऽथ मणिबन्धोऽथ चाङ्गुली ।

Elbow – कूर्पर *m.*

Fore-arm –प्रकोष्ठ *m*

Wrist – मणिबन्ध *m*

Finger, (toe also) – अङगुली *f*

अङ्गुष्ठस्तर्जनीत्याद्यास्ता नखो नखरोऽस्त्रियाम् ॥२११॥

Thumb – अङगुष्ठ *m*

Index finger or fore-finger – तर्जनी *f.*

(मध्यमा *f* middle finger अनामिका *f* the ring-finger कनिष्ठिका *f* the little finger)

Nail.– नख, नखर *m* & *n.*

वितस्ति स्त्री चपेटो ना मुष्टि स्त्री चाञ्जलि पुमान् ।

Span – वितस्ति *f*

Open hand or palm, with fingers extended – चपेट *m*

Fist – मुष्टि *f.*

Hands joined (so as to form cavity.) –अञ्जलि *m*

कण्ठो गलोऽथ ग्रीवायां शिरोधि. कंधरेत्यपि ॥२१२॥

Throat – कण्ठ, गल *m*

Neck.– ग्रीवा, शिरोधि, कंधरा *n.*

वक्त्रास्ये वदनं तुण्डमाननं लपनं मुखम् ।

The mouth; face – वक्त्र, आस्य, वदन, तुण्ड, आनन, लपन, मुख *n*

क्लीबे घ्राण गन्धवहा घोणा नासा च नासिका ॥२१३॥

Nose – घ्राण *n* , गन्धवहा, घोणा, नासा, नासिका *f*

ओष्ठाधरौ तु रदनच्छदौ दशनवाससी ।

Lip – ओष्ठ, अधर, रदनच्छद *m*., दशनवासस् *n*

अधस्ताच्चिबुकं गण्डौ कपोलौ तत्परो हनु ॥ २१४ ॥

Chin – चिबुक *n*.

Cheek – गण्ड, कपोल *m*.

Jaw.– हनु *m*

रदना दशना दन्ता रदास्तालु तु काकुदम् ।

Tooth –रदन, दशन, दन्त, रद *m*.

Palate – तालु, काकुद *n*

रसज्ञा रसना जिह्वा प्रान्तावोष्ठस्य सृक्किणी ॥ २१५ ॥

Tongue –रसज्ञा, रसना, जिह्वा *f*

The corner of the mouth – सृक्कि or सृक्किन *n* , (सृक्किणी *f*)

ललाटमालेऽथ भ्रू स्त्री तारकाऽक्ष्ण कनीनिका ।

Forehead – ललाट, भाल *n*.

Eye-brow – *भ्रू *f*

Pupil of the eye – तारका, कनीनिका *f*

लोचनं नयनं नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी ॥ २१६ ॥

दृग्दृष्टी चास्त्रु नेत्राम्बु रोदनं चास्रमश्रु च ।

The eye, sight – लोचन, नयन, नेत्र, ईक्षण, चक्षुस्, *अक्षि *n* , दृश, दृष्टि *f*

Tear – अस्त्रु, नेत्राम्बु, रोदन, अस्र, अश्रु *n*

(लोच् 1 A to see, आलोच्, समालोच *Cau* to consider, to regard)

(चक्ष 2 A. to see, to perceive, to name, with आ to tell, to declare,to address, with प्रति & आ to repulse, with वि to explain)

अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तौ कटाक्षोऽपाङ्गदर्शने ॥२१७॥

Corner of the eye – अपाङग *m* =नेत्रयोरन्त

A side-long look – कटाक्ष *m* =अपाङगदर्शनम

कर्णशब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवः ।

Ear – कर्ण, शब्दग्रह *m* , श्रोत्र *n* , श्रुति *f* , श्रवण, श्रवस् *n*

(कर्ण् 10 P A to hear)

उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षं मूर्धा ना मस्तकोऽस्त्रियाम् ॥२१८॥

Head – उत्तमाङग, शिरस, शीर्ष *n* , मूर्धन् *m* , मस्तक *m*. & *n*

(उत्तम+अङ्ग=कर्म०, syn. वराङ्ग.)

चिकुर कुन्तलो बाल कच केश शिरोरुह. ।

Hair – चिकुर, कुन्तल, बाल, कच, केश, शिरोरुह *m.*

शिखण्डक· काकपक्षोऽथालकाश्चूर्णकुन्तला· ॥ २१९ ॥

Side lock of hair – शिखण्डक, काकपक्ष *m.*

Curled hair – अलक, चूर्णकुन्तल *m.*

कबरी केशवेशोऽथ धम्मिल्ल संयता कचा ।

Braid of hair.– कबरी *f.*, केशवेश *m.*

Braided and ornamented hair.–धम्मिल्ल *m.* =सयाता कचा. ।

शिखा चूडा केशपाशी व्रतिनस्तु सटा जटा ॥ २२० ॥

Crest of hair on the crown of the head – शिखा, चूडा, केशपाशी *f*

Matted hair – सटा, जटा *f* =व्रतिन शिखा

पाश· पक्षश्च हस्तश्च कलापार्था· कचात्परे ।

After words meaning hair, these words mean much or flowing hair – पाश, पक्ष, हस्त, कलाप *m.*

तनूरुहं रोम लोम तद्वृद्धौ श्मश्रु पुंमुखे ॥ २२१ ॥

Hair on the body.– तनूरुह, रोमन्, लोमन् *n*

Beard.– श्मश्रु *n.*

आकल्पवेषौ नेपथ्यं प्रतिकर्म प्रसाधनम् ।

Dress, decoration –आकल्प, वेष (or वेश) *m* नेपथ्य, प्रतिकर्मन्, प्रसाधनम् *n*

(साध 5 P to finish, to accomplish, *Cau* साधय् to go, to set out, to obtain, प्रसाधय *Cau* to dress, to adorn)

प्रसाधितो मण्डितश्च भूषितश्च परिष्कृत ॥ २२२ ॥

Adorned, decorated, decked – प्रसाधित, मण्डित, भूषित, परिष्कृत *adj*

विभ्राड् भ्राजिष्णुरोचिष्णू भूषणं स्यादलङ्क्रिया ।

Elegant, splendid, radiant in ornament or vesture – विभ्राज, भ्राजिष्णु, रोचिष्णु *adj*

The act of adorning – भूषण *n* , अलङ्क्रिया *f*.

अलङ्कारस्त्वाभरणं परिष्कारो विभूषणम् ॥ २२३ ॥
मण्डनं चाथ मुकुटं किरीटं पुन्नपुंसकम् ।

An ornament.– अलङ्कार *m* , आभरण *n* , परिष्कार *m* , विभूषण, मण्डन *n*

Crown – मुकुट *n* , किरीट *m* & *n*

चूडामणिः शिरोरत्नं तरलो हारमध्यगः ॥ २२४ ॥

Crest-jewel – चूडामणि *m* =शिरोरत्न *n*

- The central gem of a necklace – तरल *m*. =हारमध्यगो मणि ।

कर्णिका तालपत्रं स्यात्कुण्डलं कर्णवेष्टनम् ।

An ornament of the ear, worn by women – कर्णिका *f*., तालपत्र *n*

An ear-ring – कुण्डल, कर्णवेष्टन *n*

मुक्तावली तु हारः स्यात् कटको वलयोऽस्त्रियाम् ।

A garland of pearls – मुक्तावली *f*, हार *m*.

Bracelet, bangles, i e, ornaments of the wrist – कटक *m* वलय *m* & *n*

केयूरमङ्गदं तुल्ये अङ्गुलीयकमूर्मिका ॥ २२५ ॥

Bracelet on the arm – केयूर, अङ्गद *n*

Ring – अङ्गुलीयक *n*, ऊर्मिका *f*

स्त्रीकट्या मेखला काञ्ची सप्तकी रशना तथा ।

The girdle round the waist, zone – मेखला, काञ्ची, सप्तकी, रशना *f*

मञ्जीरो नूपुरोऽस्त्री तु किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका ॥ २२६ ॥

Ornament for the feet or toes.– मञ्जीर *m*, नूपुर *m*. & *n*

A small bell.– किंकिणी, क्षुद्रघण्टिका *f*.

वाल्कं क्षौमादि फालं तु कार्पासं बादरं च तत् ।

कौशेयं कृमिकोशोत्थं राङ्कवं मृगरोमजम् ॥ २२७ ॥

Cloth (made of the bark of trees) – वाल्क *adj* (e g क्षौम=linen)

Cloth (made of fibres derived from fruits) –फाल *adj*

Cotton-made – कार्पास, बादर *adj*

Silken (derived from insects) – कौशेय *adj* =कृमिकोशोत्थम् ।

Woollen – राङ्कव *adj* =मृगरोमजम्

तत्स्यादुद्गमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगम् ।

A pair of washed garments – उद्गमनीय *n* =धौतवस्त्रयुगम् ।

क्षौमं दुकूलं स्याद् द्वे तु निवीतं प्रावृतं त्रिषु ॥२२८॥

A very fine cloth or raiment of silk – क्षौम, दुकूल *n.*

Any thing worn on the body, as a veil, cloak, mantle – निवीत, प्रावृत *adj*

दैर्घ्यमायाम आरोहः परिणाहो विशालता ।

Length of a cloth – दैर्घ्य *n.*, आयाम,आरोह *m.*

Width, breadth – परिणाह *m.*, विशालता *f*

पटोऽस्त्री वसनं वासश्चैलवस्त्राम्बरांशुकम् ॥ २२९ ॥

Cloth, clothing, garment – पट *m.* & *n* , वसन, वासस, चैल, वस्त्र, अम्बर, अंशुक *n*

(वस् 2 A to put on clothes, to dress.)

चोलः कूर्पासकोऽस्त्री स्यात् समौ रल्लककम्बलौ ।

A bodice – चोल *m* , कूर्पासक *m* & *n*

A woollen blanket - रल्लक, कम्बल *m*

पटच्चरं जीर्णवस्त्रं समौ नक्तककर्पटौ ॥ २२९ ॥ अ

Worn out garment, rag –पटच्चर, जीर्णवस्त्र *n.*, नक्तक, कर्पट *m*

अस्त्री वितानमुल्लोचो दूष्याद्यं वस्त्रवेश्मनि ।

Canopy – वितान *m* & *n* , उल्लोच *m*

A tent – दूष्य *n* =वस्त्रवेश्मन् *n*

प्रतिसीरा जवनिका स्यात्तिरस्करिणी च सा ॥ २३० ॥

Curtain – प्रतिसीरा, जवनिका, तिरस्करिणी *f*

उत्तरीयं प्रावरणं स्यान्मार्ष्टिर्मार्जना मृजा ।

An upper or outer garment.– उत्तरीय, प्रावरण *n*

Cleaning (the body)– मार्ष्टि, मार्जना, मृजा *f*

(मृज् 2 P, to wipe away, to rub, to clean or cleanse, to sweep, to sprinkle, with अप to remove, with अव to wash, to moisten,

with परि to touch, with प्र to rub, to polish, to brighten)

अवगाहाप्लवौ स्नानेऽप्यथ चर्चानुलेपनम् ॥२३०॥ (अ)

Bath, bathing – अवगाह, आप्लव *m*., स्नान *n*

Smearing the body with fragrant unguents – चर्चा *f*, अनुलेपन *n*

(गाह् I A to dive into, to enter, with अव to bathe, to betake oneself to)

(स्ना 2 P to bathe, निष्णा to be perfect, to be skilful or conversant)

उद्वर्तनोत्सादने द्वे परिकर्माङ्गसंस्क्रिया ।

Rubbing the body with fragrant unguents – उद्वर्तन, उत्सादन *n*.

Personal decoration, dressing, painting or perfuming the body.– परिकर्मन् *n*, अङ्गसंस्कार *m* or अङ्गसंस्क्रिया *f*.

चन्दनोऽस्त्री मलयजो लाक्षाऽलक्तस्तथा जतु ॥ २३१

The sandal tree or ointment.–चन्दन *m*. & *n*., मलयज *m*

Lac-die – लाक्षा *f*, अलक्त *m*, जतु *n*

मृगनाभिर्मृगमद कस्तूरी चाथ कुङ्कुमम् ।

Musk – मृगनाभि, मृगमद *m.*, कस्तूरी *f*

Saffron.– कुङ्कुम *n.*

घनसारस्तु कर्पूरः क्षोदो ना चूर्णमस्त्रियाम् ।

Camphor.– घनसार, कर्पूर *m*

Powder – क्षोद *m* , चूर्ण *m* & *n*

(क्षुद् 7 P A to pound, with अव to grind चूर्ण् 10 P to grind, to crush.)

वासितं त्रिषु वर्तिस्तु वर्णकं च विलेपनम् ॥ २३२ ॥

Perfumed, fragrant – वासित *adj*

Perfumes applied to the body – वर्ति *f* , वर्णक, विलेपन *n.*

(लिप 6 P A , विलिप to anoint, to besmear, to be polluted, अवलिप to be proud, to be arrogant

संस्कारो गन्धमाल्याद्यैर्यः स्यात्तदधिवासनम् ।

Perfuming by means of flowers, &c.– अधिवासन *n* =गन्धमाल्याद्यैर्यः संस्कारः स

(वास 10 P to perfume, अधिवास to adorn)

माल्यं मालास्रजौ मूर्ध्नि शिखास्वापीडशेखरौ ॥ २२३

A garland in general or wreath worn on the head.– माल्य *n.*, माला, स्रज् *f.*

Crest – आपीड, शेखर *m*

उपधानं तूपबर्हः. शय्यायां शयनीयवत् ।

शयनं मञ्चपर्यङ्कपल्यङ्काः. खट्वया समाः ॥ २३४ ॥

Pillow, cushion – उपधान *n* , उपबर्ह *m*

Bed, bedding.– शय्या *f* , शयनीय, शयन *n*.

Couch, cot – मञ्च, पर्यङ्क, पल्यङ्क *m* , खट्वा *f*

गेन्दुकः कन्दुको दीपः प्रदीपः पीठमासनम् ।

Ball – गेन्दुक, कन्दुक *m*

Lamp.– दीप, प्रदीप *m*

Seat, stand – पीठ, आसन *n*

दर्पणे मुकुरादर्शौ व्यजनं तालवृन्तकम् ॥ २३५ ॥

Mirror, looking-glass – दर्पण, मुकुर, आदर्श *m*

A fan – व्यजन, तालवृन्तक *n*

प्रसाधनी कङ्कतिकाभोगस्तु परिपूर्णता ।

Comb – प्रसाधनी, कङ्कतिका *f*

Completion, fulness –आभाग *m* परिपूर्णता *f*

छत्रं तु स्यादातपत्रं संपुटस्तु समुद्गकः ।

An umbrella – छत्र, आतपत्र *n*

A small covered box – संपुट, समुद्गक *m*

इति मनुष्यवर्गः ।

सततिर्गोत्रजननकुलान्यभिजनान्वयौ ॥ २३६ ॥
वंशोऽन्ववाय. संतानो वर्णाः स्युर्ब्राह्मणादय. ।

Family, race, lineage – सतति *f.*, गोत्र, जनन, कुल *n.*, अभिजन, अन्वय, वंश, अन्ववाय, सतान *m.*

Caste – वर्ण *m* =ब्राह्मणादय ।

महाकुलकुलीनार्यसभ्यसज्जनसाधव ॥ २३७ ॥

Noble, high-born –महाकुल, कुलीन, आय, सभ्य, सज्जन, साधु *adj*

ब्राह्मणे द्विजविप्राग्रजन्मभूदेववाडवा. ।

A Brahmin.– ब्राह्मण, द्विज, विप्र, अग्रजन्मन्, भूदेव, वाडव *m*

विद्वान्विपश्चिद्दोषज्ञ सन् सुधी कोविदो बुध ॥२३८॥
धीरो मनीषी ज्ञः प्राज्ञो विदग्ध. पण्डित. कवि ।
धीमान् सूरि कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो विचक्षण ॥२३९॥
दूरदर्शी दीर्घदर्शी श्रोत्रियश्छान्दसौ समौ ।

A learned, educated, wise, prudent or intelligent man – विद्वस, विपश्चित, दोषज्ञ, सत, *सुधी, कोविद, बुध, धीर, मनीषिन्, ज्ञ, प्राज्ञ, विदग्ध, पण्डित, कवि, धीमत, सूरि, कृतिन्, कृष्टि, लब्धवर्ण, विचक्षण, दूरदर्शिन्, दीघदाशन्, श्रोत्रिय, छान्दस *m & adj.*

छात्रान्तेवासिनी शिष्ये गुरुरध्यापक' समौ ।

Pupil, student – छात्र, अन्तेवासिन्, शिष्य *m*.

Preceptor, teacher, master – गुरु, अध्यापक *m*

यज्ञ. सवोऽध्वरो याग सप्ततन्तुर्मख. क्रतु ॥२४०॥

Sacrifice.– यज्ञ, सव, अध्वर, याग, सप्ततन्तु, मख, क्रतु *m*

पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बलिः ।

Reciting the Vedas – पाठ *m*

Daily oblations to gods – होम *m*

Hospitality to guests – सपर्या (अतिथीनाम्)

Daily oblations to the Manes – तर्पण *n*.

Daily offerings to demons – बलि *m*

(These are called the पञ्च महायज्ञा)

सदस्तु परिषद्गोष्ठीसभासमितिसंसदः ॥ २४१ ॥

Meeting, assembly, company – सदस् *n* , परिषद, गोष्ठी, सभा, समिति, संसद् *f*.

सभासद. सभास्तारा. सभ्याः सामाजिकाश्च ते ।

One attending a meeting, member – सभासद, सभास्तार, सभ्य, सामाजिक *m*

वेदि. परिष्कृता भूमि समे स्थण्डिलचत्वरे ॥२४२॥

An altar.– वेदि *f* =परिष्कृता भूमि ।

The square piece of ground, used for sacrifice – स्थण्डिल, चत्वर *n*

ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्चतुष्टये ।
आश्रमोऽस्त्री तथा पादग्रहणं त्वभिवादनम् ॥२४२॥ अ

A bachelor, a religious student – ब्रह्मचा-रिन् *m*

A house-holder – गृहिन् (or गृहस्थ) *m*

A hermit – वानप्रस्थ *m*

An ascetic – भिक्षु (संन्यासिन्) *m*.

A religious order, or one of the principal stages of life or modes of passing life.–आश्रम *m* *n*

(आश्रम *m* also means hermitage)

A respectful salutation – पादग्रहण, अभि-वादन.

गायत्रीप्रमुखं छन्दो हव्यपाके चरुः पुमान् ।

A metre – छन्दस् *n* =गायत्र्यादि ।

Boiled rice for oblations.– हव्यपाक, चरु *m*

दानादि क्रतुकर्मेष्टं पूर्तं खातादि कर्म यत् ॥२४३॥आ

Sacrificial presents.– इष्ट *n*.=दानादि क्रतुकर्म ।

Works of charity, such as digging wells, &c.– † पूर्त *n* =खातादि कर्म ।

त्यागो निर्वपणं दानमुत्सर्जनविसर्जने ।
विश्राणनं वितरणं स्पर्शनं प्रतिपादनम् ॥ २४३ ॥

Gift, donation, giving – त्याग *m*, निर्वपण, दान, उत्सर्जन, विसर्जन, विश्राणन, वितरण, स्पर्शन, प्रतिपादन *n*.

(वप् 1 P A to sow, to shave, निवप to offer a sacrifice, निर्वप to give presents, &c)

मृतार्थं तदहे दानं त्रिषु स्यादौर्ध्वदेहिकम् ।
पितृदानं निवापः स्याच्छ्राद्धं तत्कर्म शास्त्रतः ॥२४४॥

Whatever is done or given on a person's decease, obsequies, funeral – और्ध्वदेहिक *n*. or *adj*

Offerings to the Manes.– पितृदान *n*., निवाप

---

†पुष्करिण्यः सभा वापी देवतायतनानि च ।
आरामश्च विशेषेण पूर्तं कर्म विनिर्दिशेत् ॥

A large artificial tank.– पुष्करिणी *f*

A temple –देवतायतन *n* =देवता+आयतन=ष० त०

The above given according to the rites prescribed by the *Sastras*.- श्राद्ध *n*

याच्ञाऽर्थनाऽभिशस्तिश्चाऽन्वेषणा तु गवेषणा ।

Begging, asking - याच्ञा, अर्थना, अभिशस्ति *f.*

Investigation of duty by reasoning, research in general - अन्वेषणा, गवेषणा *f*

आतिथ्यमातिथेयं च पाद्यं चार्घ्यं च ते त्रिषु ॥२४५॥

Hospitable or hospitality - आतिथ्य *adj* or *n*

One who is hospitable or kind to guests- आतिथेय *adj*

Water given to a guest for washing feet - पाद्य *n* or *adj*

The materials of worship - अर्घ्य *n.* or *adj*

स्युरावेशिक आगन्तुरतिथिर्ना गृहागते ।

One who comes as a guest (at the dinner time) - आवेशिक, आगन्तु *adj*., अतिथि *m* , गृहागत *adj*

प्राघूर्णिक प्राघुणकश्चाभ्युत्थानं तु गौरवम् ॥ २४६ ॥

A guest -प्राघूर्णिक, प्राघुणक *m*.

Respect shown to a guest.-- अभ्युत्थान, गौरव *n*

पूजा नमस्याऽपचितिः सपर्याऽर्चार्हणाः समाः ।

Worship, reverence – पूजा, नमस्या, अपचिति, सपर्या, अर्चा, अर्हणा *f*

वरिवस्या तु शुश्रूषा परिचर्याऽप्युपासना ॥ २४७ ॥

Service, propitiation – वरिवस्या, शुश्रूषा, परिचर्या, उपासना *f*

[शुश्रुष् A. (desider of श्रु to hear) to obey, to attend dutifully upon, to serve]

उपस्पर्शस्त्वाचमनमथ मौनमभाषणम् ।

Rinsing the mouth – उपस्पर्श *m*., आचमन *n*

Silence, taciturnity – मौन, अभाषण *n*

(आचम् 1 P to sip water)

आनुपूर्वी स्त्रिया वाऽऽवृत्परिपाटी अनुक्रमः ॥ २४८ ॥

पर्यायश्चातिपातस्तु स्यात्पर्यय उपात्ययः ।

Order, method, custom – आनुपूर्वी *f*. or आनुपूर्व्य *n*.; आवृत्, परिपाटी *f* , अनुक्रम, पर्याय *m*

Violation of the order.– अतिपात, पर्यय, उपात्यय *m*

व्रज्या तु स्यात्पर्यटनं नियमस्तु व्रतं तथा ॥ २४९ ॥

Travelling – व्रज्या *f*, पर्यटन *n*

A vow, penance.– नियम *m*, व्रत *n*.

(व्रज 1 P. to go, to undergo, to proceed, to obtain, अनुव्रज to follow, to pursue, परिव्रज to wander about as a mendicant, प्रव्रज to travel)

औपवस्तं तूपवासो विवेक पृथगात्मता ।

A fast, fasting – औपवस्त *n*, उपवास *m*.

Difference, distinction – विवेक *m*., पृथगात्मता *f*.

विधि कल्प. क्रमश्चाथ वर्णिनो ब्रह्मचारिण ॥२५०॥

A sacred precept, act, or rite prescribed by religion – विधि, कल्प, क्रम *m*.

A religoius student, an unmarried man – वर्णिन्, ब्रह्मचारिन् *m*

तपस्वितापसौ भिक्षुपरिव्राजौ यतिर्यती ।

A devout man, an ascetic, hermit.– तपस्विन्, तापस *m*

A mendicant.– भिक्षु, परिव्राज् *m*.

A man having perfect self-control, an ascetic.– यति or यतिन् *m*.

पवित्र. प्रयत. पूतः पाखण्डः सर्वलिङ्गिन. ॥२५१॥

Holy, pious, sacred – पवित्र, प्रयत, पूत *adj*

A heretic – पाखण्ड, सर्वलिङ्गिन् *m*

पालाशो दण्ड आषाढ कुण्डी स्त्री कमण्डलु ।

A staff of the wood of *palas'a* tree, carried by an ascetic – आषाढ *m* =पालाशो दण्ड ।

The ascetic's water-pot – कुण्डी *f.*, कमण्डलु *m n*

अजिनं चर्म कृत्ति स्त्री स्वाध्यायस्तु जपो भवेत् ।

Skin of deer – अजिन, चर्मन् *n* , कृत्ति *f*

Reciting inaudibly or muttering prayers – स्वाध्याय, जप *m*.

(जप 1 P to mutter, to speak in a low voice, with उप to bring over to one's party, to whisper to.)

उपवीतं ब्रह्मसूत्र क्षौरं वपनमुण्डने ॥ २५२ ॥

The sacred thread of a Brahmin – उपवीत, ब्रह्मसूत्र *n*.

Shaving – क्षौर, वपन, मुण्डन *n*

वाचंयमो मुनि पुंसि विवाहोपयमौ समौ ।

तथा परिणयोद्वाहोपयामाः पाणिपीडनम् ॥ २५३ ॥

A sage who has made the vow of not speaking – वाचयम, मुनि *m*

Marriage – विवाह, उपयम, पारिणय, उद्वाह, उपयाम *m* , पाणिपीडन *n.*

(वह 1 P A. to carry, to bear, to feel, वह & प्रवह to flow, to blow, आवह् to produce effect, to tend to, to bring on, उद्वह् to lift up, to marry, निर्वह *Cau* to support, to fulfil, विवह् to marry, संवह् *Cau* to rub gently, to champoo)

व्यवायो ग्राम्यधर्मो मैथुनं निधुवनं रतम् ।

Sensual intercourse – व्यवाय, ग्राम्यधर्म *m* , मैथुन, निधुवन, रत *n*

त्रिवर्गो धर्मकामार्थैश्चतुर्वर्गः समोक्षकैः ॥

The pursuit of the three principal ends of life, viz duty or religion, love, and money – त्रिवर्ग *m.* =धर्मकामार्था (धर्म *m* *n.*, काम *m* , अर्थ *m.*)

The pursuit of the four ends of life, viz. the three mentioned above and final

beatitude.-चतुर्वर्ग *m* =धर्मार्थकाममोक्षा..(मोक्ष *m*)

इति ब्रह्मवर्गः ।

मूर्धाभिषिक्तो राजन्यो बाहुज क्षत्रियो विराट्॥२५४॥

The warrior caste - मूर्धाभिषिक्त, राजन्य, बाहुज, क्षत्रिय, विराज् *m*

(सिच् 6 P A (सिञ्च्) to sprinkle, to discharge, with अभि to sprinkle with water, to inaugurate with sacred water, with उत् to make haughty, to make proud)

(राज् 1 P A to shine, to govern)

राजा राट् पार्थिव क्ष्माभृन्नृपभूपमहीक्षित ।

A king, a prince - राजन्, राज्, पार्थिव, क्ष्माभृत, नृप, भूप, महीक्षित *m*

(क्ष्मा बिभर्ति इति क्ष्माभृत =उ० त० नॄन् भुवं च पालयति = नृपः, भूप उ० त० मही क्षियति महीक्षित =उ० त०, syn भूभृत, महीभृत, महीभुज, नरपति, मनुजाधिप, भूपति, भूपाल, महीपाल, इ०).

राजा तु प्रणताशेषसामन्त स्यादधीश्वर ॥

A king paramount over all the neighbouring princes.- अधीश्वर *m*.=प्रणताशेषसामन्त ।

(सामन्त *m.* = a neighbouring prince)

चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो मण्डलेश्वर. ॥ २५५ ॥

An emperor, sovereign – चक्रवर्तिन्, सार्वभौम *m.*

A tributary prince, a chief – मण्डलेश्वर *m.*= सार्वभौमादन्यो नृप ।

मन्त्री धीसचिवोऽमात्य पुरोधास्तु पुरोहित ।

A minister, councillor – मन्त्रिन्, धीसचिव, अमात्य *m.*

The family priest, preceptor.– पुरोधस्, पुरोहित *m*

प्रतीहारो द्वारपालोथाध्यक्षाधिकृतौ समौ ॥ २५६ ॥

Door-keeper – प्रतीहार, द्वारपाल *m.*

Officer.– अध्यक्ष, अधिकृत *m*

रक्षिवर्गस्त्वनीकस्थ षण्ढवर्षवरौ समौ ।

The royal body-guard.– रक्षिवर्ग, अनीकस्थ *m*

(रक्षिन् *m.* a protector, defender.)

Eunuch.– षण्ढ, वर्षवर *m.*

स्थापत्या. स्यु कञ्चुकिन सेवकार्थ्यनुजीविन. ।

A chamberlain.– स्थापत्य, कञ्चुकिन् *m*

Servant, dependant.- सेवक, अर्थिन्, अनुजीविन् *m*

(सेव 1 A. to follow, to enjoy, to serve, to gratify, निषेव to observe.)

रिपौ वैरिसपत्नारिद्विषद्द्वेषणदुर्हृद ॥ २५७ ॥

द्विड्विपक्षाहितामित्रदस्युशात्रवशत्रव ।

अभिघातिपरारातिप्रत्यर्थिपरिपन्थिन ॥ २५८ ॥

An enemy, one who hates, opposes or resists, a hostile party – रिपु, वैरिन्, सपत्न, अरि, द्विषत, द्वेषण, दुर्हृद्, द्विष, विपक्ष, अहित, अमित्र, दस्यु, शात्रव, शत्रु, अभिघातिन्, पर, अराति, प्रत्यर्थिन्, परिपन्थिन् *m*.

स्निग्धो वयस्य सवया अथ मित्रं सखासुहृद् ।

Friend, companion – स्निग्ध, वयस्य, सवयस् *m*. or *adj*

Friend, ally – मित्र *n*., *सखि *m* , सुहृद *m*

सख्यं साप्तपदीन स्यादनुरोधोऽनुवर्तनम् ।

Friendship – सख्य, साप्तपदीन *n*

Obligingness, serving, deference – अनुरोध *m* , अनुवर्तन *n*.

(रुध् 7 P. A to obstruct, to stop, to con-

fine, to arrest, अनुरुध to approve, to obey, to love, अवरुध to restrain, to besiege)

यथार्हवर्ण: प्रणिधिरपसर्पश्चर स्पशः ॥ २५९ ॥
चारश्च गूढपुरुषश्चाप्तप्रत्ययितौ समौ ।

A spy, detective – यथार्हवर्ण, प्रणिधि, अपसर्प, चर, स्पश, चार, गूढपुरुष *m*

Confidential, trusty (person) – आप्त, प्रत्ययित *adj*

सांवत्सरो ज्यौतिषिको दैवज्ञगणकावपि ॥ २६० ॥

An astrologer or astronomer.– सांवत्सर, ज्यौतिषिक, दैवज्ञ, गणक *m*

लेखक स्याल्लिपिकरो लिखित तु लिपिर्लिबि ।

A copyist, writer – लेखक, लिपिकर *m*.

A writing in general, written characters – लिखित *n* , लिपि, लिबि *f*

(लिख 1 P to write, to touch, to scratch, to carve, अभिलिख to paint, आलिख to delineate, उल्लिख् to polish, to rub.)

स्यात्सदेशहरो दूतो दूत्यं तद्भावकर्मणी ॥ २६१ ॥

A messenger, envoy –सदेशहर *m* , दूत *m*

Profession of an envoy – दूत्य *n*.=दूतभावः ।

Message or embassy –दूत्य *n* =दूतकर्म ।

अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्य· पान्थ पथिक इत्यपि ।

A traveller.– अध्वनीन, अध्वग, अध्वन्य, पान्थ, पथिक *m*.

संधिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः ॥ २६२ ॥

Peace, alliance, or the policy of peace – संधि *m*

War, battle, or the policy of war – विग्रह *m*.

Marching against, invading – यान *n*

Maintaining a post against an enemy – आसन *n*.

Duplicity – द्वैध *n*

Seeking protection or help from other kings.– आश्रय *m*.

स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च ।

राज्याङ्गानि प्रकृतय. पौराणां श्रेणयोऽपि च ॥२६२ अ

A requisite of regal administration, (of which seven are enumerated.)–प्रकृति *f*, राज्याङ्ग *n*

1 King, 2 minister, 3 an ally, 4 treasure,

5 territory, 6 fortresses, & 7 army, to which are sometimes added companies of citizens, making an 8th class

(राज्य *n*. kingdom, administration)

साहसं तु दमो दण्ड साम सान्त्वमथो समौ ।
भेदोपजापावुपधा धर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् ॥ २६३ ॥

Policy of kings.– उपाय *m*

Subduing – साहस *n*, दम *m* दण्ड *m*

Conciliation.– सामन्, सान्त्व *n*

Disunion, sowing dissensions among confiderates – भेद, उपजाप *m*.

Test or trial of honesty by religious or other inducements – उपधा *f*.=धर्मा०

(दण्ड् 10 P to chastise, to punish. सान्त्व 10 P to comfort, to console, to soothe)

विविक्तविजनच्छन्ननि:शलाकास्तथा रहः ।

Privacy, lonely, secluded, concealed.– विविक्त, विजन, छन्न, नि:शलाक *adj*, रहस् *n*.

(विच् 7 & 3 P A. to separate; विविच् to discriminate, to be solitary.)

रहश्चोपांशु चालिङ्गे रहस्यं तद्भवे त्रिषु ॥ २६४ ॥

Privately, secretly – रहस्, उपांशु *adv.*
What is done in privacy – रहस्य *adj* & *n*

समौ विश्रम्भविश्वासौ भ्रेषो भ्रंशो यथोचितात् ।
Confidence, trust – विश्रम्भ, विश्वास *m*
Falling from rectitude, betraying – भ्रेष *m.*=यथोचिताद भ्रंश ।

(स्रम्भ् or श्रम्भ 1 A to be careless, to have faith in, with वि to trust, to confide in.)
(श्वस् 2 P to breathe, to sigh, आश्वस to recover, to revive, to take courage, to take heart, विश्वस् to rely upon, to confide in, निश्वस to sigh, उच्छ्वस् to exhale, to breathe, to expand or open as a flower, to sigh)

न्यायस्तु कल्पो न्याय्यं तु युक्तमौपयिकं त्रिषु ॥
Justice, law, rule – न्याय, कल्प *m*
Right, just – न्याय्य, युक्त, औपयिक *adj*

अववादस्तु निर्देशो निदेशः शासनं च सः ॥ २६५ ॥
शिष्टिश्चाज्ञा च संस्था तु मर्यादा धारणा स्थितिः ।
Command, order.–अववाद, निर्देश, निदेश *m.*, शासन *n.*, शिष्टि, आज्ञा *f.*

Continuance in the right path, rectitude – संस्था, मर्यादा, धारणा, स्थिति *f*

[शास 2 P. to govern, to teach, to punish, (A) to pray, अनुशास to teach, to instruct, to regulate, आशास् (A) to wish, to hope, प्रशास to command]

आगोऽपराधो मन्तुश्च भागधेयः करो बलिः ॥ २६६ ॥

A crime, fault – आगस *n*, अपराध, मन्तु *m*

Rents, tax, tribute – भागधेय, कर, बलि *m*.

घट्टादि देयं शुल्कोऽस्त्री प्राभृत तु प्रदेशनम् ।
उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदा ॥ २६७ ॥

Toll – शुल्क *m* & *n*

Present, ransom, victim of an offering to a deity – प्राभृत, प्रदेशन, उपायन, उपग्राह्य *n*, उपहार *m*, उपदा *f*

सान्दृष्टिकं फलं सद्य उदर्कः फलमुत्तरम् ।

Immediate gain or result.–सान्दृष्टिक *n*. = सद्य फलम् ।

Future result or gain –उदर्क *m* =उत्तर फलम् ।

प्रक्रिया त्वधिकारः स्याच्चामर तु प्रकीर्णकम् ॥

Bearing of the royal ensigns, authority -प्रक्रिया *f*, अधिकार *m*.

The *Chowrie* of the kings - चामर, प्रकीर्णक *n*.

निवेश शिबिरं क्लीबे सज्जनं तूपरक्षणम् ॥ २६८ ॥

Camp.- निवेश *m*; शिबिर *n*.

Watch, guard - सज्जन, उपरक्षण *n*.

[विश् 6 P to enter, to pierce, to set down, आविश् to approach, आविष्ट=overpowered, affected with, possessed (by a demon), उपविश् to sit down, to encamp, अभिनिविश् (A) to be endowed with, प्रतिनिविश् (A.) to be obstinate, निर्विश् to enjoy, प्रविश् to enter]

मतंगजो गजो नागः कुञ्जरो वारणः करी ।
दन्ती स्तम्बेरमो हस्ती द्विरदेभद्विपास्तथा ॥ २६९ ॥

An elephant.- मतंगज, गज, नाग, कुञ्जर, वारण, करिन्, दन्तिन्, स्तम्बेरम, हस्तिन्, द्विरद, इभ, द्विप *m*

गजशावस्तु कलभः करिणी धेनुका वशा ।

A young elephant.- गजशाव, कलभ *m*.

A she-elephant.- करिणी, धेनुका, वशा *f*.

गण्ड कटो मदो दानं कुम्भौ शिरसि हस्तिनः ॥२७०॥

Cheeks of an elephant,– गण्ड, कट *m*

Rut of an elephant – मद *m* , दान *n*.

The temple of an elephant – कुम्भ *m*

तोत्त्रं वेणुकमालानं बन्धस्तम्भेऽथ शृङ्खले । [॥२७१

अन्दुको निगडोऽस्त्री स्यादङ्कुशोऽस्त्री सृणि स्त्रियाम्

A pike for driving an elephant or cattle – तोत्त्र, वेणुक *n*

The post to which it is tied – आलान *n*.= बन्धस्तम्भ. ।

Chains or fetters –शृङ्खल *n* & *f* ; अन्दुक *m* , निगड *m* & *n*

The goad of an elephant –अङ्कुश *m* & *n*., सृणि *f*.

[तुद् 6 P. A to strike, to sting, with आ to push on] (प्रतोद *m*. reins, a goad)

दूष्या कक्ष्या वरत्रा स्यात् कल्पना सज्जना समे ।

The ropes by which an elephant is tied – दूष्या, कक्ष्या, वरत्रा *f*

Equipping or decorating (an elephant), – कल्पना, सज्जना *f*

वाजिवाहार्वतुरगहयसैन्धवसप्तय ॥ २७२ ॥
अश्वे किशोरो बालोऽश्वो वाम्यश्वा वडवा समा ।

A horse – वाजिन्, वाह, *अर्वन्, तुरग, हय, सैन्धव, सप्ति, अश्व *m*

A colt – किशोर *m*.=बालोऽश्व ।

A mare – वामी, अश्वा, वडवा *f*

[तुर (त्वरित) गच्छति इति तुरग , syn तुरग, तुरगम]

प्रोथमस्त्री तु घोणास्य हेषा ह्रेषा तु निस्वन ॥ २७३ ॥

The nostrils of a horse – प्रोथ *m* & *n*.= अश्वस्य घोणा ।

Neighing – हेषा, ह्रेषा *f* =अश्वस्य शब्द ।

[हेष 1 A to neigh as a horse]

(हेष 1 A to neigh as a horse)

कविका तु खलीनोऽस्त्री शफं क्लीबे खुर. पुमान् ।

Bridle, reins – कविका *f*, खलीन *m* & *n*.

Hoofs.– शफ *n* , खुर *m*.

पुच्छोऽस्त्री लूमलाङ्गूले वालहस्तश्च वालधि॰॥२७४॥

Tail – पुच्छ *m* & *n* , लूम, लाङगूल *n*

Hairy part of the tail – वालहस्त, वालधि *m*.

क्लीबेऽन शकटोऽस्त्री स्याच्छताङ्ग स्यन्दनो रथ ।

A cart, carriage – अनस् *n* , शकट *m* & *n*.

A cart, chariot.- शताङ्ग, स्यन्दन, रथ *m*

शिबिका याप्ययानं स्याद्दोलाप्रेङ्खादिका स्त्रियाम् ॥२७५

A palanquin – शिबिका *f* , याप्ययान *n*.

A litter, swinging – दोला, प्रेङ्खा *f*

[दोलाय A (*denom v* from दोला)to swing, to fluctuate, to be unsteady]

[या 2 P to go, अनुया to follow, अभिया to approach, आया to come, समाया to meet with, उद्या to rise, प्रत्युद्या to go to meet (a guest), to welcome, प्रया to march, निया to go out]

चक्रं रथाङ्गं नेमि स्त्री प्रधि पुस्यथ धूः स्त्रियाम् ।

Wheel – चक्र, रथाङ्ग *n*

Tire.– नेमि *f* , प्रधि *m*

Yoke – धुर *f*

पत्रं तु वाहनं यानं प्रासङ्गो ना युगाद्युगः ॥

A vehicle, a carriage – पत्र, वाहन, यान *n*.

A yoke – प्रासङ्ग, युगाद्युग *m*

आधोरणा हस्तिपका हस्त्यारोहा निषादिनः ॥ २७६ ॥

An elephant-driver – आधोरण, हस्तिपक, हस्त्यारोह, निषादिन् *m*

सूतो यन्ता सारथिः स्यादश्वारोहास्तु सादिनः ।

A charioteer.- सूत, यन्तृ, सारथि *m.*

A horseman.- अश्वारोह, सादिन् *m.*

रथिनः स्यन्दनारोहाः सेनानीर्वाहिनीपतिः ॥ २७७ ॥

A warrior fighting in a chariot - रथिन्, स्यन्दनारोह *m*

Commander, general.- सेनानी, वाहिनीपति *m.*

भटा योधाश्च योद्धारः सैन्याः स्युः सैनिका हि ये ।

A warrior.- भट, योध, योद्धृ *m.*

A soldier, sepoy - सैन्य, सैनिक *m*

शीर्षण्यं तु शिरस्त्रे स्याद्वारबाणस्तु कञ्चुकः ॥ २७८ ॥

A helmet - शीर्षण्य, शिरस्त्र *n*

Breast plate - वारबाण, कञ्चुक *m*

कवचो स्त्री कङ्कटकस्तनुत्रं वर्म दंशनम् ।

Armour.- कवच *m. n*, कङ्कटक *m.*, तनुत्र, वर्मन्, दंशन *n*

पिनद्धामुक्तसंनद्धसज्जवर्मितदंशिताः ॥ २७९ ॥

Armed equipped - पिनद्ध, आमुक्त, सनद्ध, सज्ज, वर्मित, दंशित *adj*

[नह् 4 P. A to bind, to tie, with अप to untie; with अपि or पि to tie, with उप to cause to be dressed (as a wound), with परि (परिणह्) to span, to surround, to grow large, with सम् to dress, to put on, to prepare for, to be ready]

[मुच 6 P A (मुञ्च) to abandon, to loosen, to release, उन्मुच्, विमुच्, इ० to liberate, to set free.]

पदातिपत्तिपदगाः पताकी वैजयन्तिकः ।

A foot-soldier – पदाति, पत्ति, पदग *m.*

A flag-bearer – पताकिन्, वैजयन्तिक *m*

धन्वी धनुष्मान् धानुष्को निषङ्ग्यस्त्री धनुर्धरः ॥२८०॥

Archer – धन्विन्, धनुष्मत्, धानुष्क, निषङ्गिन्, अस्त्रिन्, धनुर्धर *m*

पुरोगाग्रेसरप्रष्ठपुरोगमपुरःसराः ।

One who is, or fights, in the front of an army, chief, leader – पुरोग, अग्रेसर, प्रष्ठ, पुरोगम, पुरःसर *adj*

स्यात्सहायस्त्वनुचरो मन्दगामी तु मन्थरः ।

A follower – सहाय, अनुचर *adj*

Slow, lazy – मन्दगामिन्, मन्थर *adj*

जङ्घालस्त्वरितो वेगी तरस्वी जवनो जवः ॥ २८१ ॥

Swift, quick, fleet-- जङ्घाल, त्वरित, वेगिन्, तरस्विन्, जवन, जव *adj*

[त्वर् 1 A to make haste]

शूरा वीरश्च विक्रान्तो जेता जिष्णुश्च जित्वर. ।

Brave, courageous – शूर, वीर, विक्रान्त *adj*
Victorious triumphant –जेतृ, जिष्णु, जित्वर *adj*

सायुगीनो रणे साधु पृतना वाहिनी चमू ॥ २८२ ॥
सेना वरूथिनी सैन्यानीकचक्रबलानि च ।

Veteran soldier – सायुगीन *m*

Army, forces – पृतना, वाहिनी, चमू, सेना, वरूथिनी *f*, सैन्य, अनीक, चक्र, बल *n*

ऊर्जस्वल स्यादूर्जस्वी य ऊर्जातिशयान्वित ॥

Strong, energetic – ऊर्जस्वल, ऊर्जस्विन् *adj*

(ऊर्ज *m* =strength, energy)

संपत्ति श्रीश्च लक्ष्मीश्च विपत्त्यां विपदापदौ ॥ २८३ ॥

Riches, wealth, prosperity – संपत्ति, श्री, लक्ष्मी, संपद *f*

Poverty, adversity.– विपत्ति, विपद, आपद *f*

आयुधं तु प्रहरणं शस्त्रमस्त्रमथास्त्रियौ ।

धनुश्चापौ धन्वशरासनकोदण्डकार्मुकम् ॥ २८४ ॥
इष्वासः पुंसि चाथ स्त्री मौर्वी ज्या शिञ्जिनी गुणः ।

Weapon, missile – आयुध, प्रहरण, शस्त्र, अस्त्र *n*

A bow – धनुस, चाप *m* & *n*, धन्वन्, शरासन, कोदण्ड, कार्मुक *n*, इष्वास *m*.

The string of a bow – मौर्वी, ज्या, शिञ्जिनी, गुण *m*

लक्षं लक्ष्यं शरव्यं च शरसायकमार्गणा ॥ २८५ ॥
पत्रीषुबाणविशिखा अजिह्मगखगाशुगा. ।

Target, aim – लक्ष, लक्ष्य, शरव्य *n*

An arrow – शर, सायक, मार्गण, पत्रिन्, इषु, बाण, विशिख, अजिह्मग, खग, आशुग *m*

तूणोपासङ्गतूणीरनिषङ्गा इषुधिर्द्वयो ॥ २८६ ॥
तूण्या खड्गस्तु निस्त्रिंशचन्द्रहासासिरिष्टय ।
कौक्षेयको मण्डलाग्र करवाल. कृपाणवत् ॥ २८७ ॥

Quiver – तूण, उपासङग, तूणीर, निषङग *m*, इषुधि *m f*, तूणी *f*

A sword – खड्ग, निस्त्रिंश, चन्द्रहास, असि, रिष्टि, कौक्षेयक, मण्डलाग्र, करवाल, कृपाण *m*

फलकोऽस्त्री फलं चर्म खड्गमुष्टौ त्सरुः पुमान् ।

A shield.– फलक *m* & *n*, फल, चर्मन् *n*.

The hilt of a sword – त्सरु *m*. = खड्गमुष्टि *f*

द्वयोः कुठार. स्वधिति. परशुश्च परश्वधः ॥ २८८ ॥

An axe – कुठार *m* (or कुठारी *f*), स्वधिति, परशु, परश्वध *m*

स्याच्छस्त्री चासिपुत्री च छुरिका चासिधेनुका ।

A knife – शस्त्री, असिपुत्री, छुरिका, असिधेनुका *f*

प्रासस्तु कुन्त. शङ्कुर्ना शल्यमस्त्री गदा स्त्रियाम् ॥२८९॥

A lance – प्रास, कुन्त *m*

The pointed end of an arrow – शङ्कु *m*, शल्य *m* & *n*

A mace – गदा *f*

वैतालिका बोधकरा बन्दिन स्तुतिपाठका. ।

A bard whose duty is to awake a king at dawn by music or singing – वैतालिक, बोधकर *m*.

A panegyrist, bard – बन्दिन्, स्तुतिपाठक *m*.

रेणुर्द्वयो. स्त्रियां धूलि पांसुर्ना न द्वयो रज ॥ २९० ॥

Dust – रेणु *m* & *f*., धूलि *f*, पांसु *m*, रजस् *n*

पताका वैजयन्ती स्यात्केतनं ध्वजमस्त्रियाम् ।

Flag, banner.– पताका, वैजयन्ती, केतन *n*, ध्वज *m* & *n*

अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यहंपूर्विका स्त्रियाम् ।

Emulation for precedence – अहंपूर्विका *f* = अहं पूर्वमहं पूर्वमिति यया वदति सा ।

आहोपुरुषिका दर्पाद्या स्यात्संभावनात्मनि ॥ २९१ ॥

Self exultation, boasting – आहोपुरुषिका *f* = दर्पाद्यात्मनि संभावना सा ।

अहमहमिका तु सा स्यात्परस्परं यो भवत्यहंकारः ।

Rivalry, emulation – अहमहमिका *f* = परस्परं प्रति योऽहंकारो भवति स. ।

द्रविणं तरःसहोबलशौर्याणि स्थाम शुष्मं च ॥२९१॥

शक्तिः पराक्रम. प्राणो विक्रमस्त्वतिशक्तिता ।

Bravery, daring, prowess.– द्रविण, तरस्, सहस्, बल, शौर्य, स्थामन्, शुष्म *n*, शक्ति *f*, पराक्रम, प्राण *m*

Extraordinary prowess – विक्रम *m* = अतिशक्तिता

(शक् 5 P to be able, to endure)

कक्रिन्नौ प्रधनं युद्धं संग्रामाहवसंयुगा. ॥

अस्त्रियां समरानीकरणा. कलहविग्रहौ ॥ २९२ ॥

संयत्समित्याजियुधो तुमुलं रणसंकुले ।

War, battle, fight, quarrel – काले *m* , प्रधन, युद्ध *n* , संग्राम, आहव, संयुग *m* , समर, अनीक, रण *m* & *n* , कलह, विग्रह *m* , संयत्, समिति, आजि, युध *f*

(युध 4 A to fight, to oppose)

Confusion of battle – तुमुल *n* =रणसंकुलम् ।

(तुमुल *adj* tumultuous, noisy)

उत्पातस्तूपसर्गे स्याद्बलात्कारो हठस्तथा ॥ २१२ ॥

Omens, portent – उत्पात, उपसर्ग *m*

Violence, force – बलात्कार, हठ *m*

नियुद्धं बाहुयुद्धेऽथ बृंहितं करिगर्जितम् ।

Duel, boxing, wrestling – नियुद्ध, बाहुयुद्ध *n*,

The cry or roaring of elephants – बृंहित, करिगर्जित *n*

(गर्ज् 1 P to roar, to thunder)

व्यूहस्तु बलविन्यासो विस्फारो धनुष स्वन ॥२१३॥अ

Array of battle – व्यूह *m* = बलविन्यास ।

(विन्यास *m* arrangement)

The twang of a bow-string – विस्फार *m* = धनुष. स्वनः ।

मूर्च्छा तु कश्मलं मोहोऽप्यवमर्दस्तु पीडनम् ।

Swoon, fainting – मूर्च्छा *f*, कश्मल *n*., मोह *m*

Devastation, inflicting pain or punishment on an enemy by laying the country waste – अवमर्द *m*, पीडन *n*

अभ्यवस्कन्दनं त्वभ्यासादनं विजयो जय ॥ २९४ ॥

Assault, attack, besieging – अभ्यवस्कन्दन, अभ्यासादन

Victory, triumph, success – विजय, जय *m*.

(स्कन्द 1 P to burst out, to jump, अवस्कन्द् to assail, to besiege, आस्कन्द to attack)

(जि 1 P to conquer, to overpower, to win, with अभि to assail, with परा (Atm) to defeat, with वि (Atm) to be victorious जिगीष् *desid* of जि to desire, to conquer)

वैरशुद्धिः प्रतीकारो वैरनिर्यातनं च सा ।

Vengeance, retaliation – वैरशुद्धि *f*, प्रतीकार *m*, वैरनिर्यातन *n*

अपक्रमोऽपयानं च संद्रावो विद्रवो द्रव ॥ २९५ ॥

Flight – अपक्रम *m*, अपयान *n*, संद्राव, विद्रव, द्रव *m*

पराजयः पराभूतिस्त्रिषु नष्टतिरोहितौ ।

Defeat – पराजय *m* , पराभूति *f*

Those who are lost or missing, or have disappeared – नष्ट, तिरोहित *adj*

(नश् 4 P. to disappear, to perish)

निषूदनं निहननं क्षणनं च निर्हिंसनम् ॥ २९६ ॥
निर्वापणं विशसनं मारणं प्रतिघातनम् ।
उद्वासनप्रमथनक्रथनोज्जासनानि च ॥ २९७ ॥
आलम्भपिञ्जविशरघातोन्माथवधा अपि ।

Killing, destroying – निषूदन, ...उज्जासन *n* , आलम्भ, पिञ्ज, विशर, घात, उन्माथ, वध *m*

[क्षण् 8 P A to wound निषूद् 10 P to kill. शॄ 9 P to hurt, to wound. विशॄ *Pass* to fade away, to be divided (*p. p.* शीर्ण) हिंस् 1 & 7 P to destroy, to kill मन्थ् 9 P to churn, to crush, to kill, उन्मथ् to agitate.]

स्यात्पञ्चता कालधर्मो दिष्टान्तः प्रलयोऽत्ययः ॥२९८॥
अन्तो नाशो द्वयोर्मृत्युर्मरणं निधनोऽस्त्रियाम् ।

Death, perishing – पञ्चता *f*., कालधर्म, दिष्टान्त, प्रलय, अत्यय, अन्त,नाश *m*., मृत्यु *m*. & *f*., मरण *n*., निधन *m*. & *n*.

[ली 4 A. & 9 P. (also विली) to vanish, to die, to be dissolved, to be melted, with प्र to be destroyed.]

परासुप्राप्तपञ्चत्वपरेतप्रेतसंस्थिता. ॥ २९९ ॥
मृतप्रमीतौ त्रिष्वेते चिता चित्या चितिः स्त्रियाम् ।

Dead, perished – परासु, प्राप्तपञ्चत्व, परेत, प्रेत, संस्थित, मृत, प्रमीत *adj*.

A funeral pile – चिता, चित्या, चिति *f*.
(मृ 6 A to die).

कबन्धोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्धं कलेवरम् ।

A headless trunk –कबन्ध *m n*.=क्रियायुक्त इ०.
(अपमूर्ध *adj*. headless.)

श्मशानं स्यात्पितृवनं कुणपः शवमस्त्रियाम् ॥ ३०० ॥

A cemetery – श्मशान, पितृवन *n*.

Corpse, dead body.– कुणप *m*., शव *m*. & *n*.

प्रग्रहोपग्रहौ बन्द्यां कारा स्याद्बन्धनालये ।

Captivity, imprisonment, seizing, capturing. A prisoner, captive.–प्रग्रह, उपग्रह, *m*., बन्दी *f*.

Prison – कारा *f* =बन्धनालय *n*

पुंसि भूम्न्यसवः प्राणाश्चैवं जीवोऽसुधारणम् ॥३०१॥

Life, the vital winds, soul.– असु, प्राण *m* & *pl*

Life, living – जीव *m* , असुधारण *n.*

आयुर्जीवितकालो ना जीवातुर्जीवनौषधम् ।

Life, age or duration of life – आयुस् *n.*, जीवितकाल *m*

A drug for re-animating the dead.– जीवातु *m.*= जीवनौषधम *n*

इति क्षत्रियवर्ग. ।

ऊरव्या ऊरुजा अर्या वैश्या भूमिस्पृशो विश॰ ॥२०२॥

The Vaisya caste, a man of the agricultural or mercantile tribe – ऊरव्य, ऊरुज, अर्य, वैश्य, भूमिस्पृश्, विश् *m*

आजीवो जीविका वार्त्ता वृत्तिर्वर्तनजीवने ।

Livelihood, profession – आजीव *m* , जीविका, वार्त्ता, वृत्ति *f* , वर्तन, जीवन *n*

स्त्रियां कृषि पाशुपाल्यं वाणिज्यं चेति वृत्तय ॥२०३॥

Agriculture – कृषि *f*

Profession of tending cattle, or herds.– पाशुपाल्य *n*

Trade – वाणिज्य *n.*

याच्ञयाप्तं याचितकं स्यादृणं पर्युदञ्चनम् ।

उद्धारोऽर्थप्रयोगस्तु कुसीदं वृद्धिजीविका ॥ २०४ ॥

A borrowed thing, loan.– याचितक *n* = याच्ञयाप्तम् ।

Debt.– ऋण, पर्युदञ्चन *n* , उद्धार *m*

Usury, the profession of money-lenders – अर्थप्रयोग *m* , कुसीद *n* , वृद्धिजीविका *f*

उत्तमर्णाधमर्णौ द्वौ प्रयोक्तृग्राहकौ क्रमात् ।

Creditor, money-lender, banker – उत्तमर्ण, प्रयोक्तृ *adj*

Debtor – अधमर्ण ग्राहक *adj*

क्षेत्राजीवः कर्षकश्च कृषिकश्च कृषीवलः ॥ ॥

A farmer – क्षेत्राजीव, कर्षक, कृषिक, कृषीवल *m.* or *adj*

पुंनपुंसकयोर्वप्रः केदारः क्षेत्रमेव च ।

A field, farm – वप्र *m* & *n* , केदार *m* , क्षेत्र *n*

लोष्टानि लेष्टवः पुंसि सीत्यं कृष्टं च हल्यवत् ॥२०६॥

A clod of earth – लोष्ट *n* , लेष्टु *m.*

Ploughed, tilled – सीत्य, कृष्ट, हल्य *adj*

प्राजनं तोदनं तोत्रं खनित्रमवदारणे ।

A whip, a lash.– प्राजन, तोदन, तोत्र *n*

Pick-axe.– खनित्र, अवदारण *n*.

(खन् 1 P. A to dig; with उत् to dig out, to destroy, with नि to bury).

दात्रं लवित्रं फालस्तु कृषको लाङ्गलं हलम् ॥२०७॥
गोदारणं च सीरोऽथ सीता लाङ्गलपद्धतिः ।

A scythe – दात्र, लवित्र *n*

Plough-share – फाल, कृषक *m*

A plough – लाङ्गल, हल, गोदारण *n* , सीर *m*.

A furrow – सीता *f* , लाङ्गलपद्धति *f*.

तिलगोधूमचणकयवनीवारशालय. ॥ २०८ ॥
मसूरसर्षपाद्याश्च शमी शिम्बा त्रिषूत्तरे ।
रिद्धमावासितं धान्यं पूतं तु बहुलीकृतम् ॥२०८॥(अ)

Different kinds of corn – तिल *m*. sesamum, गोधूम *m*. wheat, चणक *m* gram, यव *m* barley, नीवार *m*. rice growing wild, शालि *m* rice मसूर *m* A kind of pulse. सर्षप *m* Mustard

A legume or pod.– शमी, शिम्बा *f*.

Winnowed & stored (grain &c) – रिद्ध, आवसित *adj*

Threshed & winnowed – पूत, बहुलीकृत *adj*.

धान्यं व्रीहिः स्तम्बकरि. कणिशं सस्यमञ्जरी ।

Corn, grain, seed.– धान्य, व्रीहि, स्तम्बकरि *m*.

Ear of corn – कणिश *n* =सस्यमञ्जरी.

कडङ्गरो बुसं क्लीबे धान्यत्वचि तुषः पुमान् ॥३०९॥

Husk.– कडङ्गर *m* , बुस *n* , तुष *m* =धान्यत्वच् *f*

किंशारुः सस्यशूकं स्यात् स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः ।

The beard or awn of corn – किंशारु *m*.

Awn, a bristle – शूक *n*

A clump or cluster of grass, a sheaf of corn, &c – स्तम्ब *m* =तृणादिन गुच्छ. ।

अयोग्रं मुसलोऽस्त्री स्यादुदूखलमुलूखलम् ।

Pestle for cleansing rice, &c.– अयोग्र *n* , मुसल *m* & *n*

Mortar for the same.– उदूखल, उलूखल *m*

प्रस्फोटनं शूर्पमस्त्री चालनी तितउः पुमान् ॥३१०॥

A winnowing basket.– प्रस्फोटन *n*., शूर्प *m*. & *n*.

A sieve, colandar.– चालनी *f*.; तितउ *m*.

स्यूतोऽथ पिटकण्डोलौ पाकस्थानमहानसे ।

Gunny bag, sack – स्यूत *m*

A basket – पिट, कण्डोल *m*

A kitchen – पाकस्थान, महानस *n*

सूदास्तु सूपकाराश्च बल्लवाश्चुल्लिरन्तिका ॥ ३११ ॥

A cook – सूद, सूपकार, बल्लव *m*

Fire-place, oven –चुल्लि, अन्तिका *f*

हसन्त्यङ्गारशकटी चाङ्गारोऽलातमुल्मुकम् ।

A portable fire-place – हसन्ती, अङगारश-कटी *f*

Charcoal (burning or not), a fireband. –अङ्गार *m* , अलात, उल्मुक *n*

कलशस्तु घटो भाण्डे पात्रावपनभाजनम् ॥ ३१२ ॥

An earthen vessel – कलश, घट *m*

Vessel, pot – भाण्ड, पात्र, आवपन, भाजन *n*

क्लीबेम्बरीषं भ्राष्ट्रो ना कन्दुर्वा स्वेदनी स्त्रियाम् ।

A frying-pan – अम्बरीष *n* , भ्राष्ट्र *m*

A sauce-pan, a vessel for boiling or distilling.– कन्दु *m* & *f* , स्वेदनी *f*

पिठर. स्थाल्युखा कुण्डं मणिक स्यादलञ्जर ॥३१२॥अ

Any cooking vessel.– पिठर *m.*, स्थाली, उखा *f*, कुण्ड *n*.

A large earthen jar – मणिक, अलञ्जर *m*

अस्त्री शाकं हरितकं वेषवार उपस्कर ।

Any leaf, flower, fruit, stalk, root &c. used as a vegetable – शाक *m.* & *n.*, हरितक *n.*

A condiment, a spice, or seasoning – वेषवार, उपस्कर *m.*

मरीचं कोलकं कृष्णमथ शुण्ठी महौषधम् ॥३१२॥आ

Pepper – मरीच, कोलक, कृष्ण *n*

Ginger – शुण्ठी, महौषध *n*

हरिद्रा काञ्चनी पीता लाजा पुंभूम्नि चाक्षता ।

Turmeric – हरिद्रा, काञ्चनी, पीता *f*

Fried grain – लाज, अक्षत *m plu*

सैन्धवं लवणं खण्डविकार. शर्करा सिता ।

Salt.– सैन्धव, लवण *n*

Sugar, sugar-candy – खण्डविकार *m* ; शर्करा, सिता *f*

चिक्कणं मसृणं स्निग्धं संमृष्टं शोधितं समे ॥ ३१३ ॥

Unctuous, oily, smooth.– चिक्कण, मसृण, स्निग्ध *adj*.

Clean, pure.– संमृष्ट, शोधित *adj*

ओदनोऽस्त्री भक्तमन्नं पौल्यपूपादिकं तु तत् ।

Food, meals – ओदन *m* & *n* , भक्त, अन्न *n.*

Bread of wheat – पौलि *f.*

A kind of sweetmeat or food – अपूप *m*

घृतमाज्यं हविः सर्पिर्दुग्धं क्षीरं पयः समम् ॥ २१४ ॥

Ghee – घृत, आज्य, हविस्, सर्पिस् *n.*

Milk – दुग्ध, क्षीर, पयस् *m.*

पयस्यं दधितक्रादि नवनीतं नवोद्धृतम् ।

Any thing made of milk – पयस्य *adj.*
=दाधि० (दधि *n.* curds, तक्र *n* sour milk.)

Butter – नवनीत, नवोद्धृत *n*

म्रक्षणाभ्यञ्जने तैलं गोविट् गोमयमस्त्रियाम् ॥२१५॥

Oil – म्रक्षण, अभ्यञ्जन, तैल *n.*

Cow-dung – गोविष् *f* , गोमय *m* & *n.*

अशनाया बुभुक्षा क्षुद् ग्रासस्तु कवलः पुमान् ।

Hunger, appetite – अशनाया, बुभुक्षा, क्षुध् *f*

A mouthful.– ग्रास, कवल *m.*

तर्षं पिपासा तृड् जग्धिराहारः पुंसि भोजनम्॥२१६॥

Thirst - तर्ष *m* , पिपासा, तृष् *f*

Dinner, meal.– जग्धि *f*, आहार *m* ; भोजन *n*

सपीतिः स्त्री तुल्यपानं सग्धिः स्त्री सहभोजनम् ।

Drinking together with equals.– सपीति *f.*, तुल्यपान *n*.

Eating together with equals.– सग्धि *f*, सहभोजन *n*

कामं प्रकामं पर्याप्तं निकामेष्टं यथेप्सितम् ।

Sufficient, enough – काम, प्रकाम, पर्याप्त, निकाम, इष्ट, यथेप्सित *adj* & *adv*

गोपे गोपालगोसंख्यगोधुगाभीरवल्लवाः ॥ ३१७ ॥

A cow-herd, a milkman.– गोप, गोपाल, गोसंख्य, गोदुह्, आभीर, वल्लव *m.* & *f.*

(गां दोग्धि इति गोधुक् = उ० त०)

(दुह् 2 P. A to milk, to yield milk or other desired object.)

उक्षा भद्रो बलीवर्द ऋषभो वृषभो वृषः ।
अनड्वान् सौरभेयो गौरुक्ष्णां संहतिरौक्षकम् ॥

An ox, a bull – उक्षन्, भद्र, बलीवर्द, ऋषभ, वृषभ, वृष, अनडुह्, सौरभेय, गो *m*.

An old ox – जरद्गव, वृद्धोक्ष *m*

सद्योजातस्तर्णकः स्याद् दम्यवत्सतरौ समौ ॥ ३१८ ॥

A very young calf – तर्णक *m* – सद्यो जातो वत्सः ।

A young bullock – दम्य, वत्सतर *m*

धूर्वहे धुर्यधौरेयधुरीणाः सधुरंधराः ।

A beast of burden, one capable of bearing the yoke, prominent – धूर्वह, धुर्य, धौरेय, धुरीण, धुरंधर *m.* & *adj.*

आपीनमूधो गौरुस्रा सौरभेयी च शृङ्गिणी ॥३१९॥

Udder – आपीन, ऊधस *n*

A cow – *गो, उस्रा, सौरभेयी, शृङगिणी *f*

वैशाखमन्थमन्थानोऽप्यथ सदानदामनी ।

A churning stick – वैशाख, मन्थ, *मथिन् *m*

A rope, the tether of an animal – सदान, दामन् *n.*

करभाः स्युः शृङ्खलका उष्ट्रस्तु स्यात्क्रमेलकः ॥३२०॥

The young of a camel – करभ, शृङ्खलक *m.*

A camel – उष्ट्र, क्रमेलक *m*

मेढ्रोरभ्रोरणोर्णायुमेषवृष्णय एडके ।

Sheep, ram – मेढ, उरभ्र, उरण, ऊर्णायु, मेष, वृष्णि, एडक *m*

(ऊर्णायु from ऊर्णा *f.* wool.)

अजे छागोऽथ बालेया रासभा गर्दभा. खरा. ॥३२१॥

A goat (he or she) – अज *m* (अजा *f*), छाग *m* (छागी *f*)

An ass - बालेय, रासभ, गर्दभ, खर *m*

पण्याजीव सार्थवाहो नैगमो वाणिजो वणिक् ।

A merchant, trader.– पण्याजीव, सार्थवाह, नैगम, वाणिज, वणिज *m*

विक्रेता क्रायिकस्तौ द्वौ मूल्य वस्नोऽप्यवक्रय.॥३२२॥

Seller – विक्रेतृ *m*

Purchaser – क्रायिक *m*

Price, value – मूल्य *n* , वस्न, अवक्रय *m*

[क्री 9 P A to buy, विक्री (A) to sell, परिक्री (A) to hire]

नीवी परिपणो मूलधन लाभोऽधिक फलम् ।

Capital – नीवी (or ०वि) *f* , परिपण *m*., मूलधन *n*.

Profit – लाभ *m*. = अधिक फलम्।

नैमेयनिमयौ पण्यं विक्रेयं पणितव्यवत् ॥ ३२३ ॥

Barter, exchange – नैमेय, निमय *m*.

Articles for sale, commodity – पण्य, विक्रेय, पणितव्य *adj*

पुमानुपनिधिर्न्यासः प्रतिदानं तदर्पणम् ।

Deposit – उपनिधि, न्यास *m.*

The return of a deposit.– प्रतिदान *n* = न्यासस्यार्पणम् ।

[अर्प (*Cau* of ऋ) to deliver, to restore.]

विपणो विक्रयः सत्यंकार सत्यापनं तथा ।

Sale – विपण, विक्रय *m*

Ratification of a bargain.– सत्यंकार *m.*, सत्यापन *n*

मानं तुलाङ्गुलिप्रस्थैः संख्या एकादयस्तथा ॥ ३२४ ॥

Measure – मान *n*

तुलामान *n* measure of weight, अङ्गुलिमान *n* measure of length and area, प्रस्थमान *n.* measure of capacity

Number – संख्या *f.*

पादस्तुरीयो भागः स्यादंशभागौ तु वण्टके ।

A quarter – पाद *m* =तुरीयो भागः ।

A part, fraction, share –अंश, भाग, वण्टक *m.*

(भज् 1 P A. to divide, विभज् to distribute, to divide amongst, to distinguish)

द्रव्यं वित्तं स्वापतेयं रिक्थमृक्थं धनं वसु ॥ ३२५ ॥

हिरण्यं द्रविणं द्युम्नमर्थरैविभवा अपि ।

Riches, wealth, money – द्रव्य, वित्त, स्वापतेय, रिक्थ, ऋक्थ, धन, वसु, हिरण्य, द्रविण, द्युम्न *n*., अर्थ, रै, विभव *m*.

स्यात्कोशश्च हिरण्यं च हेमरूप्ये कृताकृते ॥ २२६ ॥

Treasure, hoard, consisting of ornaments and bullion – कोश *m* , हिरण्य *n*.=कृताकृते हेमरूप्ये

गारुत्मतं मरकतमश्मगर्भो हरिन्मणिः ।
शोणरत्नं लोहितकः पद्मरागोऽथ मौक्तिकम् ॥ २२७ ॥
मुक्ताथ विद्रुमः पुंसि प्रवालं पुंनपुंसकम् ।

Emerald.– गारुत्मत, मरकत *n* , अश्मगर्भ, हरिन्मणि *m*

Ruby – शोणरत्न *n* , लोहितक, पद्मराग *m*.

Pearl – मौक्तिक *n* , मुक्ता *f*

Coral – विद्रुम *m* , प्रवाल *m* & *n*.

हीरकश्चाथ रत्ने स्यान्मणिः स्वर्णे तु काञ्चनम् ॥२२८॥
चामीकरं जातरूपं हिरण्यं हेम हाटकम् ।
तपनीयं शातकुम्भं सुवर्णं कनकं तथा ॥ २२९ ॥
रुक्मं कार्तस्वरं जाम्बूनदमष्टापदोऽस्त्रियाम् ।

Diamond – हीरक *m*.

A jewel, a precious stone.– रत्न *n*, मणि *m* & *f*

Gold – स्वर्ण, काञ्चन, चामीकर, जातरूप, हिरण्य, हेमन्, हाटक, तपनीय, शातकुम्भ, सुवर्ण, कनक, रुक्म, कार्तस्वर, जाम्बूनद *n*, अष्टापद *m* & *n*

रूप्यं तु रजतं ताम्रं लोहः कालायसायसी ॥ ३३० ॥
मण्डूरमथ काचोऽथ रसः सूतश्च पारदे ।

Silver – रूप्य, रजत *n*

Copper – ताम्र *n*.

Iron – लोह *m*, कालायस, अयस् *n*

Iron rust – मण्डूर *n*

Glass – काच *m*

Quick-silver, mercury – रस, सूत, पारद *m*

आरकूटोऽस्त्रियां वङ्गे त्रपु नागे च सीसकम् ।

Brass - आरकूट *m* & *n*

Tin – वङ्ग, त्रपु *n*

Lead – नाग, सीसक *n*

पिचुस्तूलो मधु क्षौद्रं मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम् ॥३३१॥

Cotton – पिचु, तूल *m*

Honey – मधु, क्षौद्र *n*

Bee's wax – मधूच्छिष्ट *n*, सिक्थक *n*.

इति वैश्यवर्गः ।

शूद्राश्चावरवर्णाश्च वृषलाश्च जघन्यजा. ।

The *Su*dra caste – शूद्र, अवरवर्ण, वृषल, जघन्यज *m*

कुम्भकार कुलाल. स्यात्पलगण्डस्तु लेपक ॥ ३३२ ॥

A potter – कुम्भकार, कुलाल *m*.

A mason – पलगण्ड, लेपक *m*

तन्तुवाय कुविन्द स्यात् तुन्नवायस्तु सौचिक ।

A weaver – तन्तुवाय, कुविन्द *m*

A tailor – तुन्नवाय, सौचिक *m*

पादूकृच्चर्मकार स्याद् व्योकारो लोहकारक. ॥ ३३३ ॥

A shoe-maker, cobbler – पादूकृत्, चर्मकार *m*

A black-smith – व्योकार, लोहकार *m*.

नाडिंधम स्वर्णकार कलादो रुक्मकारक ।

A gold-smith – नाडिंधम, स्वर्णकार *m*.

A silver-smith – कलाद, रुक्मकारक *m*.

तक्षा तु वर्धकिस्त्वष्टा रथकारश्च काष्ठतट ॥ ३३४ ॥

A carpenter.– तक्षन्, वर्धकि, त्वष्टृ, रथकार, काष्ठतक्ष् *m*

(तक्ष् 1 & 5 P. to cut to pieces)

रङ्गाजीवश्चित्रकार. क्षुरी मुण्डी च नापित ।

A dyer.– रङ्गाजीव, चित्रकार *m*.

A barber – क्षुरिन्, मुण्डिन्, नापित *m*

(मुण्ड् 1 P to shave)

निर्णेजक स्याद्रजक शौण्डिको मण्डहारक ॥२३५॥

A washerman – निर्णेजक, रजक *m*

A vender of spirituous liquors – शौण्डिक, मण्डहारक *m*

जावाल स्यादजाजीव शिल्पी कारुस्तथा समौ ।

A shepherd – जावाल, अजाजीव *m*

An artificer, an artist – शिल्पिन्, कारु *m*

नटशैलूषभरताश्चारणास्तु कुशीलवा ॥ २३६ ॥

An actor – नट, शैलूष, भरत *m*

A strolling player, a panegyrist – चारण, कुशीलव *m*

जीवान्तक शाकुनिको द्वौ वागुरिकजालिकौ ।
मासिक कौटिकश्चाथ मालाकारस्तु मालिक ॥२३७॥

A fowler – जीवान्तक, शाकुनिक *m*

A hunts-man – वागुरिक, जालिक *m*

A butcher – मासिक, कौटिक *m*

A gardener – मालाकार, मालिक *m*

भृतको भृतिभुक् कर्मकरो वैतनिकोऽपि स ।

A labourer – भृतक, भृतिभुज्, कर्मकर, वैतनिक *m*.

विवर्णः पामरो नीचः प्राकृतश्च पृथग्जनः ॥ २३८ ॥
निहीनोऽपसदो जाल्मः क्षुल्लकश्चेतरश्च सः ।

Low-born, ignoble, worthless.– विवर्ण, पामर, नीच, प्राकृत, पृथग्जन, निहीन, अपसद, जाल्म, क्षुल्लक, इतर *adj*

भृत्ये दासेरदासेयदासगोप्यकचेटकाः ।
नियोज्यकिंकरप्रैष्यभुजिष्यपरिचारकाः ॥ २३९ ॥

A servant, a dependent, an attendant – भृत्य, दासेर, दासेय, दास, गोप्यक, चेटक, नियोज्य, किंकर, प्रैष्य (or प्रेष्य), भुजिष्य, परिचारक *m*

मन्दस्तुन्दपरिमृज आलस्यः शीतकोऽलसोऽनुष्णः ।
दक्षे तु चतुरपेशलपटवः सूत्थान उष्णश्च ॥२४०॥

Dull, stupid, idle – मन्द, तन्दपरिमृज, आलस्य, शीतक, अलस, अनुष्ण *adj*

Active, clever, careful.– दक्ष, चतुर, पेशल, पटु, सूत्थान, उष्ण *adj*.

चण्डालप्लवमातङ्गा निषादश्वपचावपि ॥ २४१ ॥

A man of the most degraded caste – चण्डाल, प्लव, मातङ्ग, निषाद, श्वपच *m*.

भेदा किरातशबरपुलिन्दा म्लेच्छजातयः ।

A barbarian, a savage, a man of the

hill tribes – किरात, शबर, पुलिन्द *m*.

(म्लेच्छ *m*. =A barbarian, a foreigner)

व्याधो मृगवधाजीवो मृगयुर्लुब्धकोऽपि सः ॥३४२॥

A man living by hunting, a forester – व्याध, मृगवधाजीव, मृगयु, लुब्धक *m*.

कौलेयक. सारमेय शुनक श्वा च कुक्कुर ।

अलर्क. स प्रयोगेण शुनी च सरमा च सा ॥ ३४३ ॥

A dog, cur – कौलेयक, सारमेय, शुनक, श्वन्, कुक्कुर *m*

A mad dog – अलर्क *m* =योगेनोन्मत्तत्व प्राप्त श्वा।

A bitch – शुनी, सरमा *f*

आच्छोदनं मृगव्य स्यादाखेटो मृगया स्त्रियाम् ।

Hunting, chase – आच्छोदन, मृगव्य *n* , आखेट *m* , मृगया *f*.

चौरपाटच्चरस्तेनदस्युतस्करमोषका ॥ ३४४ ॥

A thief, robber, &c – चौर, पाटच्चर, स्तेन, दस्यु, तस्कर, मोषक *m*

चौरिका स्तैन्यचौर्ये च स्तेयं लोप्त्रं तु तद्धने ।

A theft, robbing, stealing – चौरिका *f*; स्तैन्य, चौर्य *n*

Thing stolen – स्तेय, लोप्त्र *n*.=चौर्यधन *n*.

उन्माथः कूटयन्त्रं स्याद्वागुरा मृगबन्धनी ॥ ३४५ ॥

A snare, trap.– उन्माथ *m.*, कूटयन्त्र *n.*

A noose – वागुरा, मृगबन्धनी *f*

शुल्वं वराटकं स्त्री तु रज्जुस्त्रिषु वटी गुणः ।

A string, rope, cord –शुल्व,वराटक *n* , रज्जु *f* , वटी *m f n* , गुण *m.*

उद्घाटनं घटीयन्त्रं सूत्राणि नरि तन्तवः ॥

A wind-lass – उद्घाटन, घटीयन्त्र *n.*

Thread, fibre –सूत्र *n.*, तन्तु *m.*

मञ्जूषायां पेटक स्याद् भारयष्टिर्विहंगिका ॥ ३४६ ॥

A box – मञ्जूषा *f* , पेटक *m*

A Peg in the wall – भारयष्टि, विहंगिका *f.*

पाञ्चालिका पुत्रिका स्याच्छाणस्तु निकषः कषः ।

A doll, puppet – पाञ्चालिका, पुत्रिका *f*

A touch-stone or grind-stone.– शाँण, निकष, कष *m*

उपानत्पादुका पादूरश्वादेस्ताडनी कशा ॥ ३४७ ॥

A shoe – उपानह्, पादुका, पादू *f*

A whip, lash – कशा *f.*=अश्वादेस्ताडनी ।

मूषा भस्त्रा वेधनिका कर्तरी च पृथक् पृथक् ।

A crucible.– मूषा *f.*

A bellows.– भस्त्रा *f.*

A perforater – वेधनिका *f.*

Scissors – कर्तरी *f*

क्रकचः करपत्रं स्याच्छिल्पं कर्म कलादिकम् ॥ ३४८ ॥

A saw – क्रकच *m* , करपत्र *n.*

Art in general, manual or mechanical art, articles of art – शिल्प *n.*=कलादिकं कर्म ।

प्रतिमानं प्रतिबिम्बं प्रतिमा प्रतियातना प्रतिच्छाया ।
प्रतिकृतिरर्चा पुंसि प्रतिनिधिरुपमोपमानं स्यात्॥३४९

Resemblance, an image, an idol, a picture.– प्रतिमान, प्रतिबिम्ब *n* , प्रतिमा, प्रतियातना, प्रतिच्छाया, प्रतिकृति, अर्चा *f* , प्रतिनिधि *m*

Likeness, comparison – उपमा *f.*

An image – उपमान *n*

वाच्यलिङ्गाः समस्तुल्यः सदृक्षः सदृशः सदृक् ।
साधारण समानश्च स्युरुत्तरपदे त्वमी ॥ ३५० ॥
निभसंकाशनीकाशप्रतीकाशोपमादयः ।

Like, similar, equal – सम, तुल्य, सदृक्ष, सदृश, सदृश्, साधारण, समान *adj.*

The same meaning as above (always used at the end of a compound).– निभ,

सकाश, नीकाश, प्रतीकाश, उपमा, इ०. [तुल् 10 P to weigh, to compare]

भृति स्त्री पणनिर्वेशौ भर्म मूल्यं च वेतनम् ॥३५१॥

Wages, salary, pay.– भृति *f*, पण, निर्वेश *m*, भर्मन्, मूल्य, वेतन *n*

सीध्वासवौ तु मदिरा हाला कादम्बरी सुरा ।
मधु मद्यं च माध्वीकमवदंशस्तु भक्षणम् ॥ ३५२ ॥

Wine, spirituous liquor – सीधु, आसव *m.*, मदिरा, हाला, कादम्बरी, सुरा *f*, मधु, मद्य, माध्वीक *n.*

Anything that excites thirst or relish.– अवदंश *m*, भक्षण *n.*

शुण्डापानं मदस्थानं मधुवारा मधुक्रमा. ।

A tavern – शुण्डापान, मदस्थान *n*

A habitual practice of drinking.– मधुवार, मधुक्रम *m*

चषकोऽस्त्री पानपात्रमापानं पानगोष्ठिका ॥ ३५३ ॥

A goblet, drinking-cup.– चषक *m.* & *n*; पानपात्र *n*

A company for drinking.– आपान *n.*, पान-गोष्ठिका *f.*

स्यान्माया शाम्बरी मायाकारस्त्वैन्द्रजालिक. ।

Jugglery, magic, illusion.– माया, शाम्बरी *f*

A juggler – मायाकार, ऐन्द्रजालिक *m*.

धूर्तोऽक्षदेवी कितवोऽक्षधूर्तो द्यूतकृत्समाः ।

A gambler – धूर्त, अक्षदेविन्, कितव, अक्षधूर्त, द्यूतकृत *m*.

(द्युत pp. of दिव् (दीव्) 4 P. to play, to gamble)

द्यूतोऽस्त्रियामक्षवती कैतवं पण इत्यपि ॥ ३५४ ॥

Gambling – द्यूत *m* & *n* , अक्षवती *f* , कैतव *n* , पण *m*

पणोऽक्षेषु ग्लहोऽक्षास्तु देवनाः पाशकाश्च ते ।

A wager, stake at play - पण, ग्लह *m*

A die – अक्ष, देवन, पाशक *m*

अष्टापदं शारिफलं प्राणिद्युतं समाह्वय. ॥ ३५५ ॥

Chess-board – अष्टापद, शारिफल *n*

(शारि *m*.=A man at chess.)

A match, cock-fighting – प्राणिद्यूत *n*., समाह्वय *m*.

इति शूद्रवर्ग. ।

सुकृती पुण्यवान् धन्यो महेच्छस्तु महाशयः ।

Fortunate, lucky, happy – सुकृतिन्, पुण्यवत्, धन्य *adj*

Noble-minded, magnanimous, ambitious –महेच्छ, महाशय *adj*

हृदयालुः सहृदयो महोत्साहो महोद्यमः ॥ ३५६ ॥

Kind-hearted, benevolent – हृदयालु, सहृदय *adj*

Persevering, energetic –महोत्साह,महोद्यम *m.*

प्रवीणो निपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः ।

कृती च कुशलश्चापि प्रतीक्ष्यः पूज्य एव च ॥ ३५७ ॥

Clever, competent, skilful, proficient, versed –प्रवीण, निपुण, अभिज्ञ, विज्ञ, निष्णात, शिक्षित, कृतिन्, कुशल *adj*

Venerable, honourable.– प्रतीक्ष्य, पूज्य *adj.*

(शिक्ष् 1 A to learn, शिक्षय *Caus.* to teach)

(ईक्ष् 1 A to look, to behold, to see, अधीक्ष् to suspect, अपेक्ष् to want, to desire, to intend, to require, अवेक्ष् to perceive, to consider, to mind, प्रत्यवेक्ष् to inspect, समवेक्ष् to

reflect, to pay regards to, उपेक्ष् to disregard, to neglect, to connive at, परीक्ष् to examine, प्रतीक्ष् to wait, to expect, समीक्ष् to consider)

स्युर्वदान्यस्थूललक्ष्यदानशौण्डा बहुप्रदे ।

Liberal, bounteous.– वदान्य, स्थूललक्ष्य, दानशौण्ड, बहुप्रद *adj*

जैवातृकः स्यादायुष्मान् सरलोदारदक्षिणाः ॥ ३५८ ॥

Long-lived.– जैवातृक, आयुष्मत् *adj*

Gentle, sincere, polite.– सरल, उदार, दक्षिण *adj*.

हर्षमाणो विकुर्वाणः प्रमना हृष्टमानस ।

Jolly, gay, merry.–हर्षमाण, विकुर्वाण, प्रमनस, हृष्टमानस *adj*

दुर्मना विमना अन्तर्मना. स्यादुत्क उन्मना ॥ ३५९ ॥

Sad, depressed, uneasy –दुर्मनस्, विमनस्, अन्तर्मनस् *adj*

Longing, eager, ardent.–उत्क, उन्मनस् *adj*.

प्रतीते प्रथितख्यातवित्तविज्ञातविश्रुताः ।

Famous, renowned, celebrated – प्रतीत, प्रथित, ख्यात, वित्त, विज्ञात, विश्रुत *adj*.

(इ 2 P to go, with अति to surpass, to

transgress, with अधि (*Atm*) to study, to learn; with अव to understand, to know, to believe; with उत् to rise, to spring up, with उप to approach, with प्रति to learn, to know, to be convinced of, to believe.)

(प्रथ् 1 A to be famous; *Caus* प्रथय to celebrate, to make famous, to extend, to show, to praise)

इभ्य आढ्यो धनी स्वामी त्वीश्वर पतिरीशिता॥२६०॥
अधिभूर्नायको नेता प्रभु परिवृढोऽधिपः ।

Rich, opulent.– इभ्य, आढ्य, धनिन् *adj.*

Lord, master, owner, leader – स्वामिन्, ईश्वर, *पति, ईशितृ, *अधिभू, नायक, नेतृ, प्रभु, परिवृढ, अधिप *adj.*

(ईशितृ from ईश् 2 A to be master of, to govern, to be able.)

(अधिप from पा 2 P to protect, to preserve, *Cau* पालय to protect)

लक्ष्मीवान्-लक्ष्मणो मूके वावाक् स्निग्धे तु वत्सल.॥२६१

Prosperous, fortunate, lucky.– लक्ष्मीवत्, लक्ष्मण *adj.*

Dumb.– मूक, अवाच् *adj*

Affectionate, friendly.– स्निग्ध, वत्सल *adj*.
(स्निह् 4 P. to bear affection to; *Cau.* to fascinate, to charm)

तत्परे प्रसितासक्तावर्थी चोद्युक्त उत्सुक ।

Intent or bent upon, deligent, anxious, solicitous – तत्पर, प्रसित, आसक्त, अर्थिन्, उद्युक्त, उत्सुक *adj*

[सक्त *pp* of सञ्ज् 1 P (सजति) to adhere, to be attached, with व्यति to connect mutually, with आ to be attached to, to be engaged in]

[युज् 7 P A to join, to connect, to endow, to direct, to appoint, to employ, *Pass* to be fit, *Cau* or 10 P. means the same, with अनु (*Atm*) to ask; with अभि (*Atm*) to be accused, to be asked (in law-suit), with उप *Pass* to be suitable, to be of use, to be necessary, with नि (*Atm*) to appoint, to order, with प्र (*Atm*) to employ, to direct, with वि or

विप्र (*Atm*) to separate, to deprive, with सम् to unite, to endow.]

स्याद्दयालुः कारुणिकः कृपालुः सूरतः समाः ॥

Kind, gracious, compassionate.– दयालु, कारुणिक, कृपालु, सूरत *adj*

स्वतन्त्रोऽपावृतः स्वैरी स्वच्छन्दो निरवग्रहः ॥ ३६२ ॥

Independent, free, unrestrained – स्वतन्त्र, अपावृत, स्वैरिन्, स्वच्छन्द, निरवग्रह *adj*

परतन्त्रः पराधीनः परवान्नाथवानपि ।

अधीनो निघ्न आयत्तो दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ॥ ३६३ ॥

Dependent, helpless, subject to – परतन्त्र, पराधीन, परवत, नाथवत, अधीन, निघ्न, आयत्त *adj*.

Lazy, tedious – दीर्घसूत्र, चिरक्रिय *adj*.

(यत् 1 A to exert oneself, to endeavour, निर्यातय *Cau* to restore, to return, to pardon)

[यम् (यच्छ्) 1 P to govern, to restrain, to give, with आ (*Atm*) to stop, to bend, with व्या (*Atm*) to exert one's power, to fight, to open wide (one's eyes), with उत् to endeavour, to study, with अभ्युत् to raise, to lift up, with उप *Atm*. to marry,

with नि to stop, to govern, to curb, with प्र to offer, to pay]

जाल्मोऽसमीक्ष्यकारी स्यात् कुण्ठो मन्दः क्रियासु यः ।

Imprudent, thoughtless – जाल्म, असमीक्ष्यकारिन् *adj*

Slothful, indolent, (also blunt as weapon).– कुण्ठ *adj* =य क्रियासु मन्द. स. ।

बुभुक्षितः स्यात्क्षुधितो जिघत्सुरशनायितः ॥ ३६४ ॥

Hungry – बुभुक्षित, क्षुधित, जिघत्सु, अशनायित *adj*

(क्षुध 4 P to be hungry)

समौ स्वात्मंभरि कुक्षिंभरिर्भक्षकघस्मरौ ।

Selfish – आत्मंभरि, कुक्षिंभरि *adj*

Greedy, voracious – भक्षक, घस्मर *adj*.

लुब्धोऽभिलाषुकस्तृष्णक् समौ लोलुपलोलुभौ ॥३६५

Covetous, greedy – लुब्ध, अभिलाषुक, तृष्णज् *adj*

Very greedy – लोलुप, लोलुभ *adj*.

(लुभ् 4 P to covet, to desire; *Cau* to allure, to entice away, with प्रवि it means the same)

(अभि ?षुक from लष् 1 P with अभि to desire.)

सोन्मादस्तून्मदिष्णुः स्यादविनीतः समुद्धतः ।

A drunkard, a sot – सोन्माद, उन्मदिष्णु *adj*

Immodest, insolent – अविनीत, समुद्धत *adj*.

मत्ते शौण्डोत्कटक्षीबाः सान्द्रं स्निग्धश्च मेदुरः ॥ ३६६

Intoxicated.– मत्त, शौण्ड, उत्कट, क्षीब *adj*.

Soft, thick, smooth.– सान्द्र, स्निग्ध, मेदुर *adj*

कम्रः कामयिताऽभीकः कामुकः कामनोऽनुकः ।

Desirous, longing, courting – कम्र, कामयितृ, अभीक, कामुक, कामन, अनुक *adj*

विधेयो विनयग्राही वचनेस्थित आश्रवः ॥ ३६७ ॥

Obedient, dutiful – विधेय, विनयग्राहिन्, वचनेस्थित, आश्रव *adj*

वश्यः प्रणेयो निभृतविनीतप्रश्रिताः समाः ।

Modest, gentle – वश्य, प्रणेय, निभृत, विनीत, प्रश्रित *adj*.

(भृ 3 P A. to bear, to hold, to wear, to nourish, to fill.)

[श्रि 1 P. A. to go, to enter, with आ to have recourse to, to take refuge, to inhabit, to depend upon; with उत् (*Atm.*) to

rise, to raise, with सम् to unite, to attain]

धृष्टे धृष्णग् वियातश्च प्रगल्भ प्रतिभान्विते ॥ ३६८ ॥

Bold, audacious, officious – धृष्ट, धृष्णज, वियात *adj*

Prompt, ready, confident – प्रगल्भ, प्रतिभान्वित *adj*

(धृष् 1 & 5 P to be bold, to dare, with अभि *Cau.* to overpower, to confront, to face)

स्यादधृष्टे तु शालीनो विलक्षो विस्मयान्विते ।

Bashful, shy – अधृष्ट, शालीन *adj*

Astonished, surprised – विलक्ष, विस्मयान्वित *adj*

(स्मि 1 A. to smile, with वि to be surprised, to admire)

अधीरे कातरस्त्रस्ते भीरुभीरुकभीलुका ॥ ३६९ ॥

Perplexed, overcome by fear or hunger. –अधीर, कातर *adj*

Frightened, terrified, timid – त्रस्त, भीरु, भीरुक, भीलुक *adj*

(त्रस् 1, 4 P to tremble, to be afraid of,

with अप to shrink, to retire in fear)

शरारुर्घातुको हिंस्रः स्याद्वर्धिष्णुस्तु वर्धनः ।

Ferocious, cruel – शरारु, घातुक, हिंस्र *adj*

Growing, thriving – वर्धिष्णु, वर्धन *adj*

(वृध् 1 A. to grow, to increase, to prosper, with परि *Caus* to rear, to breed up)

सहिष्णुः सहनः क्षन्ता तितिक्षुः क्षमिता क्षमी॥३७०॥

Forbearing, patient – सहिष्णु, सहन, क्षन्तृ, तितिक्षु, क्षमितृ, क्षमिन् *adj*

क्रोधनोऽमर्षणः कोपी चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः ।

Irritable – क्रोधन, अमर्षण, कोपिन् *adj*

Extremely irritable – चण्ड *adj* =अत्यन्तं कोपनः ।

(कुप् 4 P to become excited, to be angry)

जागरूको जागरिता निद्राणशयितौ समौ ॥ ३७१ ॥

Waking, vigilant – जागरूक, जागरितृ *adj*.

Asleep.– निद्राण, (निद्रित), शयित *adj*

(जागृ 2 P to wake, to be roused.)

(द्रै 1 P or द्रा 2 P or निद्रा 2 P to sleep)

(शी 2 A. to lie down, to sleep; with अति to surpass)

स्वप्नक् शयालुर्निद्रालु कुवादकुचरौ समौ ।

Sleepy – स्वप्नज्, शयालु, निद्रालु *adj*

Censorious, detracting, low.– कुवाद, कुचर *adj*

(स्वप् 2 P. to sleep.)

वाग्मी वदावदो वक्ता वागीशो वाक्पति समौ ॥

A speaker, eloquent – वाग्मिन्, वदावद, वक्तृ *adj*

Orator, extempore speaker.–वागीश, वाक्पति *adj*.

स्याज्जल्पाकस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्ह्यवाक् ॥३७२॥

Talkative, loquacious.– जल्पाक (or जल्पक), वाचाल, वाचाट, बहुगर्ह्यवाच *adj*

तूष्णींशीकस्तु तूष्णीको नग्नोऽवासा दिगम्बर ।

Silent, taciturn – तूष्णींशिल, तूष्णीक *adj*.

Naked – नग्न, अवासस्, दिगम्बर *adj*.

निष्कासितोऽवकृष्ट स्यादपध्वस्तस्तु धिक्कृतः ॥३७३॥

Driven out.– निष्कासित, अवकृष्ट *adj*,

Defied, despised – अपध्वस्त, धिक्कृत *adj*.

[कस् 1 P. to go; with निस् *Cau.* (निष्कासय) to turn out, to drive out, with वि to open, as a flower.]

(कृष् 1 P. to draw, अवकृष् to draw away, to remove; with उत to raise, with विप्र to conquer)

प्रत्यादिष्टो निरस्तः स्यात्प्रत्याख्यातो निराकृतः ।

Rejected, repudiated – प्रत्यादिष्ट, निरस्त, प्रत्याख्यात, निराकृत *adj*

(दिश् 6 P to show, with अनु to order, with अप to pretend, with व्यप to name falsely, to pretend; with आ to order, to prescribe, to advise, with प्रत्या to repudiate, with समा to declare, to teach, with उप to teach, to advise, with निर् to point to)

निकृतः स्याद्विप्रकृतो विप्रलब्धस्तु वञ्चितः ॥ ३७४ ॥

Offended, injured.– निकृत, विप्रकृत *adj*

Cheated, deceived – विप्रलब्ध, वञ्चित *adj*

(वञ्च् 1 P to deceive.)

मनोहत प्रतिहतः कांदिशीको भयद्रुतः ।

Disappointed, grieved.– मनोहत, प्रतिहत *adj*

Fugitive – कांदिशीक, भयद्रुत *adj*

(हन् 2 P to strike, to wound, to hurt,to kill,to destroy, with अप to remove, with अभि to assail, to strike, with आ to strike, to beat, with प्रत्या to drive back, with व्या to obstruct, to impede, to delay, with प्रति to drive back, to keep off, to prevent, with सम् to put to-gether)

आपन्न आपत्प्राप्त स्यादबाधस्तु निरर्गल ॥ ३७४ ॥अ

Miserable, reduced in circumstances – आपन्न, आपत्प्राप्त *adj*

Unrestrained, unchecked – अबाध, निरर्गल *adj*.

अधिक्षिप्त प्रतिक्षिप्तो बद्धे कीलितसंयतौ ।

Detracted, censured.– अधिक्षिप्त, प्रतिक्षिप्त *adj*

Bound, fet tered, confined.– बद्ध, कीलित, संयत *adj*

[बन्ध् 9 P. to bind, to fix on (as an inclination), to gain, to get, with अनु to unite, to hold together, to follow, with आ to fasten.]

आत्तगर्वोऽभिभूत· स्याद्विहस्तव्याकुलौ समौ ॥३७५॥

Humiliated.– आत्तगर्व, अभिभूत *adj.*

Helpless, bewildered – विहस्त, व्याकुल *adj.*

(दा 3 P. A to give, to grant, to bestow, with आ A to take, to receive, to seize *pp* of आदा=आत्त)

व्यसनार्तोपरक्तौ द्वौ विलीने विद्रुतद्रुतौ ।

Fallen in difficulty – व्यसनार्त, उपरक्त *adj*

Molten, melted – विलीन, विद्रुत, द्रुत *adj*

(रञ्ज् 1, 4 P to dye, to colour, to glow, to attach oneself to, *Cau* रञ्जय to colour, to please, to satisfy, with अभि to rejoice, with अनु to grow red or fond, to be attached, with वि to be alienated, to retire from.)

द्वेष्ये त्वक्षिगत· स्याद्विवशविक्लवविह्वला ॥

Odious, hateful, inimical – द्वेष्य, अक्षिगत *adj.*

Afflicted, suffering from– विवश, विक्लव, विह्वल *adj*

(द्विष् 2 P A to hate)

चिकुरः स्यात्तु चपल आततायी वधोद्यतः ॥ ३७६ ॥
Active, subtle.– चिकुर, चपल *adj*
A felon, murderer – आततायिन्, वधोद्यत *adj*
दोषैकदृक् पुरोभागी निकृतस्त्वनृजुः शठः ।
Envious, censorious.– दोषैकदृश्, पुरोभागिन् *adj*.

Cunning, rogue.– निकृत, अनृजु, शठ *adj*.
[दृश् 1 P. (पश्य) to see, to behold, to look at, *Cau* to show.]

कर्णेजप सूचक. स्यात्पिशुनो दुर्जन. खलः ॥३७७॥
A back-biter – कर्णेजप, सूचक *adj*
Wicked, base.– पिशुन, दुर्जन, खल *adj*.
(सूच् 10 P to indicate, to suggest)

नृशंसो घातुक क्रूर पापो धूर्तस्तु वञ्चक ।
Wicked, cruel.– नृशंस, घातुक, क्रूर, पाप *adj*
Deceitful, wily.– धूर्त, वञ्चक *adj*.

अज्ञे मूढयथाजातमूर्खवैधेयबालिशा ॥ ३७८ ॥
Ignorant, foolish, childish – अज्ञ, मूढ (or मुग्ध), यथाजात, मूर्ख, वैधेय, बालिश *adj*
[मुह् 4 P to be faint, to lose conscious-

ness, to fail; with परि *Cau.* (A) to confound.]

[जन् (जा) 4 A. to be born, to be produced, जनय् *Cau.* to bring forth, to produce.]

निःस्वस्तु दुर्विधो दीनो दरिद्रो दुर्गतोऽपि सः ।

Poor, wretched – निःस्व, दुर्विध, दीन, दरिद्र, दुर्गत *adj.*

(दी 4 A. to waste, to go to ruin. दरिद्रा 2 p. to be poor or needy.)

कदर्ये कृपणक्षुद्रौ याचके मार्गणार्थिनौ ॥ ३७९ ॥

Miser, miserly – कदर्य, कृपण, क्षुद्र *adj.*

A begger, mendicant.– याचक, मार्गण, अर्थिन् *adj*

(याच् 1 A to beg, to solicit.)

अहंकारी स्यादहंयुः पक्षिसर्पाद्योऽण्डजाः ।

Proud, conceited, elated – अहंकारिन्, अहंयु *adj.*

Oviparous (birds, serpents, &c.)–अण्डज *adj* =पक्षिसर्पादय ।

उद्भिदस्तरुगुल्माद्या उद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम् ॥ ३८० ॥

Vegetable.– उद्भिद् *adj*.=तरुगुल्म-आदय ।

Sprouting, germinating – उद्भिद, उद्भिज्ज, उद्भिद *adj*.

सुन्दरं रुचिरं चारु सुषमं साधु शोभनम् ।
कान्तं मनोरमं रुच्यं मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलम् ॥ ३८१ ॥

Beautiful, pleasing, handsome, pretty – सुन्दर, रुचिर इ० *adj*

(कम् 1 A to love, to desire)

(रम् 1 A to be delighted, to rejoice, to have sensual intercourse with, to sport; with आ (P.) to cease, with उप (P) to cease, to desist from, with वि (P)to cease)

अभीष्टेऽभीप्सितं हृद्यं दयितं वल्लभं प्रियम् ।

Desirable, favourite, beloved – अभीष्ट, अभीप्सित, इ० *adj*.

[इष (इच्छ) 6 P. (with अभि) to wish, to cherish]

निकृष्टकुत्सितावद्यगर्ह्ययाप्यावमाधमाः ॥ ३८२ ॥

Low, base, ignoble.– निकृष्ट, कुत्सित, अवद्य, गर्ह्य, याप्य, अवम, अधम *adj*

मलीमसं तु मलिनं कच्चरं मलदूषितम् ।

Dirty, soiled.- मलीमस, मलिन, इ० *adj*
(दुष 4 P to be bad, to be faulty)

पूतं पवित्रं मेध्यं च मृष्टनिर्णिक्तशोधितम् ॥

Sacred, holy.- पूत, पवित्र, मेध्य *adj*.
Pure, clear, clean - मृष्ट, निर्णिक्त, शोधित *adj*
(पू 9 P. A, 4 A to purify, to make pure निज 3 P A to cleanse. शुध् 4 P to be purified, to be pure)

असारं फल्गु शून्यं तु वशिकं तुच्छरिक्तके ॥ ३८३ ॥

Feeble, worthless, useless - असार, फल्गु *adj*
Empty, void, vacant - शून्य, वशिक, इ० *adj*.
(रिच 4 P A to evacuate, to leave, with अति to surpass.)

क्लीबे प्रधानं प्रमुखपरार्ध्यानुत्तमोत्तमाः ।
मुख्यवर्यवरेण्याग्र्याः श्रेष्ठपुष्कलसत्तमाः ॥ ३८४ ॥

Chief, prominent, conspicuous, best, excellent - प्रधान *n*, परार्ध्य, अनुत्तम, मुख्य...अग्र, श्रेष्ठ .. *adj*

स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुंगवर्षभकुञ्जराः ।
सिंह-शार्दूल-नागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ॥ ३८५ ॥

The best, excellent (when used at the end of a compound as नरपुंगव)—व्याघ्र, पुंगव, ऋषभ, नाग *m*.

विशङ्कटं पृथु बृहद् विशालं पृथुलं महत् ।
वड्रोरुविपुलं पीनपीव्नी तु स्थूलपीवरे ॥ १८६ ॥

Vast, extensive, large, great.—विशङ्कट, पृथु, बृहत्, विशाल, पृथुल, महत, वड्र, उरु, विपुल *adj*

Bulky, big, fat.—पीन, पीवन्, स्थूल, पीवर *adj*.

स्तोकाल्पक्षुल्लकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दभ्रं कृशं तनु ।
स्त्रियां मात्रा त्रुटिः पुंसि लवलेशकणाणवः ॥ १८७ ॥

Little, small, fine, slender, bit, whit, particle.—स्तोक, अल्प, क्षुल्लक, सूक्ष्म, श्लक्ष्ण, दभ्र, कृश, तनु *adj* , मात्रा, त्रुटि *f* ; लव, लेश, कण, अणु *m*

प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यं स्फारं च बहुलं बहु ।
भूयो भूरि च भूयिष्ठमप्रधानोपसर्जने ॥

Much, abundant, full—प्रभूत, प्रचुर, प्राज्य, स्फार, बहुल, बहु, भूयस्, भूरि, भूयिष्ठ *adj*

Insignificant, subordinate.—अप्रधान, उपसर्जन *n*.

परःशताद्यास्ते येषां परा संख्या शतादिकात् ॥१८८॥

More than hundred.—परःशत *adj*.

More than thousand.– पर.सहस्र *adj*.

गणनीये तु गणेयं संख्याते गणितमथ समं सर्वम् ।
विश्वमशेषं कृत्स्नं समस्तनिखिलाखिलानि निःशेषम् ॥
समग्रं सकलं पूर्णमखण्डं स्यादनूनके । [३८९

That which is to be counted; calculable, measurable.– गणनीय, गणेय *adj*.

Counted, estimated.– संख्यात, गणित *adj*.

All, whole, entire, complete – सम, सर्व, विश्व, अशेष, कृत्स्न, समस्त, निखिल, अखिल, निःशेष, समग्र, सकल, पूर्ण, अखण्ड, अनून *adj*.

घनं निरन्तरं सान्द्रं पेलवं विरलं तनु ॥ ३९० ॥

Thick, dense, close.– घन, निरन्तर, सान्द्र *adj*.

Thin, delicate, sparse.– पेलव, विरल, तनु *adj*

सविधे निकटासन्नसंनिकृष्टसमीपवत् । [३९१
उपकण्ठान्तिकाभ्यर्णाभ्यासाभ्याशाप्यभितोऽव्ययम् ॥

Near, close, in the vicinity or neighbourhood – सविध, निकट, आसन्न, संनिकृष्ट, समीप, उपकण्ठ, अन्तिक, अभ्यर्ण, अभ्यास or अभ्याश *adj*., अभितस् *adv*.

संसक्ते त्वव्यवहितं स्याद्दूरं विप्रकृष्टकम् ।

Touching, adjoining.– संसक्त, अव्यवहित *adj*.,

Distant, far.– दूर, विप्रकृष्ट *adj*

निष्प्रभे विगतारोकौ प्रहितप्रेषितौ समौ ॥ ३९२ ॥

Dim, faint, pale.– निष्प्रभ, विगत, अरोक *adj*

Sent – प्रहित, प्रेषित *adj*

(हि 5 P. to go, to send)

वर्तुलं निस्तलं वृत्तं बन्धुरं तून्नतानतम् ।

Round, circluar – वर्तुल, निस्तल, वृत्त *adj.*

Uneven, undulating – बन्धुर *adj.*=उन्नत च तदानतं च =उन्नतानतम् ।

(नम् 1 p to bow, to submit, to bend, with उत् to rise, to erect, with परि to grow old or ripe)

उच्चप्रांशून्नतोदग्रोच्छ्रितास्तुङ्गेऽथ चानते ॥ ३९३

अवाग्रावनते वक्रे त्वराल कुञ्चितं नतम् ।

आविद्धं कुटिलं भुग्नं वेल्लितं जिह्ममित्यपि ॥ ३९४

High, lofty, tall.– उच्च, प्रांशु, उन्नत, उदग्र, उच्छ्रित, तुङ्ग *adj*

Bent down, low – आनत, अवाग्र, अवनत *adj*

Crooked, bent, distorted, zigzag – वक्र, अराल, कुञ्चित, नत, आविद्ध, कुटिल, भुग्न, वेल्लित, जिह्म *adj.*

ऋजावजिह्मप्रगुणौ व्यस्ते त्वप्रगुणाकुलौ ।

Straight, erect, sincere, upright.– ऋजु, अजिह्म, प्रगुण *adj*

Tossed up and down, confounded –व्यस्त, अप्रगुण, आकुल *adj*.

शाश्वतस्तु ध्रुवो नित्यसदातनसनातनाः ॥ ३९५ ॥

Eternal, everlasting, perpetual – शाश्वत, ध्रुव, नित्य, सदातन, सनातन *adj*

स्थास्नुः स्थिरतरः स्थेयान् स्थावरो जङ्गमेतरः ।

Stable, fixed, steady.– स्थास्नु, स्थिरतर, स्थेयस् *adj*

Immovable – स्थावर, जङ्गमेतर *adj*

अतिरिक्तः समधिकश्चरिष्णु चरजङ्गमम् ॥ ३९६ ॥

Excessive, superfluous – अतिरिक्त, समधिक *adj*

Movable – चरिष्णु, चर, जङ्गम *adj*.

चलनं कम्पनं कम्प्रं चलं लोलं चलाचलम् ।

चञ्चलं तरलं चैव पारिप्लवपरिप्लवे ॥ ३९७ ॥

Shaking, trembling.– चलन, कम्पन, कम्प्र *adj*

Unstable, changing, unsteady.– चल, लोल, चलाचल, चञ्चल, तरल, पारिप्लव, परिप्लव *adj*.

कर्कशं कठिनं क्रूरं कठोरं निष्ठुरं दृढम् ।

Hard, severe, cruel, rough.– कर्कश, कठिन, क्रूर, कठोर, निष्ठुर, दृढ *adj*

पुराणे प्रतनप्रत्नपुरातनचिरंतना. ॥ ३९८ ॥

Old, ancient.– पुराण, प्रतन, प्रत्न, पुरातन, चिरंतन *adj*.

प्रत्यग्रेऽभिनवो नव्यो नवीनो नूतनो नवः ।

नूत्नश्च सुकुमारे तु कोमलं मृदुलं मृदु ॥ ३९९ ॥

New, modern, fresh.– प्रत्यग्र, अभिनव, नव्य, नवीन, नूतन, नव, नूत्न *adj*

Tender, delicate, soft – सुकुमार, कोमल, मृदुल, मृदु *adj*.

अन्वगन्वक्षमनुगेऽनुपदं क्लीबमव्ययम् ।

Following, behind.– अन्वच्, अन्वक्ष, अनुग *adj*., अनुपदम् *adv*

(अञ्च् 1 P. to go, to honour, with उत् to rise.)

प्रत्यक्षं स्यादैन्द्रियकमप्रत्यक्षमतीन्द्रियम् ॥

perceptible, felt by the senses, sensible – प्रत्यक्ष, ऐन्द्रियक *adj*.

Imperceptible, unattainable by the

senses, transcendental – अप्रत्यक्ष, अतीन्द्रिय *adj*.

एकतानोऽनन्यवृत्तिरेकाग्रैकायनावपि ॥ ४०० ॥

With concentrated mind or attention, abstracted – एकतान, अनन्यवृत्ति, एकाग्र, एकायन *adj*.

पुंस्यादि पूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्या अथास्त्रियाम् ।
अन्तो जघन्यं चरममन्त्यपाश्चात्यपश्चिमा ॥ ४०१ ॥

First, beginning from, in front – आदि *m*, पूर्व, पौरस्त्य, प्रथम, आद्य *adj*

Last, ending in, in the rear.– अन्त *m* & *n*, जघन्य, चरम, अन्त्य, पाश्चात्य, पश्चिम *adj*.

मोघं निरर्थकं स्पष्टं स्फुटं प्रव्यक्तमुल्वणम् ।

Useless, vain, fruitless – मोघ, निरर्थक *adj*.

Clear, obvious, evident – स्पष्ट, स्फुट, प्रव्यक्त, उल्वण *adj*

(*अञ्ज् 7 P. to anoint, to smear, to adorn,* with वि to make clear.)

साधारणं तु सामान्यमेकाकी त्वेक एककः ॥ ४०२ ॥

Common, ordinary, general.– साधारण, सामान्य *adj*.

Single, individual, alone, one.– एकाकिन्, एक, एकक *adj*.

प्राप्यं गम्यं समासाद्यं सकीर्णाकीर्णसंकुलम् ।

To be obtained, to be reached – प्राप्य, गम्य, समासाद्य *adj*

Mixed, crowded, confused –सकीर्ण, आकीर्ण, सकुल *adj*

(कॄ 6 P to scatter, to pour out, with व्यति to throw up, with नि to cast down, with परि to surround, with वि to scatter)

अरुंतुदस्तु मर्मस्पृग् भिन्नार्थेऽन्येतरावपि ॥

Touching to the quick, piercing the vital parts – अरुंतुद, मर्मस्पृश् *adj*

Different, other than – भिन्न, अन्य, इतर *adj*

(मर्माणि स्पृशति इति म० from मर्मन् & स्पृश् 6 P to touch, to reach, to give.)

संकटं ना तु सबाधो गहनं कलिलं समे ॥ ४०३ ॥

Narrow, difficult, crowded up, impossible – संकट *adj* , संबाध *m*.

Abstruse, entangled, difficult.– गहन, कलिल *adj*.

ग्रन्थितं संदितं दृब्धं विसृतं विस्तृतं ततम् ।

Bound together, compiled, knotted – ग्रन्थित, संदित, दृब्ध *adj.*

Extended, spread, enlarged – विसृत, विस्तृत, तत *adj*

(ग्रथ् or ग्रन्थ् 9 P to tie, to knot, to compose, with उत् to untie)

[सृ 1 P to go, to move, with अनु to follow, to pursue, with अप to retire, to withdraw, with प्र to extend]

(स्तृ 5 P A to spread, to expand, with वि to spread, to extend)

[तन् 8 P A to draw (as a bow), to cover, to augment, with आ to stretch, to draw, with प्र to spread, to diffuse, to begin (as a sacrifice), with वि to stretch out, to arrange (as a sacrifice]

अन्तर्गतं विस्मृते स्यात् पक्कं परिणते तथा ॥

Forgotten – अन्तर्गत, विस्मृत *adj.*

Ripe – पक्क, परिणत *adj.*

वेल्लितप्रेङ्खिताधूतचलिताकम्पिता धुते ॥ ४०४ ॥

Shaken, trembling.– वेल्लित, प्रेङ्खित, आधूत, चलित, आकम्पित, धुत *adj*.

(इङ्ख 1 P to tremble, to move, with प्र to tremble)

(धू 1, 5, 6, 9, 10 P A to shake, to blow, to shake off, to remove)

(चल 1 P to move, to go, to go away, to swerve, with उत् to depart, to set out, with प्र to tremble, with प्रवि to deviate)

(कम्प 1 A to tremble, to move to and tro, with अनु to pity)

प्राप्तप्रणिहिते अस्ताविद्धक्षिप्तेरिता समा ।

Found out, obtained – प्राप्त, प्रणिहित *adj*

Thrown, sent forth – अस्त, आविद्ध, क्षिप्त, ईरित *adj*.

(आप 5 P to obtain, to attain, with प्रत्यव to recover, with परि to finish, to cease, with प्र to reach, to find, with वि to pervade, to occupy, to fill, with सम् to finish, with परिसम् to bring to a full completion, with अनुप्र to recover, to find out.)

(धा 3 P. A to put, with अन्तर् to cover, to eclipse, with अपि or पि to shut, to cover, to make invisible, with अभि (*Atm*) to name, to declare, with समा (*Atm*) to direct to collect one's thoughts, to fix one's mind upon, with उप to place in, to place under, to affix, to employ, with तिरस् to hide, to disappear, with नि to lay down, to bury, with प्रणि to put on, with संनि to put together, to collect, with परि to put on a garment, to dress, with पुरस् to put at the head, to esteem, with संवि to dispose of, to put in order, with सम् to put together, to combine, to direct, with अतिसम् to deceive)

(अस 4 P. to throw, with अप to lay aside, to put off, with नि to resign, with उपनि to entrust, with निस् to destroy, to drive back, with वि to separate, to divide.)

(क्षिप् 6 P to throw, with अधि to slander, to

abuse; with आ to insult, to accuse, with नि to put down, to entrust)

(ईर् 1, 10 P. to go, to move, to throw, with उत् to utter, to speak, with प्र to push on, to incite)

वृते तु वृतवावृतावामं पक्वेतर च तत् ॥

Chosen, selected - वृत्त, वृत, वावृत्त *adj*

Raw, unripe.- आम, पक्वेतर *adj*.

(वृ 5 P A. to cover, to surround, with प्रा to put on, with वि to explain)

प्रवृद्धप्रसृते न्यस्तनिसृष्टे गुणिताहते ॥ ४०५ ॥

Increased, grown - प्रवृद्ध, प्रसृत *adj*

Left, given up - न्यस्त, निसृष्ट *adj*

Multiplied.- गुणित, आहत *adj*.

(गुण 10 P to multiply)

निदिग्धोपचिते गूढगुप्ते गुण्ठितरूषिते ।

Culled, gathered - निदिग्ध, उपचित *adj*.

Concealed, hidden, secret.- गूढ, गुप्त *adj*.

Covered over, wrapped up.- गुण्ठित, रूषित *adj*

(चि 5 P. A. to collect, to heap; with

अप to diminish; with उप to gather, to increase, with निस् to decide, with परि to make acquainted, with वि to search, to examine)

[गुह् (गूह्) 1 P A to conceal, to hide; with उप to embrace.]

[गुप् (गोपाय्) 1 P to conceal, to protect]

कृतं प्रणीतं रचितं सृष्टं तु स्याद्विनिर्मितम् ॥

Composed, prepared (as a book) –कृत-प्रणीत, रचित *adj*

Created, produced – सृष्ट, विनिर्मित *adj*

[कृ 8 P A. to make, to perform, to compose, with अङ्गी to accept, with अलम् to adorn, with आ *Cau.* (आकारयति) to call, with निरा to disown, to disapprove; with आविस् to manifest, with उप to serve, to oblige, with चमत् to be surprised, to wonder, with तिरस् to despise, to surpass, with विप्र to injure, with प्रति to repay, to resist, to cure, with वि to change, with सत् to

honour, with सम् (संस्कृ) to hallow, to adorn]

(नी 1 P. A to carry, to lead, with अनु to reconcile, with अभि to represent, to act, to indicate by signs, with आ to bring, with उप to invest with the sacred thread, with निर् to settle, with परि to marry, with प्र to perform, to compose, to love, with वि to govern, to instruct.)

(रच् 10 P to make, to arrange, to compose)

(मा 3 A to measure, with अनु to infer, to conclude, with उप to compare, with निर् to build, to create)

वेष्टितं स्याद्वलयितं संवीतं रुद्धमावृतम् ॥ ४०६ ॥

Surrounded, encircled – वेष्टित, वलयित, संवीत, रुद्ध, आवृत *adj*

(वेष्ट् 1 A. to surround.)

विविधं स्याद्बहुविधं नानारूपं पृथग्विधम् ।
उच्चावचं नैकभेदं सुदूरं दीर्घमायतम् ॥४०६॥ (अ)

Various, of various sorts, manifold.–

विविध, बहुविध, नानारूप, पृथग्विध, उच्चावच, नैकभेद *adj*.

Long, wide – सुदूर, दीर्घ, आयत *adj*

महार्घं बहुमूल्यं स्यान्मूषितं चोरितं समे।

Precious, costly – महार्घ, बहुमूल्य *adj*.

Stolen – मूषित, चोरित *adj*.

(चुर् 10 P. to steal, to rob)

रुग्णं भुग्नेऽथ निशितक्ष्णुतशातानि तेजिते॥

Diseased, ill, sick, – रुग्ण, भुग्न *adj*

Sharpened, polished – निशित, क्ष्णुत, शात, तेजित *adj*

(रुज् 6 P to afflict with pain or disease, to be bent or crooked)

(भुज् 6 P to bend, to make crooked.)

द्रुतावदीर्णे उद्गूर्णोद्यते स्यन्ने स्नुतं स्रुतम्॥ ४०७॥

Melted – द्रुत, अवदीर्ण *adj*

Raised, up-lifted (as weapon) – उद्गूर्ण, उद्यत *adj*

Oozed out, dropped down – स्यन्न, स्नुत, स्रुत *adj*.

(द्रु 1 P. to run, to melt. स्यन्द् 1 A. to drop, to flow स्रु 1 P. to flow)

मिश्रा उपाहितघ्रातदिग्धसंकलितोद्धृता ।

Joined, **brought** to-gether – उपाहित *adj*.

Smelt – घ्रात *adj*

Smeared, anointed – दिग्ध *adj*.

Added together – संकलित *adj*

Raised up, lifted up – उद्धृत *adj*

[घ्रा (जिघ्र) 1 P. to smell. दिह् 2 P A. to smear, with सम् to doubt]

[कल् 10 P A (also आकल्) to perceive, to consider, with सम् to drive together, to add together]

निर्वाणो मुनिवह्न्यादौ पृथक् च क्वथितं शृतम् ॥४०८

Died (as sages), blown out, extinguished (as fires, lamps) – निर्वाण *adj*.=मुनिवह्नि-दीपादिषु प्रयुक्त ।

Boiled, decocted – क्वथित *adj*

Cooked, served (as food) – शृत *adj*

(क्वथ् 1 P. A. to boil. श्री 9 P. A. to fry, to cook)

पुष्टे तु पुषितं सोढे क्षान्तमुद्वान्तमुद्गते ।

Fed, nourished – पुष्ट, पुषित *adj*

Suffered, borne – सोढ, क्षान्त *adj*

Vomitted.– उद्वान्त, उद्गत *adj*.

(पुष् 4, 9 P to nourish, to augment, to enhance, to thrive, to prosper)

(सह् 1 A to bear, to undergo, to endure, to forbear, to allow, to be able, with उत् to exert, with प्रोत् *Cau* to encourage)

(क्षम् 4 P, 1 A to endure, to bear, to pardon, to be able)

[वम् 1 P to vomit (also उद्वम्), to send forth]

दान्तस्तु दमिते शान्तः शमिते प्रार्थितेऽर्दितः ॥

Restrained, curbed – दान्त, दमित *adj*

Pacified, calmed.– शान्त, शमित *adj*.

Implored, prayed, requested.– प्रार्थित, अर्दित *adj*.

(दम् 4 P to be tamed, to tame)

[शम् 4 P to cease, to be appeased or calm, with नि (*Cau*.) to hear]

(अर्थ् 10 A. to ask, to request, with अभि and प्र means the same, with सम् to consider, to expect, to judge, to determine.)

प्रुष्टप्लुष्टोषिता दग्धे विद्धे छिद्रितवेधिते ॥ ४०९ ॥

Burnt, scorched – प्रुष्ट, प्लुष्ट, उषित, दग्ध *adj*.

Pierced, bored – विद्ध, छिद्रित, वेधित *adj*

(दह् 1 P to burn, to consume by fire, to give pain)

[विध 6 P (*Cau* वेधय) to pierce, to perforate]

ज्ञप्तस्तु ज्ञपिते छन्नश्छादिते पूजितेऽञ्चित ।

पूर्णस्तु पूरिते क्लिष्टः क्लिशितेऽवसिते सित ॥ ४०९ अ

Advised, taught – ज्ञप्त, ज्ञपित *adj*.

Covered – छन्न, छादित *adj*

Honoured, revered.- पूजित, अञ्चित *adj*

Filled up, full – पूर्ण, पूरित *adj*

Troubled, distressed – क्लिष्ट, क्लिशित *adj*

Finished – अवसित, सित *adj*

(ज्ञप् 10 P A to teach, to declare)

(छद् 1, 10 P to cover, to hide)

(पूज् 10 P to adore, to honour, to worship)

(पृ 3 P , पॄ 3, 9 P , पूर् 10 P. to fill, to complete)

(क्लिश् 4, 9 P to torment, to vex, to suffer, to be distressed)

सिद्धे निर्वृत्तनिष्पन्नौ दारिते भिन्नभेदितौ ।

Accomplished, finished, ready - सिद्ध, निर्वृत्त, निष्पन्न *adj*

Cut, broken - दारित, भिन्न, भेदित *adj*

[सिध 1, 4 P to be accomplished, to succeed, *Cau* (साधय) to accomplish]

(वृत् 1 A to be, to act, to behave, to come to pass, to take place, to live, to subsist, with अनु to follow, to resemble, to obey, with व्या to turn away from, with नि to return, retire, with निर् to be accomplished, to be finished, *Cau* (निर्वर्तय) to finish, to make ready, with वि to revolve, to roll, to turn round, to return)

(पद् 4 A to go, with आ to come near,

to undergo, with व्या to perish, *Cau.* (व्यापादय) to destroy, to kill, with उत् to spring up, to rise, to be born, with उप to come to, to be suitable, to be right, with निस् to be accomplished, with प्र to attain, to resort to, with प्रति to go to, to enter, to recover, to restore, with वि to perish, to be ruined, to be in distress, with सम् (*Caus*) to procure, to bring about)

[दॄ 4, 9 P. to tear, to burst, दारय (Caus) means the same]

[भिद् 7 P A to break, tear up, to pierce, to divide, *Passive* (भिद्यते) to differ, (उद्भिद्यते) to break forth, to open.]

ऊतं स्यूतमुतं चापि ह्रीणह्रीतौ तु लज्जिते ॥ ४१० ॥

Sewn, stitched.– ऊत, स्यूत, उत *adj*

Abashed, ashamed – ह्रीण, ह्रीत, लज्जित *adj*

[वे 1 P A to weave. सिव् 4 P. (सीव्यति) to sew, to unite.]

(ह्री 3 P to be ashamed, to be bashful लज्ज् 6 A. to be ashamed, to be bashful.)

स्यादर्हिते नमस्यितनमसितमपचायितार्चितापचितम्।

Saluted, bowed – अर्हित, नमस्यित, नमसित, अपचायित, अर्चित, अपचित *adj*

(अर्ह् 1 P to deserve, to be entitled to, 1, 10 P to worship, to honour)

(अर्च् 1, 10 P to worship, to honour)

वरिवसिते वरिवस्यितमुपासितं चोपचरितं च ॥ ४११

Propitiated, served, worshipped – वरिवसित, वरिवस्यित, उपासित, उपचरित *adj*

(आस् 2 A to sit, to remain, to continue, with अधि to inhabit, to sit down on, with उत् to be indifferent, with उप to sit near, to honour, to worship)

[चर् 1 P to move, to go, to graze, with अति to trespass, to transgress, with अनु to follow, with अभि to offend, with व्यभि to go astray, to fail, to offend, with आ to act, to behave, to perform, to make, with उत् (*Caus.*) to pronounce, to utter, with उप to serve, to honour, to worship; with परि to serve, to attend upon, with वि to

wander through, *Cau* to consider, with सम् to wander, to move, to live (in)]

छिन्नं छातं लूनं कृत्तं दातं दितं छितं वृक्णम् ।

Cut, chopped off, broken – छिन्न, छात, लून, कृत्त, दात, दित, छित, वृक्ण *adj*

(छिद् 7 P A to cut, to lop off, to break, with उत् to exterminate, to root out, with परि to limit, to bound, to be assured, with वि to interrupt, to separate)

(लू 9 P. A to cut, to lop off कृत 6 P (कृन्तति) to cut off)

स्रस्तं ध्वस्तं भ्रष्टं स्कन्नं पन्नं च्युतं गलितम् ॥४१२ ॥

Fallen, dropped down, degraded – स्रस्त, ध्वस्त, भ्रष्ट, स्कन्न, पन्न, च्युत, गलित *adj*

(स्रंस् 1 A to fall down or asunder, to hang down, to be loosened)

(ध्वंस् 1 A to fall to pieces, with अप to go away, with वि to crumble down, to disperse, *Cau.* to crush, to destroy)

(भ्रश् 4 P to fall, to fall from, with अप to be corrupted.)

[च्यु 1 A to depart, to swerve (from).]

(गल् 1 P. to drop, to ooze out.)

लब्धं प्राप्तं विन्नं भावितमासादित च भूतं च ।

Obtained, got, won – लब्ध, प्राप्त, विन्न, भावित आसादित, भूत *adj*

(लभ 1 A. to get to obtain, with उपा to reproach, to reprove, with उप to find out, to ascertain, to understand, with प्रत्युप to recover, with विप्र to deceive, to confound.)

(विद् 6 P. A. to get, to obtain)

[भू 1 P to be, to become, to serve to, to cause (with dative), *Cau* (भावय) to obtain, to consider, to reflect, with अनु to experience, with अभि to assail, to over-power, with आविस to become visible, with उत् to spring up, to rise, to be born, with तिरस to disappear, with परा to defeat, with परि to despise, to injure, to offend, with प्र to prevail, to be able, to be powerful, with प्रादुस् to become manifest or visible, with वि *Cau* to trace out, to observe,

to feel, to recognize, with सम् to be born, to take place, to happen, to be possible, *Cau* (सम्भावय) to think, to imagine, to represent, to honour]

[सद् (सीद) 1 P to sit, to sink down, to become helpless, to decay, to perish, with अव to perish, to end, to terminate, with आ to sit down, *Cau* (आसादय) to approach, to reach, to obtain, to find, with नि (निषीद) to sit down, with प्र to be propitious or pleased, to favour, to be clear, calm or pleased, *Cau* to propitiate, with वि (विषीद) to be sad or dejected, to despair]

अन्वेषितं गवेषितमन्विष्टं मार्गितं मृगितम् ॥ ४१३

Searched, enquired into, investigated — अन्वेषित, गवेषित, अन्विष्ट, मार्गित, मृगित *adj*

[इष् 4 P to go, with अनु to search, *Cau* also means the same (प्रेषय) to send]

(मार्ग 10 P to seek, to search मृग् 4 P, 10 A. to search)

त्रातं त्राणं रक्षितमवितं गोपायितं च गुप्तं च ।

Protected, defended, sheltered.– त्रात, त्राण, रक्षित, अवित, गोपायित, गुप्त *adj*

[त्रा 2 P, त्रै 1 A to protect, to preserve, with परि to save. रक्ष् 1 P to protect, to guard, to tend, to govern, with परि to save]

(अव् 1 P to protect, to satisfy, to please)

अवगणितमवमतावज्ञाते अवमानितं च परिभूते॥४१४

Disobeyed, despised, dishonoured –अवगणित, अवमत, अवज्ञात, अवमानित, परिभूत *adj*.

(गण् 10 P to count, to value, to regard, with अव to disregard, to neglect, with वि to consider.)

(मन् 4, 8 A to think, to regard, to mind, with अनु to assent to, to approve, with अभि to intend, to desire, with अव (also *Cau* अवमानय) to despise, to offend; with सम् to assent.)

[ज्ञा 9 P A to know, to recognise, *Cau* (ज्ञापय or ज्ञपय) to declare, to teach, to

report, with अनु to permit, to give leave, to promise, with अभि to recognize, to perceive, to acknowledge, with अव to despise, with आ *Cau.* (आज्ञापय) to command, with प्रति (Atm) to promise, to pledge, with वि to distinguish, to know exactly, *Caus* (विज्ञापय) to declare, to address)

त्यक्तं हीन विधुतं समुज्झितं धूतमुत्सृष्टे ।

Abandoned, given up, **forsaken** – त्यक्त, हीन, विधुत, समुज्झित, धूत, उत्सृष्ट *adj*

(त्यज् 1 P to leave, to abandon, to give हा 3 P to leave, to abandon, to forsake, उज्झ् 6 P to leave, to abandon, to throw)

वक्तं भाषितमुदितं जल्पितमाख्यातमभिहितं लपितम् ॥ [४१५

Spoken, expressed, told, addressed – उक्त, भाषित, उदित, जल्पित, आख्यात, अभिहित, लपित *adj*

(वच् 2 P to speak, with प्र to tell, with प्रति to reply, to answer)

(भाष् 1 A to speak, with अप to abuse,

to revile, with आ to address, with सम् to converse)

[वद् 1 P to speak, to address, to sound, *Cau* (वादय) to cause to sound, to play (on a lute, &c), with अप to insult, with अभि *Cau* (अभिवादय) to greet, to salute respectfully, with वि (Atm) to dispute, to wrangle, to contest with सम् to converse, to resemble, to be consistent, with विसम् to be inconsistent, to break promise.]

(जल्प् 1 P to speak, to prattle)

(ख्या 2 P to tell, *Cau* (ख्यापय) to proclaim, to report, with प्रत्या to repudiate, with व्या to explain, with सम् to sum up, to calculate.)

(लप 1 P to speak, with अप to deny, with आ to address, with प्र to prattle, to cry, to bewail, with वि to bewail, with सम् to converse)

बुद्धं बुधितं मनितं विदित प्रतिपन्नमवसितावगते ।

Known, understood, perceived.– बुद्ध,

बुधित, मनित, विदित, प्रतिपन्न, अवसित, अवगत *adj.*

(बुध् 1 P A , 4 A to understand, to know, to think, *Cau.* बोधय to advise, to awaken, with अव to know, *Cau.* to inform, with प्र to rouse, to awaken, with सम् to know, to admonish, to call)

[विद् 2 P to know, to perceive, with आ *Cau* to report, to present, with नि *Cau* to make known, to report, with सम् (A) to know, to meditate, with संप्रति to report, to tell]

[गम् 1 P to go, to move, to undergo, with अधि to enter, to attain, to acquire, with समधि to approach, to acquire; with अनु to follow, to imitate, with अभि to advance, to approach, to visit, with अव to inquire, to understand, to perceive, to guess, *Cau.* to cause to experience, with अस्तम् to set, with आ to come, with प्रत्या to recover; with प्रत्युत् to go to meet (a guest), to receive, to welcome,

to rise from a seat, with समा to meet, to assemble; with अभ्युत् to advance towards, with अभ्युप to go to, to admit, to grant, with निर् to go out, to come out, to depart from, with परि to spread everywhere, to die, with विप्र to separate, with वि to disappear, with सम् (Atm) to assemble, to meet, with अभिसम् (Atm) to unite]

ऊरीकृतमुररीकृतमङ्गीकृतमाश्रुतं प्रतिज्ञातम् ॥४१६

Promised, undertaken, accepted —ऊरीकृत, उररीकृत, अङ्गीकृत, आश्रुत, प्रतिज्ञात *adj*.

[श्रु (शृ) 5 P to hear, with आ and समा to promise, with प्रति to promise, to make a vow, with वि (*pass.*) to be famous, to be heard round about, with सम् to hear, (*Atm*) to promise]

ईडितशस्तपणायितपनायितप्रणुतपणितपनितानि ।
अपि गीर्णवर्णिताभिष्टुतेडितानि स्तुतार्थानि ॥ ४१७ ॥

Praised, extolled, commended, glorified. —ईडित, शस्त, पणायित, पनायित, प्रणुत, पणित, पनित, गीर्ण, वर्णित, अभिष्टुत, ईडित, स्तुत *adj*.

[शंस् 1 P to praise, with आ to report, (*Atm.*) to wish, to hope, with समा to desire, with प्र to praise, to recommend]

(पण् & पन् 1 A (and पणाय-पनाय) 1 P to praise, to honour, पण् 1 A. also means to stake)

(नु 2 P & नु 6 P to praise.)

(गॄ 9 P , 6 A to call, to praise, and 6 P. to eat, to devour, with उत् 6 P. to vomit)

(वर्ण् 10 P. to colour, to paint, to depict, to describe, to praise, with सम् to extol; with निर् to regard, to examine, to see carefully)

(स्तु 2 P A. to praise, to worship by hymns, with प्र to begin, to say, to report)

(ईड् 2 A to praise)

भक्षितचर्वितलीढप्रत्यवसितगिलितखादितप्सातम् ।
अभ्यवहृतान्नजग्धग्रस्तग्लस्ताशितं भुक्ते ॥ ४१८ ॥

Eaten, swallowed, devoured – भक्षित, चर्वित, लीढ, प्रत्यवसित, गिलित, खादित, प्सात, अभ्यवहृत, अन्न, जग्ध, ग्रस्त, ग्लस्त, अशित, भुक्त *adj*

(भक्ष 10 P to eat चर्व् 10 P to chew, to taste. लिह् 2 P A to lick, to eat. खाद् 1 P. to eat प्सा 2 P to eat)

[हृ 1 P A to convey, to seize, to carry away, to charm, to please, to acquire, to to captivate, *Cau* (हारय) to send, with अप to take away, to rob, with अभ्यव to eat, with व्यव to act, to behave, with आ to carry, to offer (a sacrifice), to eat, *Cau* to collect (as duties), with उदा to utter, to pronounce, to call, to require, to illustrate, with प्रत्युदा to answer, with उपा to offer, with व्या to declare, to explain, with उत् to take out, to draw out, to destroy, to exterminate, to pick up, to pluck out, to corroborate, to deliver from, to save, with उप to offer, with समुप to offer, to perform, with निर् to pluck out, to draw from, with परि to avoid, to conceal, with प्र to throw, to strike, to attack, with संप्र to fight, with वि to divert oneself, to ramble for pleasure;

with सम् to destroy, to collect, with उपसम् to collect, with प्रतिसम् to take back, to withdraw]

(अद् 2 P. to eat. ग्रस् & ग्लस् 1 P, 10 P. A to eat. अश् 9 P to eat, with प्र to drink)

(भुज 7 A to eat, to drink, P to govern, to possess.)

हृष्टे मत्तस्तृप्तः प्रह्लः प्रमुदितः प्रीतः ।

Rejoiced, pleased, delighted, satisfied.– हृष्ट, मत्त, तृप्त, प्रह्ल, प्रमुदित, प्रीत *adj*

[हृष् 4 P, 1 P to be glad, to bristle, to be erect (as hair)]

(मद् 4 P to get drunk, with उत् to be mad, to be intoxicated, with प्र to be negligent or careless, *Cau* (मादय) to intoxicate, to charm)

(तृप् 4 P. to be satisfied, *Cau* to satisfy)

(ह्लाद् 1 P to be delighted.)

[मुद् 1 A. to be pleased, to rejoice, with अनु to approve.]

(प्री 9 P., 10 P. A , 4 A. to be pleased, to please, to delight)

आर्द्रे क्लिन्न स्तिमित. सतप्ते धूपितो दून ॥ ४१९ ॥

Wet, moistened – आर्द्र, क्लिन्न, स्तिमित *adj*

Troubled, afflicted.– सतप्त, धूपित, दून *adj*

(क्लिद् 4 P to become wet)

(तप् 1 P , 4 A to warm, to heat, to shine, illuminate, to give pain, to do penance, *Cau* to vex, to torment, with अति to heat excessively, with अनु to repent, with अभि to suffer pain, with परि to set on fire, with पश्चात to repent, with प्र to shine, with सम् to be distressed, to repent)

(धूप 1 P. to fumigate, to perfume.)

(दू 4 A to burn, to afflict)

इति विशेष्यनिघ्नवर्ग ।

पद्ये यशसि च श्लोको लोकस्तु भुवने जने ।

श्लोक *m* = 1 A stanza. 2 Fame

लोक *m*.= 1 World 2 People. (जन *m*.)

जलसकृगविहृयोरङ्कक. कलङ्ककोङ्ककापयादृयो. ॥४२०

अङ्क *m* = 1 Lap, thigh 2 A mark. (उत्स-ङ्ग *m*)

कलङ्क *m* =1 A mark 2 Blame, stigma.

तक्षको नागवर्धक्योरर्कः स्फटिकसूर्ययो ।

तक्षक *m* = 1 The snake Takshaka 2 A carpenter.

अर्क *m.* = 1 A crystal 2 The sun. (स्फटिक *m*)

व्यलीकमप्रियाकार्यवैलक्ष्येष्वपि पीडने ॥ ४२०॥ (अ)

व्यलीक *adj* = 1 Disagreeable 2 Improper 3 Strange, unnatural 4 Pain, grief

(वैलक्ष्य *n* = contrariety, unnnaturalness, confusion)

प्रतिकूले प्रतीकस्त्रिष्वलीकं त्वप्रियेऽनृते ।

प्रतीक *adj* = I Unfavorable (also)

अलीक *adj* = 1 Disagreeable 2 False

रुक्तापशङ्कास्वातङ्क एके मुख्यान्यकेवला ॥४२० आ

आतङ्क *m* =1 Disease 2 Affliction, pain 3 Fear, apprehension, scruples

एक *adj.* = 1 Chief. 2 Other, different. 3 Sole, alone, only.

विश्वामित्र उलूके च महेन्द्रे चापि कौशिक ।
कौशिक *m* = Visvamitra 2 Owl 3 Indra
व्याघ्रेऽपि पुण्डरीक स्यादालोकौ दर्शनद्युती ॥ ४२१
पुण्डरीक *m* =1 Tiger also
आलोक *m* = 1 Appearance 2 Light.
सूच्यग्रे क्षुद्रशत्रौ च रोमहर्षे च कण्टक ।
कण्टक *m* = 1 The point of a needle, a thorn 2 A wicked man, a paltry foe 3 Hair standing on end
(सूचि *f* = a needle, a pin)
शुल्कोऽस्त्री स्त्रीधनेऽपि स्याद्दारकौ बालभेदकौ ॥४२२
शुल्क *m* & *n* = 1 Dowery also
दारक *m* = 1 A child 2 A breaker
स्यात्कल्लोलेऽप्युत्कलिका टङ्कौ दर्पाश्मदारणौ ।
उत्कलिका *f* = 1 A wave (also).
टङ्क *m* =1 Pride 2 Stone-cutter's chisel (अश्मदारण *m* & *adj*)
मयूखस्त्विट्करज्वालास्वलिबाणौ शिलीमुखौ ॥
मयूख *m* = 1 Light, splendour 2 A ray 3 Flame
शिलीमुख *m*. = 1 A bee. 2 An arrow.

पतंगौ पक्षिसूर्यौ च शैलवृक्षौ नगावगौ ॥ ४२३ ॥

पतग *m* = 1 A bird 2 The sun.

नग & अग *m.* = 1 A mountain 2 A tree

सर्गः स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु ।

सर्ग *m.* = 1 Nature 2 Abandoning 3 Determination. 4 Canto 5 Creation. (निर्मोक्ष *m* , अध्याय *m* , सृष्टि *f*)

भोगः सुखे स्त्र्यादिभृतावहेश्च फणकाययोः ॥ ४२४॥

भोग *m* = 1 Pleasure. 2 Hire of dancing-girls &c. 3 The hood of a snake 4 Its body.

स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले ।

लक्ष्यदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि गौर्मातंगो गजेऽपि च ॥४२५

गो *m* or *f* according to the meaning or use = 1 (*m*) Heaven. 2 (*m*) Arrow 3 (*f.*) Cow or (*m*) bullock 4 (*f*) Speech 5 (*m*) thunderbolt 6 (*f*) Direction 7 (*m*) Eye. 8 (*m.*) Ray. 9 (*f.*) Earth. 10 (*m*) Water.

मातग *m.* = 1 An elephant also.

पक्षोऽपि मूर्धा वेग. प्रवाहजवयोरपि ।

मृग *m* = A beast (also.)
वेग *m* = 1 Stream, current. 2 Speed.

चातके हरिणे पुंसि सारंगः शबले त्रिषु ॥ ४२५ ॥ अ
सारंग *m* = 1 *Chataka*. 2 A deer 3 (*adj*) Variegated.

यानाद्यङ्गे युगः पुंसि युगं युग्मे कृतादिषु ।
युग *m* 1 Yoke 2 (*n.*) A pair, couple 3 (*n.*) An age, as the Krita &c.

योगः संनहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु ॥ ४२५ आ
योग *m* = 1 Armour. 2 A means of success against an enemy 3 Concentration of mind. 4 Union, junction 5 Trick, plan
(संनहन *n* , युक्ति *f*)

भगं श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु ।
भग *n*. = 1 Prosperity. 2 Desire. 3 Greatness, glory 4 Bravery 5 Attempt, effort 6 The sun 7 Fame
(माहात्म्य *n* , यत्न *m*)

मूल्ये पूजाविधावर्घः ओघो वृन्देम्भसां रये ॥ ४२६ ॥
अर्घ *m*. = 1 Price, value. 2 Worship.

ओघ *m* = 1 Crowd, multitude 2 Stream, current

विपर्यासे विस्तरे च प्रपञ्च पावके शुचि ।

प्रपञ्च *m* = 1 Opposition 2 Extent, expanse (3 Deceit, joke)

शुचि *m.* = 1 Fire also

अभिष्वङ्गे स्पृहायां च गभस्तौ च रुचि स्त्रियाम् ॥४२७

रुचि *f.* = 1 Attachment, taste 2 Desire 3 Ray, lustre (अभिष्वङ्ग *m*)

केकिताक्ष्यावहिभुजौ दन्तविप्राण्डजा द्विजा ।

अहिभुज् *m.* = 1 A peacock 2 An eagle

द्विज *m* = A tooth 2 A Brahman 3 A bird

अजा विष्णुहरच्छागा प्रजा स्यात्संततौ जने ॥ ४२८॥

अज *m* = 1 The god Vishnu The god *S*iva. 3 A goat.

प्रजा *f.* = 1 Offspring, descendant 2 Subjects, people

संज्ञा स्याच्चेतना नाम हस्ताद्यैश्चार्थसूचना ।

संज्ञा *f* = 1 Consciousness, life 2 Title,

name. 3 Sign, the indication of one's thoughts by signs

(सूचना *f* = indication, suggestion.)

मायानिश्चलयन्त्रेषु कैतवानृतराशिषु ।

अयोघने शैलशृङ्गे सीराङ्गे कूटमस्त्रियाम् ॥४२९॥

कूट *m* & *n* = 1 Illusion. 2 Uniform and elementary substance (as sky) 3 Trap for catching deer, a machine. 4 Fraud, trick 5 Falsehood 6 Heap. 7 Hammer. 8 Peak 9 Plough-share

(यन्त्र *n* , राशि *m* , अयोघन *m*)

कष्टे तु कृच्छ्रगहने दक्षामन्दागदेषु च ।

पटुर्द्वौ वाच्यलिङ्गौ स्यादिष्टिर्यागेच्छयोस्तथा ॥४२९अ

कष्ट *adj* = Difficult, hard, distressing 2 Impenetrable, impassable.

पटु *adj* 1 Prompt. 2 Sharp 3 Healthy.

इष्टि *f* = 1 A sacrifice 2 Wish, desire.

कोटिस्तु रश्मौ चापाग्रे संख्याभेदप्रकर्षयो ।

कोटि (or कोटी) *f* = 1 A ray 2 The end of a bow 3 Ten millions, crore. 4 Eminence, excellence. (5 Excess also.)

निष्ठा निष्पत्तिनाशान्ताः काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि ।

निष्ठा *f* = 1 Confirmation, conclusion 2 Loss 3 End, termination (निष्पत्ति *f*, नाश *m*, अन्त *m*)

काष्ठा *f* = 1 Excellence, superiority 2 Limit 3 Direction (स्थिति *f*)

पुंसि कोष्ठोन्तर्जठरं कुसूलोन्तर्गृहं तथा ।

कोष्ठ *m* = 1 Bowels 2 A granary 3 The female apartment (कुसूल *m* = A granary)

काण्डोऽस्त्री दण्डबाणार्ववर्गावसरवारिषु ॥ ४३० ॥अ

काण्ड *m* & *n* =1 Stick, trunk of a tree 2 Arrow 3 A wretch 4 Chapter 5 Opportunity, season 6 Water

(दण्ड *m*., वर्ग *m*.)

दण्डो दमे मानभेदे लगुडे यमसैन्ययोः ।

प्रकाण्डकोणमन्थेषु गुडो गोलेक्षुपाकयोः ॥४३० ॥ आ

दण्ड *m* = 1 Punishment. 2 A measure of length, (pole of four cubits.) 3 A stick, a staff 4 The god of death 5 An army. 6 The stem of a tree. 7 A fiddle-stick. 3 A churning-stick.

(कोण *m*. An angle, a fiddle-stick)

गुड *m*. = 1 A globe, a ball. 2 Treacle, unrefined sugar.

(इक्षुपाक *m* = Boiled juice of sugar-cane, from इक्षु *m* sugar cane, and पाक *m* cooking or boiling)

भाण्ड मूलधने च स्याद् गोभूवाचस्त्विडा इला ।

भाण्ड *n* = Capital, principal (also.)

इडा or इला *f* = 1 A cow. 2 The earth 3 speech

भृशप्रातिशययोर्बाढं व्यूढौ विन्यस्तसंहतौ ॥

बाढ *adv*. = 1 Much, excessive. 2 Very well.

व्यूढ *m* = 1 Arrayed 2 Compact.

निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयो क्षण ॥४३१॥

क्षण *m* = 1 Leisure. 2 A moment. 3 Holiday, festival

(व्यापार *m* occupation, business. स्थिति *f*. = state)

शुक्लादौ च स्तुतौ वर्णो न स्त्रियां लेपनेऽक्षरे ।

वर्ण *m*. = 1 Colour, complexion. 2 Praise,

3 (*m* & *n*) Painting, perfuming or colouring (the body) 4 A letter of the alphabet

भ्रूणोऽर्भके स्त्रैणगर्भे सुरा प्रत्यक् च वारुणी॥४३१॥अ

भ्रूण *m* = 1 An infant 2 Fœtus, embryo

वारुणी *f* = 1 Wine 2 The west

ग्रामणीर्नापिते पुंसि श्रेष्ठे ग्रामाधिपे त्रिषु ।

ग्रामणी = 1 (*m*) A barber 2 (*adj*) Chief 3 (*adj*) The leader or superintendent of a village (श्रेष्ठ *adj.*)

शरण गृहरक्षित्रो करेणु स्यादिभीभयो ॥ ४३२ ॥

शरण *n* = 1 A house 2 Protector, refuge (रक्षितृ *m*)

करेणु *m* = 1 An elephant 2 (*f*) She-elephant

प्रमाण हेतुमर्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमातृषु ।

प्रमाण *n.* = 1 Reason, argument. 2 Limit 3 Scripture, text 4 Measure, standard 5 Testimony, authority

(मर्यादा *f* , शास्त्र *n* , इयत्ता *f* , प्रमातृ *m*)

करणं साधने च स्यात् क्षेत्रगात्रेन्द्रियेष्वपि ॥ ४३३ ॥

करण *n.* = 1 An instrument or means. 2 Field 3 Body 4 An organ of sense

(साधन *n*)

अतस्त्रिषु विषाणं स्यात्पशुशृङ्गेभदन्तयो ।

विषाण *m f n* = 1 The horn of an animal 2 Tusk of an elephant

(पशु *m* an animal)

प्रवणं क्रमनिम्नोर्व्यां प्रह्वे ना तु चतुष्पथे ॥ ४३४ ॥

प्रवण *adj* = 1 A gradual slope 2 Humble 3 (*m*) A place where four roads meet

(क्रम *m* order, method, regularity)

(प्रह्व *adj*)

संकीर्णौ निचिताशुद्धौ मरुतौ पवनामरौ ।

संकीर्ण *adj* = Mixed, confused 2 Impure

(निचित *adj*)

मरुत *m* = 1 Wind 2 A god

कृतान्तो यमसिद्धान्तदैवाकुशलकर्मसु ॥ ४३५ ॥

कृतान्त *m* 1 The god of death 2 A demonstration, conclusion 3 Destiny. 4 Sinful action

(कर्मन् *n* = Action, deed.)

अग्न्युत्पातौ धूमकेतू ऋतु स्त्रीकुसुमेऽपि च ।

धूमकेतु *m* = 1 Fire 2 Comet

(उत्पात *m* = A portent, any public calamity as an earthquake, the fall of a meteor or the appearance of a comet or eclipse.)

ऋतु *m* = 1 Menses also

केतुर्ना रुक्पताकारिग्रहोत्पातेषु लक्ष्मणि ॥ ४३५ ॥ अ

केतु *m.* = 1 Disease 2 A banner, flag 3 An enemy 4 The imaginary planet Ketu 5 A comet, falling-star 6 A mark, a sign,

व्यक्तः प्राज्ञेऽपि दृष्टान्तावुभौ शास्त्रनिदर्शने ।

व्यक्त *adj* = 1 Wise (also)

दृष्टान्त *m* = 1 A science 2 An example, an illustration

वृत्तान्तः स्यात्प्रकरणे प्रकारे कार्त्स्न्यवार्त्तयो ॥४३५ आ

वृत्तान्त *m* = 1 A tale, a story, a subject 2 Mode, manner, kind 3 The whole. 4 Tidings, intelligence

श्लेष्मादि रक्तमांसादि महाभूतानि तद्गुणा ।

इन्द्रियाण्यश्मविकृतिः शब्दयोनिश्च धातवः ॥

धातु *m* = 1 A principle or humour of the

body, as (कफवातपित्तानि) phlegm, wind and bile 2 Any constituent part of the body, as blood, flesh &c 3 A primary or elementary substance, as (पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशा) earth, water, fire, air and aether. 4 The property or quality of a primary element, as (शब्दरसरूपगन्धस्पर्शा) sound, odour, flavour, colour, and touch 5 An organ of sense 6 A mineral, an ore. 7 Root, etymology

(इन्द्रिय *n* , योनि *m f* = cause, origin)

क्षयार्चयोरपाचितिर्भूतिर्भस्मनि संपदि ॥ ४३६ ॥

अपचिति *f* = 1 Decrease, loss. 2 Worship.

(क्षय *m*)

भूति *f* = 1 Ashes 2 Prosperity

रीति प्रचारे स्यन्दे च लोहकिट्टारकूटयोः ।

रीति *f*. = 1 Usage, custom, practice 2 Oozing. 3 Rust of iron. 4 Brass

कासूसामर्थ्ययो शक्ति क्षयवासावपि क्षिती ॥४३६ अ

शक्ति *f* = 1 An iron spear or dart. 2 Strength, power.

(कासू *f* A sort of spear or lance)

क्षिति *f* = 1 Destruction, the period of the destruction of the universe 2 An abode, a dwelling, a house

कलधौतं रूप्यहेम्नोर्निमित्त हेतुलक्ष्मणो ।

कलधौत *n* = 1 Silver 2 Gold

निमित्त *n* = 1 Cause, motive 2 Mark, sign

श्रुत शास्त्रावधृतयोर्युगपर्यासयो कृतम् ॥ ४३६ आ

श्रुत = 1 (*n*) Sacred science 2 (*adj*) Heard

कृत = 1 (*n*) The first of the four ages 2 (*adj*) Done, made completely done

सिकता स्युर्वालुकाऽपि धृतिर्धारणधैर्ययो ।

सिकता *f pl*= 1 Sand 2 (*f*) Also a sandy soil or desert

धृति *f* = 1 Bearing, supporting 2 Courage.

(धारण *n* , धैर्य *n*)

अत्याहितं महाभीति कर्म जीवानपेक्षि च ॥ ४३७ ॥

अत्याहित *n*. = 1 A great dread 2 Desperate or daring action (अपेक्षा *f*. desire, want)

युक्ते क्ष्मादावृते भूतं प्राण्यतीते समे त्रिषु ।

भूत *n* & *adj* = 1 Proper, right. 2 An element, as earth &c 3 True 4 A living being 5 Past 6 Resembling, like.

ख्याते हृष्टे प्रतीतोऽभिजातस्तु कुलजे बुधे ॥४३७॥अ

प्रतीत *adj* = 1 Famous, celebrated 2 Glad, delighted.

अभिजात *adj* = 1 Noble, well-born 2 Wise, learned.

निवातावाश्रयावातावादृतौ सादरार्चितौ ।

निवात *adj* 1 An asylum, a dwelling. 2 calm, not windy, safe, secure

आदृत *adj* = 1 Respectful, careful 2 Worshipped, Respected

वृत्तं पद्ये चरित्रे त्रिष्वतीते दृढनिस्तले ।

वृत्त *n* = 1 A verse, metre 2 Biography, story 3 (*adj*) Past, gone 4 Hard, firm. 5 Round. (चरित्र *n* , अतीत *adj*)

सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत् ॥४३८

सत् *adj*. = 1 True 2 Virtuous, good, wise. 3 Being, existing 4 Excellent 5 Vene-

rable (विद्यमान, प्रशस्त, अभ्यर्हित *adj*)

अर्थोऽभिधेयरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु ।

अर्थ *m* = 1 Meaning 2 Wealth, property, 3 Thing 4 Cause, motive. 5 Prohibition. (अभिधेय *n* , वस्तु *n* , प्रयोजन *n* , निवृत्ति *f.* = also returning, giving up)

निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टे जले गुरौ ॥ ४३९

तीर्थ *n* = 1 A reservoir of water 2 A sacred science 3 Water made holy by sages, holy water 4 A preceptor (निपान *n* , आगम *m* , जुष्ट *adj* = loved, frequented)

समर्थस्त्रिषु शक्तिस्थे सबद्धार्थे हितेऽपि च ।

समर्थ *adj* = 1 Strong, powerful, able, capable 2 Well-connected, consistent 3 Proper, fit

पादा रश्म्यङ्घ्रितुर्यांशा दायादौ सुतबान्धवौ ॥ ४३९ अ

पाद *m* = 1 A ray 2 A foot, a leg 3 The root of a tree.

दायाद *m* = 1 A son 2 Relative, kinsman.

प्रसादोऽनुग्रहे काव्यगुणस्वास्थ्यप्रसत्तिषु ।

प्रसाद *m.* = 1 Favour, kindness. 2 Clear-

ness or easiness of style 3 Composure, calmness of mind 4 Clearness, cleanness, purity

अभिप्रायवशौ छन्दौ संस्थाधारे स्थितौ मृतौ ॥

छन्द *m* = 1 Purpose 2 Wish, attachment, subjection or addiction to. (अभिप्राय *m*, वश *m n.*)

संस्था *f* = 1 Stay, profession 2 State or condition 3 Death (आधार *m*, मृति *f*)

प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे ककुदोऽस्त्रियाम् ॥४४०

ककुद *m n* = 1 Chief, supreme 2 Ensigns of royalty 3 The hump of a bullock. (प्राधान्य *n*, लिङ्ग *n* = mark, emblem.)

पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु ।

पद *n* = 1 Effort, industry 2 Defence 3 Place, rank 4 Mark, sign 5 Foot. 6 Thing (व्यवसित *adj* or *n*, त्राण *n*, स्थान *n*)

वीथी पद्व्या स्याद् विद्वत्सुप्रगल्भौ विशारदौ ॥४४१॥

वीथी *f* = 1 A road also

विशारद *m* = 1 Learned 2 Bold, confident,

देशे नदविशेषेऽब्धौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम् ।

सिन्धु *m* = 1 Name of a country 2 The name of a river (the Indus) 3 Sea 4 (*f*) A river

(देश *m* = a country, नद *m* = a river)

स्यु समर्थननीवाकनियमाश्च समाधय ॥

समाधि *m* = 1 Conclusion inference 2 Silence 3 Promise, agreement

विधा विधौ प्रकारे च विधिर्दैवविधानयो ॥ ४४२ ॥

विधा *f* = 1 Rite, observance 2 Kind, variety (प्रकार *m*)

विधि *m* = 1 Fate 2 Rite, ceremony (विधान *n*)

वधूर्जाया स्नुषा स्त्री च सुधा लेपोऽमृत स्नुही ।

वधू *f* 1 Wife 2 Daughter-in law 3 Woman

सुधा *f* = 1 Chunam, cement (plaster) 2 Nectar 3 A kind of plant

सन्धा प्रतिज्ञा मर्यादा श्रद्धा सम्प्रत्यय स्पृहा ॥४४३॥

सन्धा *f* = 1 Promise, pledging one's word 2 Limit, (प्रतिज्ञा *f*.)

श्रद्धा *f* = 1 Respect, reverence, also faith, belief 2 Wish, desire

घनो मेघे मूर्तिगुणे त्रिषु मूर्ते निरन्तरे ।

घन *m* = 1 Cloud 2 Solidity 3 (*adj*) Hard, solid 4 Dense, thick

(मूर्ति *f* *substance*, figure गुण *m* quality, *property* मूर्त *adj* = also incarnate)

इन सूर्ये प्रभौ राजा मृगाङ्के क्षत्रिये नृपे ॥ ४४४ ॥

इन *m* = 1 The sun 2 Master, lord

राजन *m* = 1 The moon 2 A Kshatriya 3 A king

वृजिन क्लेशे वृजिनं भग्नेऽघे रक्तचर्मणि ।

वृजिन *m* = 1 Pain, misery 2 (*n*) Crooked, curved. 3 Sin, vice 4 Red leather, hide

आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धि स्वभावो ब्रह्म वर्ष्म च ॥४४४॥

आत्मन् *m* = 1 Effort, care 2 Firmness. 3 The understanding, the mind 4 Disposition 5 The supreme deity and soul of the universe 6 Body

गृहेऽपि केतन विश्वकर्मार्कसुरशिल्पिनो ।

केतन *n* = 1 A house (also)

विश्वकर्मन् *m* = 1 The sun 2 The architect of the gods

व्यञ्जनं लाञ्छनं श्मश्रु निष्ठानावयवेष्वपि ॥४४४॥ आ

व्यञ्जन *n* = 1 A mark, a token 2 A beard 3 A sauce, condiment 4 The privy part (5 A consonant, also)

उत्थानं पौरुषे तन्त्रे सन्निविष्टोद्गमेऽपि च ।

उत्थान *n* = 1 Manly exertion, effort 2 Business of a family 3 Rising, getting up from a seat from respect

मारणे मृतसंस्कारे गतौ द्रव्येऽर्थदापने ॥ ४४४ ॥ इ

निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु च साधनम् ।

साधन *n* = 1 Killing or oxidation of metals. 2 Funeral rites 3 Motion, going. 4 Materials 5 Enforcement of the delivery of any thing (legally) 6 Completion, accomplishment 7 Instrument, agent, means. 8 following

पक्ष्माक्षिलोम्नि किञ्जल्के तन्त्वाद्यंशेऽप्यणीयसि॥४४४॥ ई

पक्ष्मन् *n.* = 1 Eyelash 2 The filament of a

flower 3 Fibre, a small piece of thread.

प्रसून पुष्पफलयोर्निधनं कुलनाशयो ।

प्रसून *n* = 1 Flower 2 Fruit.

निधन *n* = 1 A family 2 Destruction

अकार्यगुह्ये कौपीनं वने सलिलकानने ॥ ४४४ ॥ उ

कौपीन *n* = 1 Wrong deed, sin 2 A privy part of the body 3 (A small piece of cloth worn over the privies)

वन *n* = 1 Water 2 A forest

क्रतुविस्तारयोरस्त्री वितानं मन्दतुच्छयो ।

वितान *m* *n* = 1 A sacrifice 2 Extension, canopy 3 (*adj*) Dull 4 Contemptible

वेदस्तत्त्वं तपो ब्रह्म ब्रह्मा विप्र प्रजापति ॥४४५॥

ब्रह्मन् *n* = 1 The Vedas 2 Divine cause or essence 3 Penance 4 (*m*) A Brahman 5 The god Brahma

(तत्त्व *n* = Essence, cause) (तपस *n*)

स्यात्कौलीनं लोकवादे युद्धे पश्वहिपक्षिणाम् ।

कौलीन *n* = 1 Rumour, evil report 2 Fight of animals, snakes or birds

व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे ॥ ४४६ ॥

व्यसन *n* = 1 Adversity, misfortune 2 Falling down, degradation 3 Vice or addiction to passions

(भ्रंश *m* , दोष *m* = Fault, defect, vice.)

गृहदेहत्विट्प्रभावा धामान्यथ चतुष्पथे ।
संनिवेशे च संस्थानं वर्ष्म देहप्रमाणयोः ॥ ४४७ ॥

धामन् *n* = 1 A house 2 A body 3 Lustre 4 Power, dignity

संस्थान *n* = 1 Place where four roads meet 2 A place in the vicinity of a town (3 Form, figure)

वर्ष्मन् *n* = 1 Body 2 Measure, standard

आराधनं साधने स्यादवाप्तौ तोषणेऽपि च ।

आराधन *n* = 1 Accomplishing, effecting. 2 Obtaining 3 Pleasing, propitiation

(साधन *n* , अवाप्ति *f* , तोषण *n*)

कलापो भूषणे बर्हे तूणीरे संहतावपि ॥ ४४८ ॥

कलाप *m* = 1 An ornament 2 Tail of a peacock 3 Quiver 4 Collection, band

तल्पं शय्याट्टदारेषु स्तम्बेऽपि विटपोऽस्त्रियाम् ।

तल्प *n* = 1 A bed 2 Turret 3 Wife,
(अट्ट *m*)

बाष्प *m* & *n* = 1 Heat, vapour 2 Tear.
(ऊष्मन् *m*)

रवर्णे पुंसि रेफः स्यात्कुत्सिते वाच्यलिङ्गकः॥४४९॥

रेफ *m* = 1 The letter or consonant र,
2 (*adj*) Low, vile, contemptible

गुम्फः स्याद्गुम्फने बाहोरलङ्कारे च कीर्तितः।

गुम्फ *m* = 1 Tying a garland &c 2 A
bracelet

द्विजिह्वः सूचके सर्पे सुरभिर्गवि च स्त्रियाम् ॥४४९अ

द्विजिह्व *m* = 1 A back-biter, slanderer, 2
A snake

सुरभि *f* = 1 A cow also (2 The divine
cow)

कुम्भो घटे राशिभेदे स्तम्भः स्थूणाजडत्वयोः।

कुम्भ *m* = 1 A jar, 2 A sign of the zodiac

स्तम्भ *m* = 1 A post or pillar, 2 Stupidity,
insensibility

विश्रम्भः केलिकलहे विश्वासे प्रणये वधे ॥४४९ आ

विश्रम्भ *m*.=1 A sportive noise or tumult,

affected quarrel 2 Tıust, confidence. 3 Affectıon, love 4 Killıng

किरणप्रग्रहौ रश्मी रामो चारौ बले च ना ।

रश्मि *m*.= 1 A ıay 2 Reins

राम *adj* = 1 Beautiful. 2 (*m*) Bala*rama*.

स्तोम स्तोत्रेऽध्वरे वृन्दे युक्ते शक्ते हिते क्षमम् ॥४५०

स्तोम *m* = 1 Praise 2 Sacrifice 3 Multitude

क्षम *adj* = 1 Fit 2 Able, capable 3 Advantageous, profitable

धर्म। पुण्ययमन्यायस्वभावाचारसोमपा ।

धर्म *m* = 1 Religious merit 2 The god of death 3 Justice 4 Nature, property 5 Virtue 6 drinker of *Soma* juice

(न्याय *m* , आचार *m* , सोमप *m*)

उष्णेऽपि घर्मश्चेष्टालंकारे भ्रान्तौ च विभ्रम ॥४५१ ॥

घर्म *m* = 1 Heat also

विभ्रम *m* = 1 Graceful actions (of love) 2 Doubt, mistaking for (3 Beauty. 4 Hurry, confusion.)

(चेष्टा *f* action, movement)

निगमो वाणिजे पुर्यां तथा वेदे वणिक्पथे ।

निगम *m* = 1 A merchant or caravan of trade 2 A city, a town 3 The *Vedas* 4 Trade, traffic

शब्दादिपूर्वो वृन्देऽपि ग्राम क्रान्तौ च विक्रम ॥४५१ अ

ग्राम *m* = 1 A multitude also (when it follows a word)

विक्रम *m* = 1 Walking, going (also)

वामौ वल्गुप्रतीपौ द्वौ श्यामो हरितकृष्णयो ।

वाम *adj* = 1 Beautiful 2 Unfavourable (3 Left, as hands &c)

(वल्गु *adj* , प्रतीप *adj* = also contrary to, perverse)

श्याम *adj* = 1 Green 2 Black

अप्रसूताङ्गनायां तु श्यामा स्याद्यमुना निशा ॥४५२

श्यामा *f* = 1 A woman who has not yet given birth to a child, a young woman of sixteen 2 The river *Yamuna* or *Jamna* 3 Night,

ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ।

ललाम *n* = 1 A tail 2 A mark on the forehead 3 A horse 4 An ornament 5 Chief, principal 6 A banner

प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु ॥ ४५२ ॥ अ रन्ध्रे शब्देऽथानुशयो दीर्घद्वेषानुतापयोः ।

प्रत्यय *m.* = 1 Dependent 2 Oath, ordeal 3 Knowledge 4 Trust, faith 5 Cause, motive 6 A hole 7 An affix (शा i *n*)

अनुशय *m* = 1 Deep rooted enmity 2 Repentance

नाशे दण्डेतिक्रमे च दोषे कृच्छ्रेऽपि चात्ययः ॥

अत्यय *m* =1 Loss or destruction 2 Punishment 3 Going beyond, crossing, violation, transgression 4 Fault, vice 5 Distress, difficulty

समय शपथे भाषासंपदोः कालसंविदोः ॥ ४५३ ॥ सिद्धान्ताचारसंकेतनियमावसरेषु च ।

समय *m* = 1 An oath 2 Speech, declaration 3 Prosperity 4 Time 5 Promise 6 Demonstrated conclusion 7 Religious

observance 8 Contract, agreement, bargain 9 Custom, rule 10 Opportunity, proper time (सकेत *m* also engagement, appointment नियम *m* , अवसर *m*)

विषयो यस्य यो ज्ञातस्तत्रापि प्रणयास्त्वमी ॥४५४॥
विश्रम्भयाच्ञाप्रेमाणो मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि ।

विषय *m* 1 Subject (2 Any object of sense, colour &c 3 Object as of affection or desire 4 Worldly pursuit 5 Country)

प्रणय *m* – 1 Confidence 2 Request 3 Love (याच्ञा *f*)

मन्यु *m* = 1 Grief 2 Sacrifice 3 Anger.

कषायोऽस्त्री क्वाथरसेङ्गरागे सुरभौ त्रिषु ॥

कषाय *m* & *n* 1 Decoction 2 Ointments or perfumes applied to the body 3 (*adj*) Fragrant

आरम्भो निष्कृति शिक्षा पूजन संप्रधारणम् ॥४५५॥
उपाय कर्म चेष्टा च चिकित्सा च नव क्रिया ।

क्रिया *f*. = 1 Beginning 2 Atonement 3 Instruction. 4 Worship 5 Consideration

6 Expedient 7 Action 8 Movement of the body 9 Applying remedy
(निष्कृति *f* शिक्षा *f*, पूजन *n* संप्रधारण *n*, उपाय *m*)

छाया सूर्यप्रिया कान्ति प्रतिबिम्बमनातप ॥ ४५६ ॥

छाया *f* = 1 Wife of the god *Surya* (the sun) 2 Lustre 3 Reflection 4 Shadow
(अनातप *m*)

प्रायश्चानशने मृत्यौ तुल्यबाहुल्ययोरपि ।

प्राय *m* = 1 Fasting to death 2 Death, dying 3 Like, resembling in the sense of 'almost' 4 Exceeding, much, considerable

सज्जे निरामये कल्यमभिख्या नामशोभयो ॥

कल्य *adj* = 1 Ready 2 Healthy (सज्ज *adj*)
अभिख्या *f* = 1 Name, title 2 Beauty

सौम्यो ज्ञे ना त्रिष्वनुग्रे मनोज्ञे सोमदैवते ॥ ४५७ ॥

सौम्य *adj* = 1 (*m*) Mercury 2 Mild, moderate 3 Beautiful 4 Any thing presided over by the moon

वार सूर्यादिदिवसे वारोऽवसरवृन्दयो ।

वार *m* = 1 A day of the week 2 Occasion, time 3 A flock, multitude

पयोधरौ स्त्रीस्तनाब्दावाकाराविङ्गिताकृती ॥४५८ ॥

पयोधर *m* = 1 Breasts (of women) 2 Cloud (स्तन *m*)

आकार *m* = 1 Token, sign, hint 2 Form, appearance (इङ्गित *n* , आकृति *f*)

प्रकारौ भेदसादृश्ये द्वापरौ युगसंशयौ ।

प्रकार *m* = 1 Difference, distinction, kind sort 2 Similarity

द्वापर *m* = 1 The third of the four Yugas or ages. 2 Doubt.

ध्वान्तारिदानवा वृत्रा प्रतिज्ञाजी तु सगर ॥

वृत्र *m* = 1 Darkness 2 Enemy 3 Name of a demon

सगर *m* = 1 Promise, agreement. 2 War, battle

विष्टरो विटपी दर्भमुष्टि पीठाद्यमासनम् ॥ ४५९ ॥

विष्टर *m* = 1 A tree. 2 Handful of Kusa grass. 3 A seat, a stool, a couch (मुष्टि *f*)

वरो जामातरि वृतौ देवतादेरभीप्सिते ।

मनागिष्टे वरं क्लीबं ज्येष्ठे श्रेष्ठे भवेत् त्रिषु ॥४५९॥अ

वर *m* = A son-in-law 2 Surrounding, encompassing 3 That which is prayed for from gods, a boon, a blessing 4 (*n.* or *adv*) Better, preferable 5 (*adj*) Eldest. 6 Best, excellent

सारो बले स्थिरांशे च न्याय्ये क्लीबं वरे त्रिषु ।

सार *m* = 1 Strength 2 The pith, the sap, the essence, the vital part. 3 (*n*) Proper, fit. 4 (*adj*) Best, excellent (स्थिर *adj* = Steady, durable, firm न्याय्य *adj*)

मत्सरोऽन्यशुभद्वेषे तद्वत्कृपणयोस्त्रिषु ॥ ४६० ॥

मत्सर *m.* = 1 Jealousy, malice, envy, &c. 2 (*adj*) Jealous 3 Parsimonious, miserly

यत्ने परिकरो व्राते पर्यङ्कपरिवारयोः ।

प्रगाढगात्रिकाबन्धे विवेकारम्भयोरपि ॥ ४६० ॥ अ

परिकर *m* = 1 Effort 2 Multitude, number 3 A bed, a couch. 4 Dependants, retinue. 5 A firm girth, a sash 6 Discrimination, judgment 7 Commencement.

आडम्बर समारम्भे रवे च गजतूर्ययो ।

आडम्बर *m* = 1 Preparation, bustle 2 The roaring of elephants, the sound of a drum

यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु ।
शुकाहिकपिभेकेषु हरिर्ना कपिले त्रिषु ॥ ४६१ ॥

हरि *m* = 1 The god of death 2 Wind 3 Indra 4 the moon 5 The sun. 6 Vishnu 7 A lion 8 A ray of light 9 A horse 10 A Parrot 11 A snake 12 An ape, a monkey 13 A frog 14 (*adj*) Tawny or green.

धात्री स्यादुपमातापि क्षितिरप्यामलक्यपि ।

धात्री *f* = A foster-mother, nurse. 2 The earth 3 A kind of tree

अभिहारोऽभियोगे च चौर्ये सन्नहनेऽपि च ॥ ४६२ ॥

अभिहार *m* = 1 An attack. 2 Robbing, seizing by violence 3 Arming one's self, putting on the armour.

त्रिषु क्रूरेऽधमेऽल्पेऽपि क्षुद्रं मात्रा परिच्छदे ।
अल्पे च परिमाणे सा मात्रं कार्त्स्न्येऽवधारणे ॥४६३॥

क्षुद्र *adj* = 1 Cruel 2 Base, mean 3 Trifling, worthless.

मात्रा *f.* = 1 Property, goods 2 Little 3 A measure. 4 (*n.*) Whole, the entire thing 5 Only, solely (परिच्छद *m* , परिमाण *n* , अवधारण *n* = restriction, ascertaining, emphasis)

विशालनकुले विष्णौ बभ्रुर्ना पिङ्गले त्रिषु ।

बभ्र *m* = A large *mungoose* or ichneumon 2 The god Vishnu 3 (*adj*) Tawny, brown

आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रं कलत्रं श्रोणिभार्ययो ।

चित्र *n* =1 A picture, painting 2 Wonder, miracle

कलत्र *n* = 1 A hip 2 A wife

योग्यभाजनयोः पात्रं पत्रं वाहनपक्षयो ॥ ४६४ ॥

पात्र *n* = 1 Fit, proper 2 Receptacle, a vessel

पत्र *n* = 1 A vehicle 2 Feather, wing

निर्देशग्रन्थयो शास्त्रमस्त्रा कोणकचेपत्र ।

शास्त्र *n* = 1 An order, command 2 A science, a work (scientific)

(ग्रन्थ *m*, a book.)

अस्त्र *m* = 1 A corner, an angle. 2 Hair 3 An arrow, a missile

मुखाग्रे क्रोडहलयोः पोत्रं गोत्रं तु नाम्नि च ॥४६५॥

पोत्र *n* = 1 The mouth of a hog. 2 The ploughshare

गोत्र *n* = 1 A name (also)

क्षेत्रं शरीरे केदारे सिद्धस्थानकलत्रयोः ।

क्षेत्र *n* = 1 The body 2 A field 3 A place of pilgrimage, a sacred place 4 Wife.

सत्रं यज्ञे सदादाने तन्द्री निद्राप्रमीलयोः ॥४६५॥अ

सत्र *n* = 1 A sacrifice 2 Liberality, munificence

तन्द्री *f* = 1 Sleepiness, drowsiness, sleep. 2 Fainting, swoon (प्रमीला *f*)

चक्रं राष्ट्रेऽप्यक्षरं तु मोक्षेऽपि क्षीरमप्सु च ।

चक्र *n* = 1 Government, rule (also)

अक्षर *n*. = 1 Final beatitude, absolution 2 A letter of the alphabet 3 (*adj*) Unalterable, imperishable

क्षीर *n*. = 1 Water (also.)

वेदभेदे गुप्तवादे मन्त्रो वज्रस्तु हीरके ॥

मन्त्र *m* = 1 A portion of the Vedas, hymns of the deities 2 A secret counsel or advice, consultation

(भेद *m* difference, distinction, sort)
(वाद *m* discourse, discussion)

वज्र *m* = 1 A diamond or adamant

तन्त्रं प्रधाने सिद्धान्ते रहोन्तिकमुपह्वरे ॥ ४६६ ॥

तन्त्र *n.* = 1 Chief, master 2 Demonstration

उपह्वर *n* = 1 Secret, private 2 Near

पुष्करं करिहस्ताग्रे वाद्यभाण्डमुखे जले ।
व्योम्नि खड्गफले पद्मेऽग्राण्युपर्यधिक पुर ॥

पुष्कर *n* = 1 The tip of the trunk of an elephant. 2 The head of a drum or a musical instrument 3 Water 4 Sky 5 The blade of a sword 6 A lotus.

(हस्त *m* The trunk of an elephant. फल *n.* = blade of a sword, knife &c)

अग्र *n.* = 1 High, above, top 2 More, further. 3 Forward, in front. (उपरि *adv.*)

दुरोदरो द्यूतकारे पणे द्यूते दुरोदरम् ॥ ४६७ ॥

दुरोदर *m* = 1 A gamester. 2 (*n*) A stake 3 Playing, gaming.

अन्तरमवकाशावधिपरिधानान्तर्धिभेदतादर्थ्ये ।

छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येन्तरात्मनि च ॥२६८॥

अन्तर *n* = 1 Interval of time or space. 2 Period, term 3 Clothing. 4 Covering, concealment, disappearance 5 Difference, another 6 Sake, behalf 7 A hole. 8 Own, the self 9 Without, except 10 Outside 11 Opportunity, time 12 Middle 13 The soul

(अवकाश *m* , अवधि *m.*, अन्तर्धि *m.*, परिधान *n* , तादर्थ्य *n* , आत्मीय *adj* , अन्तरात्मन् *m.*)

अनाकुलेऽपि चैकाग्रो व्यग्रो व्यासक्त आकुले ।

एकाग्र *adj*. = 1 Calm, undisturbed (**also.**)

व्यग्र *adj* = 1 Engaged 2 Disturbed.

(व्यासक्त *adj*)

उपर्युदीच्यश्रेष्ठेष्वप्युत्तरः स्यादनुत्तरः ॥ २६९ ॥

एषां विपर्यये श्रेष्ठे दूरानात्मोत्तमाः पराः ।

उत्तर *adj* = 1 Upper. 2 **Northern.** 3 **Superior,** ***lofty.*** (उदीच्य *adj.*)

अनुत्तर *adj* = 1 The opposite of the above terms 2 The best.

पर *adj* = 1 Distant remote 2 Foreigner, stranger, enemy 3 Supreme, best (अनात्मन् *adj* not one's own)

उदारो दातृमहतोरधस्तादपि चाधर ॥ ४७० ॥

उदार *adj*. = 1 Liberal, generous 2 Great [दातृ *m* (त्री *f*) giver, donor]

अधर *adj*. = 1 Also lower, inferior, below, downwards (अधस्तात् or अधम *adv*)

चूडा किरीटं केशाश्च संयता मौलयस्त्रय ।

मौलि *m* =1 A lock of hair on the crown of the head 2 A diadem, crown. 3 Hair ornamented and braided round the head

करोपहारयो पुंसि बलि प्राण्यङ्गजे स्त्रियाम् ॥

बलि *m* = 1 A tax 2 A present, an offering, an oblation, a victim 3 (*f.*) (or वलि) A fold of the skin.

स्थौल्य-सामर्थ्य-सैन्येषु बलं ना काकसीरिणो ॥ ४७१

बल *n* = 1 Bulkiness. 2 Strength, power.

3 An army 4 (*m*) Crow 5 A name of *Balarama*

(स्थौल्य *n* , सामर्थ्य *n* , सीरिन् *m*)

भेद्यलिङ्ग शठे व्याल पुंसि श्वापदसर्पयो ।

व्याल *adj* = 1 Crafty, wicked 2 (*m*) a wild or ferocious animal (as elephant, lion) 3 (*m*) Snake (श्वापद *m* or *adj*)

शङ्कावपि द्वयो कील शूल स्त्रह्नी रुगायुधम्॥४७२

कील *m* & *f* = 1 A bolt, wedge or nail (also) (शङ्कु *m*)

शूल *m* & *n* = 1 A kind of disease, stomach-ache 2 Lance, pike

मलोऽस्त्री पापविट्किट्टान्यथ तुर्ये युगे कलिः।

मल *m* *n* = 1 Sin 2 Excrements 3 Dirt, filth

कलि *m* = 1 The fourth or the iron age (also)

अब्ध्यम्बुविकृतौ वेला कालमर्यादयोरपि ॥

वेला *f.* = 1 Wave 2 Time 3 Limit, boundary.

लीला विलासक्रिययो॰ कीलालं शोणितेम्भसि ॥४७३॥

लीला *f* =1 Play, sport 2 Action (विलास *m.* from लस 1 P to sport, to play, to embrace, with उत् to shine, *Caus* to delight, with वि to sport, to play)

कीलाल *n* = 1 Blood 2 Water

कला स्यात्कालमानेऽपि शिल्पादावंशमात्रके ।

कला *f* = 1 A measure of time (equal to about eight seconds) 2 An art (mechanical or fine) 3 A small part (4 Also a digit of the moon)

शील स्वभावे सद्वृत्ते सस्ये हेतुकृते फलम्॥४७३ अ

शील *n* = 1 Nature, disposition 2 Good or virtuous conduct

फल *n* = 1 Fruit 2 Result, effect

जाल समूह आनायगवाक्षक्षारकेष्वपि ।

जाल *n* = 1 Multitude, collection 2 A net 3 A lattice, window 4 Bud, blossom.

(आनाय *m* , क्षारक *m*)

निर्णीते केवलमिति त्रिलिङ्गं त्वेककृत्स्नयो ॥ ४७४॥

केवल *adv.* = 1 Surely, decidedly. 2 (*adj.*

Only, sole 3 (*adj*) All, whole (निर्णीत *adj* decided)

प्रवालमङ्कुरेऽप्यस्त्री समूहे पटलं न ना ।

प्रवाल *m n* = 1 Also a sprout, new shoot

पटल *n f.* = 1 Also a multitude, assemblage

करालो दन्तुरे तुङ्गे भीषणे चाभिधेयवत् ॥ ४७५ ॥

कराल *adj* = 1 Having large or projected teeth 2 Lofty, enormous. 3 formidable, dreadful, monstrous (दन्तुर *adj*)

चले सतृष्णे लोल स्यात्कालैं दक्षे च पेशल ।

लोल *adj* = 1 Trembling, shaking 2 Greedy (सतृष्ण *adj*)

पेशल *adj* = 1 Beautiful. 2 Clever.

भव क्षेमे च संसारे सत्तायां प्राप्तिजन्मसु ॥

भव *m* = 1 Welfare, prosperity 2 The world, worldly existence or affairs. 3 existence, being 4 Obtaining. 5 Birth (संसार *m.*, सत्ता *f.*, प्राप्ति *f*)

भाव. सत्तास्वभावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसु ॥ ४७६ ॥

भाव *m* = 1 State of being, being 2 Disposition, nature 3 Purpose, intention, meaning 4 Actions, gestures 5 Mind, soul 6 Birth.

अनुभाव प्रभावे च सतां च मतिनिश्चये ।

अनुभाव *m* = 1 Power, majesty 2 Resolve, firm opinion

स्यादुत्पत्तौ फले पुष्पे प्रसवो गर्भमोचने ॥

प्रसव *m* = 1 Producing, generating 2 A fruit 3 A flower, blossom. 4 Bringing forth, bearing (मोचन *n* Release)

ध्रुवो भभेदे क्लीबं तु निश्चिते शाश्वते त्रिषु ॥ ४७७ ॥

ध्रुव *m* = 1 The polar star 2 (*n*) That which is certain, real, settled 3 (*adj*) Eternal, fixed. (निश्चित *adj*.)

स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने ।

स्व *m* = 1 Kinsman, relation 2 The soul, one's self 3 (*adj*) One's own. 4 (*m. n*) Wealth, property. (आत्मन् *m.*)

द्रव्यासुव्यवसायेषु सत्त्वमस्त्री तु जन्तुषु ॥ ४७८ ॥

सत्त्व *n.* = 1 Property, wealth. 2 Life,

vital airs. 3 Vigour, energy. 4 (*m n*) Animal

(व्यवसाय *m* also exertion, perseverance),

अविश्वासेऽपह्नवेऽपि निकृतावपि निह्नव. ।

निह्नव *m* = 1 Distrust 2 Denial, concealment, secrecy 3 Wickedness, offence

(अपह्नव *m*)

स्याजन्महेतु प्रभव स्थान चाद्योपलब्धये ॥ ४७८ अ

प्रभव *m* = 1 Father, parent or progenitor. 2 The origin, source

(उपलब्धि *f* finding, discovering, appearance)

स्त्रीकटीवस्त्रबन्धेऽपि नीवी परिपणेऽपि च ।

नीवी *f* = 1 A cloth round a woman's waist, or the tie at its end 2 Capital, principal

शिवा गौरीफेरवयोर्द्वन्द्व कलहयुग्मयो ॥ ४७८ ॥ आ

शिवा *f* = 1 Parvati, the wife of Siva 2 A female jackal. (फेरवा *f*)

द्वन्द्व *n* =1 A fight, a duel 2 A couple, a pair.

दशा वर्तावकस्थायां वस्त्रान्ते स्युर्दशा अपि ।

दशा *f* =1 The wick of a lamp 2 Condition, state of life 3 (*pl*) The ends of a garment (वर्ति *f*)

द्वौ राशी पुञ्जमेषाद्यावाशा तृष्णापि चायता ॥४७८ इ

राशि *m* =1 A heap 2 A sign of the zodiac (मेष *m* A ram, the first sign of the zodiac, Aries)

आशा *f* = 1 Strong desire, hope (*also.*)

कर्कश परुषे क्रूरे कृपणे निर्दये दृढे ।

पुंसि साहसिके चेक्षौ कीनाश. कर्षके यमे ॥ ४७८॥ई

कर्कश *adj.* = 1 Rough, rude, violent. 2 Cruel, harsh. 3 Miserly 4 Pitiless, hard-hearted 5 Hard, thick. 6 (*m*) Rash, adventurous 7 A sugarcane

कीनाश *m* = 1 A farmer 2 The god of death, *Yama*

कोशोऽस्त्री कुड्मले खड्गपिधानेऽर्थौघदिव्ययो ।

कोश (or-ष) *m* & *n* = 1 A bud. 2 Sheath, scabbard 3 Treasure. 4 An ordeal. (दिव्य *n*)

द्वौ विशौ वैश्यमनुजौ निर्वेशो भृतिभोगयो ॥४७९॥

विश *m* = 1 A man of the Vaisya caste. 2 A man

निर्वेश *m* =1 Salary, wages 2 Enjoyment

पक्ष. सहायेऽप्युष्णीष शिरोवेष्टकिरीटयो. ।

पक्ष *m* = 1 Also an ally, one's partisans

उष्णीष *m* = 1 A turban 2 A crown

(शिरोवेष्ट *m*)

उपादानेऽप्यामिष स्याद् रुक्षस्त्वप्रेम्ण्यचिक्कणे ॥४८०॥

आमिष *n* = 1 Bribe also (उपादान *n*)

रुक्ष *adj* = 1 Harsh, unfriendly 2 Rough to the taste or to the touch

शृङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे द्रवे रसः ।

रस *m* = 1 Sentiment, emotion (as of love) 2 Poison 3 Semen 4 Flavour, taste (as sweet) 5 Affection, pleasure, love 6 Melting, fluid, liquid, juice. (राग *m*.)

पुंस्युत्तंसावतंसौ द्वौ कर्णपूरे च शेखरे ॥ ४८१ ॥

उत्तंस } अवतंस } *m*. = 1 An ornament for the ear 2 Crest (कर्णपूर *m*.)

देवभेदेऽनले रश्मौ वसू रत्ने धने वसु ।

वसु *m* = 1 A kind of gods 2 Fire 3 Ray 4 (*n*) Jewel 5 Wealth, riches

लालसे प्रार्थनौत्सुक्ये ज्योतिर्भद्योतदृष्टिषु ॥

लालसा *f* = 1 Solicitation, request 2 Ardent desire

ज्योतिस *n* =1 A heavenly body, star, planet, &c 2 Light, flame 3 The pupil of the eye (दृष्टि *f*)

तेजस्यपि महश्चाशीर्हिताशंसाऽहिदंष्ट्रयो ॥ ४८२ ॥

महस *n* = 1 Splendour, prowess also

*आशिस *f* = 1 Benediction 2 Tusks or grinders of a snake

(आशंसा *f*. = Hope, desire) (दंष्ट्रा *f*.)

ओजो दीप्तौ बले छन्द पद्येऽथौकस्तु सद्मनि ।

ओजस *n* = 1 Lustre 2 Power, strength

छन्दस *n* = 1 A verse also

ओकस *n* = 1 A place of residence also.

तेज. प्रभावे दीप्तौ च बले शुक्रे सहो बले ॥ ४८३ ॥

तेजस *n* = 1 Prowess, energy. 2 Lustre 3 Strength 4 Semen

सहस् *n* = 1 Power

गृहा दारेषु निर्बन्धोपरागार्कादयो ग्रहाः ।

गृह *m pl.* = 1 Wife also

ग्रह *m* = 1 Tenacity, insisting upon, determination 2 Eclipse 3 A planet (निर्बन्ध *m*)

पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहाः ॥ ४८४ ॥

परिग्रह *m* = 1 Wife 2 Dependents, family, retinue 3 Acceptance 4 Root, origin. 5 Oath (परिजन *m* , आदान *n* , मूल *n.*, शाप *m.*= An oath, a curse)

आङीषदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे ।

आ *prefix* = 1 Little, rather, somewhat 2 As far as, including all or the whole 3 from or upto 4 Prefixed to verbs, it extends or reverses their meaning, as आरोहति, आगच्छति (सीमन् or सीमा *f* = Limit, boundary.)

आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽप्यास्तु स्यात्कोपपीडयोः ॥

आ *interj.* (Not to form संधि with any

vowel following it) 1 Ah ! showing recollection 2 An expletive

आः *interj* = Oh ! Ah ! showing (1) anger, (2) pain

पापकुत्सेषदर्थे कु धिक् निर्भर्त्सननिन्दयोः ॥ ४८५ ॥

कु *prefix* = 1 Sinful, wicked 2 Bad, wretched. 3 Little, somewhat

धिक *interj* = Fie ! showing (1) menace, curse, reproach, (2) censure (निर्भर्त्सन *n*)

स्वित्प्रश्ने च वितर्के च तु स्याद्भेदेऽवधारणे ।

स्वित् *suffix* = Implying (1) a question (What ?) and (2) doubt (= perhaps)

(वितर्क *m* Conjecture, doubt, opinion)

तु *conj* = 1 But, as to 2 Certainly, Surely.

सकृत्सहैकवारे चाप्याराद्दूरसमीपयोः ॥ ४८६ ॥

सकृत् *adv* = 1 Together, at once 2 Once

आरात् *adv* =1 Far, distant 2 Near, nigh

प्रकर्षे लङ्घनेऽति स्यात्तु तात्पर्यविकल्पयोः ।

अति *prefix* = 1 Over, excessive 2 Beyond, exceeding, transgressing

(प्रकर्ष *m* excess, superfluity लङ्घन *n* transgressing, violating.)

उत *conj* = 1 Also, even 2 Either-or, showing option (अप्यर्थे = अपिशब्दस्यार्थे)

स्वस्त्याशीःक्षेमपुण्यादौ साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः। ॥ ४८७

स्वस्ति *interj* = 1 Hail ! 2 Implying " be well, " " health to you " 3 Showing also religious merit

साक्षात् *adv* = 1 In person, before, in the presence of 2 As, like, the very, exactly.

खेदानुकम्पासंतोषविस्मयामन्त्रणे बत।

बत *interj* = Expressing (1) distress (Alas ! woe !), (2) compassion, (3) pleasure, (4) surprise (5) Vocative particle (Oh ! ho !)

(खेद *m.* sadness, grief. संतोष *m.*, विस्मय *m*, आमन्त्रण *n* = Calling, invitation.)

हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः। ॥ ४८८ ॥

हन्त *interj* = Oh ! ah ! showing (1) pleasure, (2) pity, (3) O ! at the beginn-

ing of a sentence to call attention 4 Alas ! showing grief

(विषाद *m.* Grief, sadness)

प्रतिदाने प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणयो प्रति ।

प्रति *prefix* = 1 In exchange, in return 2 In place of another 3 Each, every 4 Respecting, with respect to, towards, in opposition

(प्रतिदान *n.* exchange, return, &c प्रतिनिधि *m.* substitute वीप्सा *f* = Each or several in succession. लक्षणा = Direction, signification)

इति हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु ॥ ४८९ ॥

इति *conj.* = 1 Since, because 2 So many, such 3 Thus, so, showing a quotation or recognition 4 Showing the conclusion of a book, chapter, or sentence.

(प्रकरण *n* *kind, variety*, (also) subject, treatise प्रकाश *m* publishing, revealing, manifesting, &c. समाप्ति *f.* end.)

प्राच्यग्रतः पुरार्थे च पुरस्तात् तद्विपर्यये ।

पश्चाच्च हुं परिप्रश्ने वितर्केऽनुमतौ स्मृतौ ॥ ४८९ अ

पुरस्तात् *adv* = East-ward, in or from the east 2 Before, in front, forward 3 Formerly, before 4 first, at first

पश्चात् *adv* = (पुरस्तादर्थविपर्यये In senses opposite to those of पुरस्तात्) 1 West-ward, in or from the west 2 Behind, from behind, in the absence of 3 After, afterwards 4 Last, at last

हुम् or हूम् *interj* = 1 What? How? Hey ? showing interrogation 2 Hum ! showing doubt, conjecture, deliberation. 3 Yes, showing consent 4 Ah! showing remembrance

यावत्तावच्च साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे ।

यावत्-तावत् *adj* or *adv* 1 All, the whole, as much as, as many as. 2 As long or as far &c – as 3 As much as, relating to quantity 4 Just, then, indeed.

[साकल्य *n*. The whole, entire, all मान *n* measure (*m.*) honour, arrogance.]

मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकार्त्स्न्येष्वथो अथ ॥ ४९० ॥

अथो or अथ *a conjunctive particle* = 1 A particle showing an auspicious beginning 2 Then, afterwards, and, further, now 3 A particle showing the beginning or commencement, (here or now begins) 4 Showing question (?), if, supposing (अथकिम् = What else, yes) 5 Meaning the whole, entire (even)

(मङ्गल *adj* or *n* auspicious, blessing, prayer)

नु पृच्छायां विकल्पे च पश्चात्सादृश्ययोरनु ।

नु *particle* = 1 Showing a question (?) 2 Either —or, which ?

अनु *pref* or *adv* = 1 After, behind, following 2 Resembling, like &c

(पश्चात् *adv* , सादृश्य *n* = Similarity, likeness)

प्रश्नावधारणानुज्ञानुनयामन्त्रणे ननु ॥ ४९१ ॥

ननु *particle* = 1 Showing question (Is it not that ?) 2 Surely indeed, why in-

deed 3 Showing permission, order (Well, do—) 4 Solicitation (please—). 5 Vocative particle used in addressing (अनुज्ञा *f* permission, order)

गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासम्भावनास्वपि ।

अपि *particle* = 1 Implying contempt or censure (as in कोऽपि = some body, किमपि = something) 2 And, also, even, as well as 3 Showing question (?) 4 Doubt, uncertainty 5 Showing possibility (Is it possible that—?) (गर्हा *f*, सम्भावना *f* =possibility, also mistaking for, honour, thinking) .

इवेत्थमर्थयोरेवं नूनं तर्केऽर्थनिश्चये ॥ ४९२ ॥

एवम् *adv* or *conj* =1 Like, similar, of this sort 2 Thus, so

नूनम् *adv* = 1 Guess (I think, I believe) 2 Indeed, certainly, possibly

तूष्णीमर्थे सुखे जोषं किं पृच्छायां जुगुप्सने ।

जोषम् *adv* = 1 Silently, calmly. 2 Happily, contentedly

किम् *adv*. = 1 Question (why, where-

fore?) 2 Contempt or censure (bad, wicked) (changed in this sense to का, कद् &c.)

अमा सह समीपे च सामि त्वर्धे जुगुप्सिते ॥

अमा *prep* = 1 With, together with. 2 Near, by

सामि *adv* = 1 Half 2 Badly, blamably

नाम प्राकाश्यसंभाव्यक्रोधोपगमकुत्सने ॥ ४९३ ॥

नाम *adv* = 1 Showing publicity (called, known as, by name), showing also pretence (in the disguise of) 2 Showing possibility (perhaps, possibly) 3 Anger (what ?) 4 Of course, indeed, granting, granted that 5 Censure (never mind, no matter)

(प्राकाश्य *n* संभाव्य *adj*.)

अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम् ।

अलम् *adv* = 1 Adorned 2 Enough, sufficient 3 Fit, able, capable 4 Do not, cease, away with

(पर्याप्ति *f* sufficiency, contentment. वाचक *adj* expressing, meaning.)

पुनरप्रथमे भेदे तथा पक्षान्तरेऽपि च ।

पुनर *adv.* or *conj* = 1 Again, besides 2 In the opposite way, on the contrary 3 But, nevertheless

स्यात्प्रबन्धे चिरातीते निकटागामिके पुरा ॥ ४९४ ॥

पुरा *adv* = 1 Before 2 Formerly, of old 3 Early, in the future (प्रबन्ध *m* a narrative, composition)

निषेधवाक्यालङ्कारजिज्ञासानुनये खलु ।

खलु *particle* = 1 A particle of prohibition (Do not) 2 An expletive to give beauty to a sentence 3 Curiosity (I hope &c) 4 An expression of endearment or conciliation (निषेध *m* , वाक्य *n* = A sentence जिज्ञासा *f* curiosity, inquisitiveness)

समीपोभयतःशीघ्रसाकल्याभिमुखेऽभितः ॥ ४९५ ॥

अभितस् *adv* = 1 Near 2 On both the sides 3 Quickly 4 All around, entirely 5 In the presence of, before &c

(उभयतः *adv.*, अभिमुख *adj* = Facing towards, inclined to, towards.)

नामप्राकाश्ययोः प्रादुर्मिथोऽन्योन्यं रहस्यपि ।

प्रादुस् *prefix* =1 Name, existence. 2 Visible, manifest

मिथस् *adv* = 1 Each other, one another 2 In secret, secretly

(अन्योन्य *adj* = Each other)

तिरोऽन्तर्द्धौ तिर्यगर्थे हा विषादशुगार्त्तिषु ॥ ४९६ ॥

तिरस् *prefix* = 1 Invisible, disappearing 2 Slanting, crooked, &c

हा *interjection* = 1 Showing sadness, regret (Ah !) 2 Weeping, bewailing 3 Misery distress (Alas !) (आर्त्ति /)

अहहेत्यद्भुते खेदे हि हेतावधारणे ।

अहह *interj.* = Showing (1) wonder, astonishment, (2) sorrow, distress

हि *particle* = 1 Since, because 2 Indeed, surely

किल वृत्ते च सभाव्ये नानाऽनेकोभयार्थयो· ॥४९७॥

किल *adv* = 1 It is related, they say. 2

Probably, perhaps. 3 (Indeed, be sure)

नाना *indecl* = 1 Several, various 2 Both

(उभय *adj* = Both.)

इति नानार्थवर्ग. ।

यदृच्छा स्वैरिता शान्ति शमथो दमथो दम ।

Accident, chance, following one's will – यदृच्छा, स्वैरिता *f*

Peace of mind, calmness –शान्ति *f* ,शमथ *m*
Self-control or restraint – दमथ, दम *m*

संमूर्छनमभिव्याप्तिरानन्दनसभाजने ॥ ४९८ ॥

Pervading, omnipresence – समूर्छन *n* , अभिव्याप्ति *f*.

Courtesy, civility in receiving or taking leave of a friend – आनन्दन, सभाजन *n*

विधूननं विधुवनं तर्पणं प्रीणनावनम् ।

Shaking, trembling – विधूनन, विधुवन *n*
Pleasing, gratifying – तर्पण, प्रीणन, अवन *n*

सेवन सीवन स्यूतिर्विदर स्फुटनं भिदा ॥४९८ ॥ अ

Sewing, stitching – सेवन, सीवन *n* , स्यूति *f*

Splitting up, breaking through – विदर *m*, स्फुटन *n*, भिदा *f*

अथाम्नाय संप्रदायोऽवनं त्राणं च रक्षणम् ।

A doctrine, precept, worship, &c received by tradition – आम्नाय, सम्प्रदाय *m*

Protection, shelter – अवन, त्राण, रक्षण *n*

व्यधो वेधे पचा पाके प्रथा ख्यातौ स्नव: स्रवे ॥४९८ आ

Piercing, striking – व्यध, वेध *m*

Cooking, ripening – पचा *f*, पाक *m*

Fame, celebrity – प्रथा, ख्याति *f*

Flowing out, trickling – स्नव, स्रव *m*

ओष प्लोषश्च दहने प्रेरणक्षेपणे समे ।

Burning – ओष, प्लोष *m* दहन *n*

Throwing – प्रेरण, क्षेपण *n* [४९८ इ

एधा समृद्धौ स्फुरणे स्फूर्तिः स्यात् प्रमितौ प्रमा ॥

Growing, thriving, prospering – एधा, समृद्धि *f*

Trembling, throbbing, shaking – स्फुरण *n*, स्फूर्ति *f*.

Consciousness, perception, true knowledge.– प्रमिति, प्रमा *f*.

(ऋध 1 A to increase, to grow up.)

स्फातिर्वृद्धौ भ्रमिभ्रान्ती स्पृष्टि पृक्तौ वरो वृती ।

Increase, growth – स्फाति, वृद्धि *f*

Whirling, turning round – भ्रमि, भ्रान्ति *f*

Sprinkling – स्पृष्टि, पृक्ति *f*

Enclosure – वर *m* , वृति *f*

उत्कर्षोऽतिशये संधि श्लेषे विषय आश्रये ॥ ४९९ ॥

Advance, excellence – उत्कर्ष, अतिशय *m*

Joining, juncture – संधि, श्लेष *m*

Refuge, asylum – विषय, आश्रय *m*

विप्रलम्भो विप्रयोगोऽभ्युपपत्तिरनुग्रह ।

Separation – विप्रलम्भ, विप्रयोग *m*

Favour, good will, kindness – अभ्युपपत्ति *f*, अनुग्रह *m*

निग्रहस्तद्विरुद्ध. स्यादभियोगस्त्वभिग्रह ॥ ५०० ॥

Disfavour, punishment – निग्रह *m* = अनुग्रहविरुद्ध. ।

Challenging to fight, a charge, suit – अभियोग, अभिग्रह *m*

[ग्रह (गृह्) 9 P A. to take, to seize, with अनु to favour, with अप to tear off,

with नि to hold, to restrain, with परि to embrace, with प्रति to accept, to approve, to marry, with वि to quarrel, to assault, with सम् to collect]

आक्रोशनमभिषङ्गः संवननं वशक्रिया ।

Abusing, cursing, calumny – आक्रोशन *n*, अभि(भी)षङ्ग *m*

Conjuring, charming, enchanting by spells, drugs, &c – संवनन *n*, वशक्रिया *f*

प्राघारः क्षरणं श्च्योतो ग्लानिस्तु क्लमथः क्लमः ॥५००॥

Dropping, oozing, distilling, sprinkling – प्राघार *m*, क्षरण *n*, श्च्योत *m*

Languor, exhaustion –ग्लानि *f*, क्लमथ, क्लम *m*

(क्षर् 1 P to ooze, to drop ग्लै 1 P to be languid, weary or exhausted, *Caus* ग्लपय or ग्लापय to afflict, to exhaust क्लम् 1, 4 P to be fatigued, to be exhausted)

मादो मदे तथोद्वेगोद्भ्रमावुद्वेजनार्थकौ ।

Joy, intoxication – माद, मद *m*

Uneasiness, regret, agitation of the mind.–उद्वेग, उदभ्रम *m*, उद्वेजन *n*.

[विज् 7 P to tremble, to fear, with उत (also 6 A) to tremble, to be agitated, trou bled or distracted]

परिणामो विकारो द्वे समे विकृतिविक्रिये ।

Change of form or state, effect.– परिणाम, विकार *m*

Synonyms of the above, or change for the worse, disease – विकृति, विक्रिया *f*

अपहारस्त्वपचयः समाहार समुच्चय ॥ ५०१ ॥

Taking away, stealing, robbing – अपहार, अपचय *m*

Collection, gathering – समाहार, समुच्चय *m*

विमर्दनं परिमलोऽथ संवाहनमर्दने ।

Rubbing, pounding – विमर्दन *n* , परिमल *m*

Rubbing & kneading the body.– संवाहन, मर्दन *n*

(मृद् 9 P to rub, to pound, with उप to trample on, to disrespect)

निकृति स्याद्विप्रकृतिराकारस्त्विङ्ग इङ्गितम्॥५०१॥

Injury, abuse, wickedness – निकृति, विप्रकृति *f*. (or निकार. विप्रकार *m*)

Actions or gestures indicative of what passes in the mind – आकार, इङ्ग m., इङ्गित n

अभिहारोऽभिग्रहणं विहारस्तु परिक्रम ।

Robbing, plundering – अभिहार m , अभिग्रहण n

Walking for pleasure or exercise, going to take a walk – विहार, परिक्रम m

हिंसाकर्माभिचार स्याज्जागर्या जागरा द्वयो ॥५०१॥

Magic & spells used for evil or malignant purposes – हिंसाकर्मन् n अभिचार m

Waking, wakefulness, vigilance – जागर्या f , जागर m , जागरा f

संस्तव स्यात्परिचये सन्निधि सन्निकर्षणम् ।

Acquaintance, familiarity – संस्तव, परिचय m.

Nearness, proximity, approaching, going near to – सन्निधि m , सन्निकर्षण n

उपलम्भस्त्वनुभव समालम्भो विलेपनम् ॥५०१ इ

Knowledge, experience – उपलम्भ, अनुभव m.

Anointing the body.– समालम्भ m , विलेपन n.

यमे सयमसंयामावर्थस्यापगमे व्ययः ।

Control, check – यम, संयम, संयाम *m.*

Expense, waste – व्यय *m* = अर्थस्यापगम

(अपगम *m.* = loss, waste, going away)

विघ्नोऽन्तराय प्रत्यूहो व्यासविस्तारविग्रहा ॥५०२॥

Obstacle, impediment – विघ्न, अन्तराय, प्रत्यूह *m*

Extension, expanse.– व्यास, विस्तार, विग्रह *m*

विधुरं तु प्रविश्लेषेऽभिप्रायश्छन्द आशय ।

Extreme separation, (as adj = Agitated, distressed) – विधुर *n* & *adj* = प्रविश्लेष *m*

Object, purpose, intention.– अभिप्राय, छन्द, आशय *m*

प्रस्ताव स्यादवसर प्रश्रयप्रणयौ समौ ॥ ५०३ ॥

Occasion, opportunity, introduction – प्रस्ताव, अवसर *m.*

Affection, courtesy – प्रश्रय, प्रणय *m*

समावारम्भ उद्घातोऽथावेक्षा प्रतिजागर ।

Beginning, commencement – आरम्भ, उद्घात *m.*

Watching, attention.– अवेक्षा *f.*, प्रतिजागर *m.*

परिरम्भ परिष्वङ्ग संश्लेष उपगूहनम् ॥ ५०४ ॥

Embrace – परिरम्भ, परिष्वङ्ग, संश्लेष *m*, उपगूहन *n*

[ष्वंज (ष्वज्) 1 A to embrace, to adhere]

(श्लिष 4 P to adhere, to embrace, with आ or सम् to embrace, with वि to separate.)

प्रतिबन्ध. प्रतिष्टम्भ स्यात्संवीक्षणमार्गणे ।

Opposition, impediment, obstacle, opposing – प्रतिबन्ध, प्रतिष्टम्भ *m*.

Searching, search, inquiry. – संवीक्षण, मार्गण *n*

(स्तम्भ 5 & 9 P to make firm, to stop, to oppose, with अव to bind, to resist, with परि & अव to surround)

संक्षेपणं समसनं सातिरन्तावसानयोः ॥ ५०४ ॥ अ

Contraction, abridgment, making short or brief – संक्षेपण, समसन *n*

End, conclusion, ending, concluding – साति *f*, अन्त *m*, अवसान *n*

निर्वर्णनं तु निध्यानं दर्शनालोकनेक्षणम् ।

Seeing, looking at, gazing carefully – निर्वर्णन, निध्यान, दर्शन, आलोकन, ईक्षण *n*

प्रत्याख्यानं निरसनं प्रत्यादेशो निराकृतिः ॥ ५०५ ॥

Rejection, denial, expelling, repudiating – प्रत्याख्यान, निरसन *n*., प्रत्यादेश *m* , निराकृति *f*.

प्रवाहस्तु प्रवृत्तिः स्यात्पाठस्तु स्यान्निपाठवत् ।

Continuous flow, current, tendency – प्रवाह *m* , प्रवृत्ति *f*

Studying, learning, reading, study, recital – पाठ, निपाठ *m* (निपठन, पठन *n*)

स्याद्व्यत्यासो विपर्यासो व्यत्ययश्च विपर्यये ॥

Opposition, reverse, perversion – व्यत्यास, विपर्यास, व्यत्यय, विपर्यय *m*

पर्ययोऽतिक्रमस्तस्मिन्नतिपात उपात्ययः ॥ ५०६ ॥

Transgression, violation.– पर्यय, अतिक्रम, अतिपात, उपात्यय *m*

आरत्यवरतिविरतय उपरामेऽथास्त्रियां तु निष्ठेवः ।
निष्ठ्यूतिर्निष्ठीवनमथ सङ्ग संगमो मेलः ॥५०७॥

Stop, cessation, rest – आरति, अवरति, विरति *f* , उपराम *m*.

Spitting, ejecting (from the mouth &c), vomiting – निष्ठव *m n*, निष्ठ्यति *f*, निष्ठीवन *n*

Meeting, union, company – सङ्ग सगम, मेल *m*. (मेला *f*)

[ष्ठिव (ष्ठीव) 4 P to spit, with नि to give out, to spit out, to eject, to throw out]

(मिल 6 P to meet, to assemble)

भिक्षार्थास्तु स्त्रियां टीका सारिका च पिपीलिका ।
कन्था होराऽथ पुंस्येव रोमन्थोद्गीथबुद्बुदा ॥५०७॥ अ
फेनम्मीमन्तरभसा मल्लगोलविटक्षुरा ।
पूरवेतालल्लगुडपिण्डा अथ नपुंसके ॥ ५०७ ॥ आ
पञ्जर योजनं मर्म गद्यपद्ये कृती कते॰ ।
अक्षी शेर्ये शीधु मुण्डं द्वयोर्यष्टिर्वराटक ॥
गण्डूषोऽथ न ना मैत्री मैत्र्यमौचित्यमौषिती॥५०७ इ
अथ ब्राह्मण्यवाडव्ये वृन्दे स्याता द्विजन्मनाम् ।
खलाना खलिनी खल्याप्यथ मानुष्यकं नृणाम्॥५०७ई
गणिकानां तु गाणिक्यं गार्भिणं यौवतं गणे ।
सहायता ग्रामता च जनता च पृथक् पृथक्॥५०७॥ उ

टाका *f* Commentary

सारिका *f*. A kind of bird

पिपीलिका f An ant

कन्था f A patched cloth.

होरा f An hour

रोमन्थ m Chewing, rumination.

उद्गीथ m A portion of Samaveda

बुद्बुद m Bubble

फेन m Foam, froth

सीमन्त m. Separation of the hair on the forehead so as to leave a clear line between

रभस m Joy, passion, rage, speed

मल्ल m A wrestler

गोल m. A globe, sphere

विट m An attendant on a courtezan, a paramour, voluptuary

क्षुर m A razor.

पूर m. A flood.

वेताल m. A sprite, goblin.

लगुड m. A stick, club.

पिण्ड m A ball, lump.

पञ्जर n A cage.

योजन *n*. A league.

मर्मन् *n* A vital part

गद्य *n* Prose

पद्य *n* Poetry, verse

(कृति *f* composition. कवि *m*. a poet)

शेष *m* *n* The rest, residue, remaindor (*m*) The lord of serpents (*adj* also) Remaining

शीधु *m* *n* Wine

मुण्ड *m*. *n*. Head

यष्टि *m* *f* A stick, staff

वराटक *m* , वराटिका *f* A shell

गण्डूष *m* , गण्डूषा *f*. A mouthful, a mouthful of water to rinse the mouth with

मैत्री *f*., मैत्र्य *n* Friendship, friendly actions

औचित्य *n* , औचितता *f* Propriety, fitness.

ब्राह्मण्य, वाडव्य *n*. An assembly or crowd of Brahmins

खलिनी, खल्या *f* —Do—Do— of wicked persons.

मानुष्यक *n*. humanity, men

गाणिक्य *n*. An assembly of courtezans or harlots

गार्भिण *n* —Do—of pregnant women.

यौवत *n* —Do—of young women

सहायता *f* —Do—of friends or allies.

ग्रामता *f* —Do—of villages

जनता *f* —Do—of people, the public

इति सङ्कीर्णवर्गः ।

चिराय-चिररात्राय-चिरस्याद्याश्चिरार्थकाः ।

For a long time, long – चिराय, चिररात्राय, चिरस्य, &c = चिरम् *adv*

मुहुः पुनःपुनः शश्वदभीक्ष्णमसकृत्समाः ॥ ५०८ ॥

Often and often, frequently, every now and then – मुहुस्, पुनः पुनर्, शश्वत्, अभीक्ष्णम्, असकृत् *adv.*

स्राग्झटित्यञ्जसाऽह्नाय द्राङ्मङ्क्षु सपदि द्रुते ।

Immediately, at once, soon – स्राक्, झटिति, अञ्जसा, अह्नाय, द्राक्, मङ्क्षु, सपदि, द्रुतम् *adv*

बलवत्सुष्ठु किमुत स्वत्यतीव च निर्भरे ॥ ५०९ ॥

Exceedingly, strongly, very much, excessively – बलवत्, सुष्ठ, कि‍ृत, सु, अति, अतीव, निर्भरम् *adv.*

पृथग्विनाऽन्तरेणर्ते पुरस्तात् पुरत पुर ।

Except, without, omitting – पृथक, विना, अन्तरेण, ऋते *prep*

Before, in front – पुरस्तात, पुरतस, पुरस *adv*

यत्तद्यतस्ततो हेतौ व्यर्थके तु वृथा मुधा ॥ ५१० ॥

Since, because, so, therefore = यत्-तत, यतस ततस *adv*

In vain, uselessly – व्यर्थम , वृथा, मुधा *adv*

कदाचिज्जातु सार्धं तु साकं सत्रा समं सह ।

Perhaps, possibly – कदाचित, जातु *adv*

With, together with – सार्धम , साकम्, सत्रा, समम् , सह *prep.*

आहो उताहो किमुत विकल्पे किं किमूत वा ॥५११॥

Or, either-or, whether-or.– आहो, उताहो, किमुत, किम् ; किमु, उत, वा *adv*

(विकल्प *m* option, also alternative; hesitation, doubt.)

तु हि च स्म ह वै पादपूरणे पूजने स्वति ।

Expletives – तु, हि, च, स्म, ह, वै

A high degree of, excellent, revered.– सु, अति *prefixes*

(पाद *m* a verse, line, quarter of a stanza पूरण *n* filling up, supplying)

दिवाह्नीत्यथ दोषा च नक्तं च रजनाविति ॥ ५१२ ॥

By day, in day time – दिवा *adv* = अह्नि

In the night, by night – दोषा, नक्तम *adv* = रजनौ

तिर्यगर्थे साचि तिरोऽप्यथ सम्बोधनार्थकाः ।

स्युरङ्ग रे भो हे चाथ समया निकषा हिरुक् ॥५१३

Crooked, bent, slanting.– साचि, तिरस *adv*

[तिर्यच *adj* = 1 Crooked, bent 2 (*m.*) An Animal brute]

Vocative particles (O, Oh) –अङ्ग, रे, भोस, हे *interj*

(सम्बोधन *n* calling, addressing, the Vocative case.)

Near, in the neighbourhood, close to – समया, निकषा, हिरुक् *adv.*

किंचिदीषन्मनागल्पे प्रेत्यामुत्र भवान्तरे ।

Little, rather, somewhat – किञ्चित्, ईषत्, मनाक् *adv* = अल्पे

In the other world – प्रेत्य, अमुत्र *adv*
(भव *m* birth, existence, world, the god siva also)

सहसाऽतर्किते साम्ये यथाऽहो ही च विस्मये ॥५१४॥
Suddenly, rashly – सहसा *adv* = अतर्किते
(अतर्कित *adj* = Unexpected, unforeseen)
As, thus – यथा *adv* = साम्ये
(साम्य *n* = Likeness, similarity)
O wonder ! – अहो, ही = विस्मये

मौने तु तूष्णीं तूष्णीकां सद्यः सपदि तत्क्षणे ।
Silently, patiently, calmly - तूष्णीम् , तूष्णीकाम् *adv*

The very moment, instantly, at once.- सद्यः, सपदि *adv* = तत्क्षणे

दिष्ट्या समुपजोषं चेत्यानन्देऽथान्तरेऽन्तरा ॥५१५॥
अन्तरेण च मध्ये स्युः प्रसह्य तु हठार्थकम् ।
Fortunately, happily, gladly.- दिष्ट्या, समुपजोषम् *adv*.

In the midst of, amidst, between -अन्तरे, अन्तरा, अन्तरेण= मध्ये

(मध्य *m n* = The middle)

Forcibly, by violence - प्रसह्य or (प्रसभम्), हठात् *adj*

युक्ते द्वे सांप्रतं स्थाने ओमेवं परमं मते ॥ ५१६ ॥

Properly, rightly, it is proper, just.- साप्रतम् , स्थाने = युक्तम् .

Well, very well.- आम् , एवम् , परमम= संमते

[मत *adj*. = Admitted, consented (*n*.) Opinion, doctrine]

समन्ततस्तु परित. सर्वतो विष्वगित्यपि ।

All around, everywhere, throughout.- समन्ततस, परितम, सर्वतम, विष्वक *adv*.

अकामानुमतौ काममसूयोपगमेऽस्तु च ॥ ५१७ ॥

Granted that, well, let it be.-कामम्= अकामानुमतौ

(अकाम *adj* unwilling. अनुमति *f*. consent.)

Never mind (said with jealousy or anger).- अस्तु = असूयोपगमे ।

(उपगम *m* feeling, approach, obtaining)

ननु च स्याद्विरोधोक्तौ कच्चित्कामप्रवेदने ।

But (when objecting to a statement or argument) – ननु = विरोधोक्तौ

May it be so, I hope – कच्चित् = कामप्रवेदने

(प्रवेदन *n* announcing)

अभावे नह्य नो नापि मास्म माऽलं च वारणे ॥५१८॥

No, not, never, non-, &c – नहि, अ-, नो, न *particles*

(अभाव *m* absence, non-existence)

Don t, spare (prohibitive) –मास्म, मा, अलम् *particles*.

(वारण *n* preventing, prohibiting, warding off)

यथायथं यथास्वं च तत्त्वे त्वद्धाऽञ्जसा द्वयम् ।

In proper order, regularly, according to rank, &c – यथायथम्, यथास्वम *adv*

Truly, really, in fact – अद्धा, अञ्जसा *adv*.

(तत्त्व *n.* = Truth, principle)

मृषा मिथ्या च वितथे यथार्थे तु यथातथम् ॥५१९॥

False, untrue, wrong – मृषा, मिथ्या *adv*

Truly, right, proper – यथातथम्, यथार्थम् *adv.*

स्युरेव तु पुनर्वै वेत्यवधारणवाचकाः ।

Certainly, indeed, no doubt.– एवम्, तु, पुनर, वै, वा *particles*

प्रागतीतार्थकं नूनमवश्यं निश्चये द्वयम् ॥ ५२० ॥

Before, ago – प्राक *adv*

Necessarily, certainly, of course – नूनम, अवश्यम् *adv*

अल्पे नीचैर्महत्युच्चैः प्रायो भूम्न्यद्रुते शनैः ।

Lowly, humbly, low, humble –नीचैः *adv*

Largely, greatly, loudly, large, great, loud – उच्चैः *adv*

Greatly, mostly – प्राय *adv* (also प्रायश , प्रायेण)

(भूमन् *m.*= Many, much, *majority.*)

Slowly, lazily.– शनैः *adv*

सना नित्ये बहिर्बाह्ये स्मातीतेऽस्तमदर्शने ॥ ५२१ ॥

Eternal, constant – सना *adv*

Outside, externally.– बहिस् *adv.*

(बाह्य *adj* outside, external, foreigner lso.)

Showing past tense – स्म

Invisible, set (p. p) – अस्तम् *adv*

पुनरर्थेऽङ्गानुनये त्वथ्य स्वयमात्मना ।

Again, much less or more – अङ्ग = पुनरर्थे

O my dear, &c (a term of endearment and reconciliation) – अयि = अनुनयवचने

(अनुनय *m*, conciliation, courtesy)

One's self, in person, personally – स्वयम् *adv* = आत्मना

उषा निशान्ते सायं तु सायें प्रातः प्रगे तथा ॥५२२॥

In the dawn, early in the morning – उषा = निशान्ते

In the night or evening. – सायम् = सायें

In the morning – प्रातर, प्रगे *adv*

अद्यात्राह्न्यथ पूर्वेऽह्नीत्यादौ पूर्वोत्तरापरात् ।
तथाऽधरान्यान्यतरेतरात् पूर्वेद्युरादय ॥ ५२३॥

Today – अद्य = अत्राह्नि

Yesterday, on a former day – पूर्वेद्यु .

On a subsequent day. – उत्तरेद्यु..

Next day, tomorrow. – अपरेद्युः.

A future day, day after tomorrow.— अधरेद्यु

Next day, another day — अन्येद्युः

Either of two days — अन्यतरेद्युः

Another or different day — इतरेद्यु ,

उभयद्युश्चोभयेद्यु परे त्वह्नि परेद्यवि ।

On both days.— उभयद्यु or उभयेद्यु. *adv*

The next day, tomorrow — परेद्यवि *adv* = परेऽह्नि

ह्यो गतेऽनागतेऽह्नि श्व· परश्वस्तु परेऽहनि ॥ ५२४ ॥

Yesterday — ह्यस् *adv* = गतेऽह्नि

Tomorrow — श्वस् = अनागतेऽह्नि.

Day after tomorrow — परश्वस् *adv*.

(गत *adj* gone, past, departed. आगत *adj*. arrived, returned)

तदा तदानीं युगपदेकदा सर्वदा सदा ।

Then, at that time — तदा, तदानीम् *adv*.

At once, at the same time — युगपद्, एकदा *adv*

Always, at all times.— सर्वदा, सदा *adv*

एतर्हि संप्रतीदानीमधुना सांप्रतं तथा ॥

Now, just now, at this time.– एतर्हि, सम्प्रति, इदानीम्, अधुना, सांप्रतम् *adv*

परुत्परार्यैषमोऽब्दे पूर्वे पूर्वतरे याति ॥ ५२५ ॥

Last year – परुत् *adv* = पूर्वेऽब्दे.

In the year preceding the last – परारि *adv* = पूर्वतरेऽब्दे.

In the current year – ऐषमस् *adv.* =यत्यब्दे ।

इत्यव्ययवर्ग ।

संस्कृतशब्दानुक्रमणिका.

(The figures refer to the number of the *S*lokas)

HOW TO USE THE INDEX TO ENGLISH WORDS

The references in the English Index are made to the Ślokas in the text, and not to the pages, the former being more convenient than the latter. The words, which will be found in the following Index, are those which are of very frequent occurrence in the English language, whenever, therefore, any word cannot be found in the Index, its synonyms in general use should be referred. Many of the abstract and verbal nouns, which cannot be found in the Index, should be formed from the corresponding adjectives and verbal roots that will be found.

INDEX

———